

Акутагава Рюноске РАСЬОМОН

Акутагава Рюноске РАСЬОМОН

ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА

Книжка одинадцята

南	尾	舞	蜜	地	蜘蛛	手	猿	鼻	羅	芥
京	生				蛛				生	川
の	の	踏		獄	の					
基									門	龍
督	信	會	柑	變	糸	巾				
或	河	蛙	寒	一	三	庭	ト	將	藪	之
阿				塊	つ		ロ		の	介
呆				の	の		ッ			
の										
一	童	さ	土	宝			コ	軍	中	集
生										

和 文 ウ ク ラ イ ナ 語 訳

Акутагава Рюноске

РАСЬОМОН

ТА

ІНШІ

НОВЕЛИ

Перекладали з японської
ІВАН ДЗЮБ ТА ГЕННАДІЙ ТУРКОВ

З М І С Т

Вступне слово
Івана Драча

РАСЬОМОН	16
НІС	24
МАВПА *	32
ХУСТОЧКА	39
ПАВУТИНКА	49
МУКИ ПЕКЕЛЬНІ	52
МАНДАРИНИ	82
СВЯТО ХРИЗАНТЕМ	86
ВІРНІСТЬ БІСЕЯ *	93
НАНКІНСЬКИЙ ХРИСТОС	96
У ЧАГАРНИКУ	108
ГЕНЕРАЛ	118
ВАГОНЕТКА	139
САД	145
ТРИ СКАРБИ	154
ГРУДКА ЗЕМЛІ	164
ХОЛОД *	175
ЖАБИ	181
У КРАЇНІ ВОДЯНИКІВ	183
ЖИТТЯ ІДІОТА	226

* Твори, позначені зірочкою,
переклав Геннадій Турков,
решту — Іван Дзюб.

Художник Юрій ЧЕКАНЮК

И(ЯП)
А44

7—3—4
—————
451—71М

КНИЖКОВА ФАБРИКА
«ЖОВТЕНЬ»

АКУТАГАВА РҮНОСКЕ — МАЙСТЕР НОВЕЛИ

Вперше ім'я Акутагави Рюноске мені довелося побачити у титрах блискучого японського фільму «Расьомон», поставленого Акірою Куросавою. Цей шедевр японського кіномистецтва дістав Великий приз на Венеціанському фестивалі, а те, що найвищу нагороду на цьому європейському кінофорумі дістав фільм азійської кінодержави, посилює зацікавлення широкого загалу Європи до японської культури. Власне, це було вже не вперше, коли твори японського мистецтва примушували європейців пильніше придивлятися до того, що робиться в таємничій царині культури краю, який виділявся з-поміж інших і своєю незвичною творчою оригінальною силою, і настільки ж незвичною сирійнятливістю до чужоземних впливів. Острівна, колись ізольована од світу країна виділялась також здатністю впливати на культуру інших націй. От хоча б Хокусаї і Хіросіге — майстри кольорової гравюри мали століття тому величезний вплив на естетику французького імпресіонізму.

Акіра Куросава, сценарист і кінорежисер, створив сценарій фільму з двох новел Акутагави — «Расьомон» і «В чагарнику», вірніше, з останньої, першу ж використав для відтворення загального психологічного настрою, для історично достовірного відображення занепаду краю в далеку від нас добу. Новели вражають незвичайною майстерністю, відточеністю стилю, виразною пластичністю — і невигойним смутком, який наповнює кожную клітину твору. Хто ж він такий, їхній творець, хто він, цей Акутагава Рюноске? Які бар'єри доводиться долати нам, щоб по-справжньому розуміти

весь комплекс того поняття, що зветься на Заході «японською душею», — адже між нами не лише мовні перепони, які долаються перекладом, але й безліч інших: різні культурні традиції, різні смаки і поняття, багато різного.

Лауреат Нобелівської премії 1968 року японський письменник Ясунарі Кавабата в своєму стокгольмському виступі згадував вірш дзен-буддійського священника XIII століття Догена:

Весною — цвіт сакури,
Влітку — крик зозулі,
Восени — блиск місяця,
Взимку — сніг, холодний і ясний.

І додавав: може статися так, що вірш Догена видасться європейцям примітивним, банальним, навіть просто незграбною сукупністю образів усіх пір року, та він переконаний, що цей вірш висловлює саму суть «японської душі» — в ньому передане бажання розділити з найближчими людьми радість відчуття прекрасного у вічному кругообігу природи. Мабуть якоюсь мірою з гострої потреби передати це відчуття прекрасного на папері, тобто поділитися ним з іншими людьми, і спонукало Акутагаву Рюноске взятися за перо, так активно освоювати царину мистецтва.

Від того часу, коли урвалося життя письменника (1892—1927), його твори посіли значне місце в японській літературі, кілька разів виходили повні зібрання його новел і повістей, кіносценаріїв та есе, віршів та перекладів. Про нього написано чимало статей, вийшло більше десятка монографій. Щороку в Японії присуджується премія імені Акутагави за найкращий літературний дебют, щороку видаються твори, удостоєні цієї премії. Новели Акутагави перекладено російською, англійською, французькою, німецькою, іспанською, італійською мовами, мовою есперанто.

Ось його коротка біографія. Народився майбутній письменник 1892 року, мати його невдовзі психічно за-

хворіла, і дитину забрав до себе материн дядько, чие прізвище — Акутагава — стало потім відоме світові, завдяки всиновленому родичеві. В цій культурній сім'ї захоплювались середньовічною поезією і давніми малірськими школами — це мало вирішальний вплив на формування надзвичайно чутливої індивідуальності малого Рюноске.

1916 року — він уже дипломант англійського факультету Токійського імператорського університету. Звідти він виніс глибоке знання європейської літератури — особливо Анатоль Франс припав йому до душі. Після університету Акутагава три роки працює викладачем англійської мови в Морському механічному училищі в м. Какамура. 1919 року — він у Токіо, де працює в редакції газети «Токіо Ніті-ніті». Якийсь час попрацювавши журналістом, Акутагава цілковито віддається письменництву. Вже його перші новели, опубліковані в студентську пору, свідчили про високий непересічний дар — молодого дебютанта благословив найбільший тогочасний японський письменник Нацуме Сосекі. Це сталося після публікації першого оповідання «Ніс», яке набуло широкого розголосу в мистецьких колах.

Нацуме Сосекі писав: «Ця новела написана з тонким смаком і справжнім гумором. В ній без зайвого блазнювання, з достеменною природністю зображене справді сміхотворне. Вражають водночас свіжість і новизна матеріалу. Новела змістовна і мистецьки побудована. Її просто захоплений! Нехай автор напише ще десятків по два, зо три таких новел, і ви побачите, що він стане майстром, який не знатиме собі рівних!»

Акутагава разом зі своїми друзями-однодумцями виступив проти натуралістичної школи в літературі. Група, в яку він входив — «Сінгікоха» («Школа нової майстерності») — пропагувала право на літературний вимисел, вимагала чіткої фабули, шукала цікаві сюжети, цінувала яскраві мистецькі знахідки, послуговувалася виразною, відшліфованою мовою, Естетизмом

годилося б назвати сукупність цих канонічних засад літературної школи, якби у цьому не відчувалась специфічно вияскравлена риса — все підносити до ступеня краси.

В цьому збірнику «естетський» період письменника представлено новелами «Расьомон», «Ніс», «Муки пекельні», «У чагарнику», «Три скарби» та іншими. В більшості цих оповідань дія відбувається за давніх часів. Письменник глибоко досліджує корені людського егоїзму на старому матеріалі. Особливо його ваблять люди, що фанатично служать мистецтву. Критичний розум автора ставить людську істоту в такі життєво синтезовані обставини, де найчіткіше проявляються саме ті риси індивідуальності, що їх він прагне висвітлити. Ось як висловлювався сам Акутагава з приводу цих новел: «Я беру тему і намагаюсь втілити її в новелі. Щоб надати цій темі найсильнішої художньої виразності, я потребую якої-небудь незвичайної події. Та я не годен розповісти про цю незвичайну подію — якраз тому, що вона незвичайна — так, ніби вона стала в нинішній, в нашій Японії. Коли я все-таки напишу наперекір усьому, не рахуючись із тим, що це мені не вдається, я, як правило, викликаю у читача відчуття штучності... Єдиний спосіб позбутися такого утруднення — це... віднести подію в минуле, розповісти про неї як про те, що сталося в глибокій давнині або в Японії, або де-небудь не в Японії і в старовину. В моїх оповіданнях, до яких матеріал взято із давніх хронік, дія розгортається в далекому минулому саме під впливом цієї потреби».

Одні його закликали, щоб він «більш по-людському» заглиблювався в життя, звинувачуючи в естетизмі, інші ядуче підстьобували, вважаючи, що в нього забагато холодного раціоналізму, що він «роздивляється людське життя, обертаючи його срібним пінцетом».

Акутагава вмів доторкатись до реалій світу і теплими нервовими пальцями. Багато новел у нього по-

будовано на сучасному матеріалі, а в останні роки особистий життєвий досвід, гарячий і гіркий, був критерієм його художніх роздумів, надавав їм безжальної правдивості, різкої публіцистичної гостроти...

«Грудка землі» — дуже схожа на типові українські реалістичні оповідання початку ХХ століття — про безмежну силу землі і покірне підпорядкування їй долі людини. Створена письменником легенда «Нанкінський Христос», де свідомо Христа підмінено п'яницею журналістом, — твір, позбавлений релігійності: це легенда про безмежну силу людської віри і душевну ясність, яка приходить як результат цієї віри і приносить моральне й фізичне здоров'я хворій нанкінській повії. І, лише знаючи, як багато значить для японця сад з усім його естетичним комплексом, який складався протягом багатьох століть і в якому важливими були кожна покривлена гілка, кожен кущик і камінець, лише тоді можна відчутти на повну силу авторського світосприймання жахливість неблаганних метаморфоз (новела «Сад») — на місці саду побудовано залізничну станцію, як символ нової епохи, як символ промислового капіталізму.

Новела «Генерал» з нищівною силою розвінчує японську воячину. Удар письменника був спрямований проти тих, хто постійно тримав Японію у лихоманці безперервних воєн і хто свідомо прищеплював молодому поколінню культ вояка як найвищої людської доблесті. З приводу купюр, зроблених тут недремною цензурою, Акутагава писав: «У моєму оповіданні «Генерал» влада викреслила ряд думок. Одначе, як видно з сьогоднішніх газет, інваліди війни, що терплять від злигоднів, ходять вулицями Токіо з плакатами на кшталт таких: «Ми одурені нашими командирами, ми — підніжок для їх ясновельможностей», «Нам жорстоко брешуть, закликаючи не згадувати про минуле» і т. п. Викреслити самих інвалідів як таких і владі не під силу».

Відчуття неможливості взяти на себе обов'язки пролетарського літератора, з одного боку, а з другого — активна неприязнь до воячини, яка підносила культ японського супермена, породжували у письменника болючі двосічні випадки:

«Благаю тебе, не роби мене безстрашним героєм! Інколи в мріях я долаю недоступні верховини, перепливаю бурхливі моря... словом, роблю неможливе можливим! І в такі хвилини це мене не лякає. Я болісно борюся з цими мріями, неначе веду бій з драконом. Збережи мене, безсильного, зроби так, щоб я не став героєм, щоб у мене не прокидалося прагнення стати героєм!» («Слова пігмея»).

Сіль іронії сиплеться тут на власну зранену свідомість, в цьому крикові так багато відчаю, та не того, за яким услід у душі народжується праведний гнів, але відчаю упокореного, приреченого, притаманного цілій плеяді збанкрутілих інтелігентів.

Фантастична повість «Каппа» («В країні водянників») — і так мало там фантастики, вірніше, фантастики рівно стільки, аби найреальніше, найпластичніше і найглибше зобразити життєву, реальну модель тогочасної буржуазної Японії, часто прорікаючи їй страшну, неблаганну безвихідь. Суспільство водянників — це «ідеальне» суспільство сучасної цивілізації. Бреше прем'єр-міністр, але оскільки всім добре відомо, що його промова — брехня, то, зрештою, це абсолютно однаково, коли б він і обходився суцєю правдою. У храми водянників ніхто не ходить, видаються книжки, яких ніхто не пише: в машини закладають папір, чорнило і сірий порошок з сушених осялячих мозків — так творяться інтелектуальні страви для широкого загалу. Проблему безробіття розв'язано надзвичайно «дотепно»: безробітних вбивають і роблять з них консерви. Це як прагматичний виклик цивілізації каппа людській буржуазній цивілізації, — адже остання викидає робітників на вулицю і гуманно дозволяє їм помирати з голоду.

В одній з останніх своїх новел письменник розповідає про задум повісті «Каппа»: «Я заселив світ мого оповідання надприродними істотами. Більше того, в одній з цих істот я намалював самого себе». Поет Ток закінчує життя самогубством — саме такий скін запрограмував собі самому автор цим улюбленим персонажем, своєю іронічно-нещадною проекцією в суспільстві водяників.

На спіритичному сеансі поет на запитання: «А ви у віщо вірите?» — відповідає: «Я завжди був скептик».

На відміну від сонячного, життєплідного скептицизму Анатоля Франса скептицизм Акутагави недокровний, ущербний, з відтінком якоїсь природженої ураженості — інколи просто хочеться твердити, що письменникові, який мав таке дивовижно чисте сумління, забракло життєвих сил, які б мали згодом перелитись у творчість, і він наважився на поразку біологічну, аби потім не каратись у страшному пеклі поразки творчої.

Відчуття найтонших нюансів плоті живого життя, найбільш невловимих порухів думки — суперечливої, впертої, часто неприємної з погляду ідеалів високої моралі, безжальна неупередженість щодо себе — все це сконцентровано в «Житті ідіота». Мудрий лаконізм, часто, як на нас, трохи загадковий і надмірний, породжений багатомірковою естетикою японського віршування, і прищеплений на його прадавньому стовбурі пагін наймодерніших європейських шукань у сфері думки: «Вмостившись на подушечці скептицизму, що пахла виноградним листям, він читав книжку Анатоля Франса. Та невтямки йому було, що в тій подушці заховався кентавр». Афористичність багатьох мікронovel, ледь окреслених шкідців інколи нагадує щоденникові записи Жюльє Ренара. Та в Акутагави в одному реченні стільки відчаю і приреченості, що їх вистачило б на повну мірку галльських розумувань.

А в новелі-вірші «Герой» висловлено досить чітке ставлення до Льва Толстого, адже саме ним був той

«приземкуватий росіянин», що підіймався вгору. Несподіване порівняння людини з електровозом, що пахне польовими квітами, нагадує Уїтменову поетику, а тенденція цієї новели-загадки абсолютно збігається з відверто виписаним ставленням Акутагави до геніального росіянина в «Словах пігмея»: «Коли прочитати біографію Толстого, що її написав Бірюков, то ясно, що «Сповідь» і «В чому моя віра» були лжею. Та хіба чие серце страждало так, як серце Толстого, що її висловлювало? Його лжа сочиться червоною кров'ю куди буйніше, ніж правда інших».

Вражає захоплене, майже закохано-дитяче ставлення до Гете, який зумів прожити життя навдивовижу повне, розлоге — біль Акутагави ячить так промовисто й разуче, аж наче позбавляється словесної шкаралуці і виступає у всій безборонній, безсловесній наготі...

Епоха, що сформувала письменника, була не з лагідних. З одного боку — «рисові бунти», страйки, демонстрації, сформування передового авангарду робітничого класу — Комуністичної партії Японії. З другого боку — прийняття правлячою верхівкою так званого «закону про боротьбу з небезпечними думками», спалах білого терору, убивства і страти революціонерів.

В літературі оформився цілий рух, за яким пізніше закріпилася назва «пролетарська література». Один з істориків цього руху Ямада Сейдзабуро напише згодом, що «...Акутагаву Рюноске, закатованого саморефлексією, чекала дорога поразки».

Симпатії Акутагави були занадто виразні: «Коли говорити про соціалістів, то Чарлі Чаплін теж соціаліст. І коли переслідувати соціалістів, треба переслідувати й Чапліна. Уявіть, що Чапліна вбив жандарм. Уявіть, як він іде перевальцем і його заколюють — жодна людина, якій доводилось бачити Чапліна в кіно, не зможе стримати справедливого обурення. Але спробуйте перенести це обурення в дійсність, і ви самі з певністю потрапите до чорного списку».

Акутагава вітав вірші пролетарського письменника Накано Сігехару — в них він віднайшов «найчистішу красу»: «Я дивлюсь на пролетарську літературу з надією. І це аж ніяк не іронія. Вчора пролетарська література ставила єдиною обов'язковою умовою для письменника наявність у нього суспільної свідомості. Критики казали так званим буржуазним письменникам: «Вам бракує суспільної свідомості». Я проти цього не протестував. Але і я хотів сказати так званим пролетарським письменникам: «Вам бракує поетичного духу». І от недавно я відчув, що мої надії були не даремні! І, нарешті, в творі «Подвижники, що йдуть по вогню» митець висловився з чіткістю безсумнівною: «Соціалізм — не питання дискусій про його доцільність. Він — просто неминучість».

Митці типу Акутагани — це розвідники людини в царині мистецтва, вони промацують нерозвідане, неспізане. В їхніх грудях б'ється надзвичайно чутливе, безмежно добре людське серце. Вони часом доводять його до остаточного виснаження. Тоді вони не повертаються до війська, що їх спорядило на цей небезпечний шлях. Але іноді вони здобувають такі скарби, які можуть здобути лише смертники — камікадзе, бо іншим — живим — вони просто не даються до рук...

Коли по творах письменника можна простежити основну болісну лінію розвитку його творчого духу, то в даному разі передусім впадає в око ота невігойна рефлексія, постійний скептицизм, безжальна іронія над своєю творчою особистістю. Такі натури занадто скоро самознищуються, але те, що вони здобувають із глибинних пралісів свого ураженого розуму, з «Африки свого духу», те, що вони виносять з прачорної шахти свого самознищення на білий світ,— глибоко повчальне і для їхніх сучасників, і для думаючого людства взагалі.

Н О В Е Л И

РАСЬОМОН

Смеркало. Під брамою Расьомон¹ якийсь самотній слуга чекав, коли передошиться.

Під тою широкою брамою не було більше нікогисінько. Тільки на круглому з плямами облупленого червоного лаку стовпі сидів цвіркун. А тому що брама височить на головній вулиці Судзаку, тут могли б перечікувати негоду жінки в ітімегаса й чоловіки в моміебосі². Одначе, крім слуги, під брамою не було живого духу.

А все через те, що протягом кількох минулих років одне за одним лихо — землетрус, ураган, пожежа й голод — падало на столицю. Тим-то занедбання всюди було жахливе. Літописи розповідають, що розбиті фігури будд, поламані вівтарі, котрі колись мінилися барвами, сріблом і золотом, тепер лежали купами на узбіччі й люди купували їх на дрова. За таких обставин нікому й на думку не спадало полагодити браму Расьомон. Обернувши руїну собі на лігво, тут окублилися лисиці і борсуки. Знайшли тут притулок і розбійники. Врешті стало звичним приносити до брами невпізнані трупи й залишати їх тут напризволяще. Тому-то, щойно сонце ховалося за обрій, як брама кож-

¹ Найбільша брама в місті Хейан (сучасне Кіото), побудована в 789 році.

² Ітімегаса — популярний в епоху Хейан (794—1192), плетений з осоки, лакований жіночий капелюх з широкими спадистими крисами; моміебосі — стародавня м'яка чоловіча шапка з нахиленим уперед верхом.

тому наганяла страху і ніхто не зважувався туди й погою ступити.

Натомість бозна-звідки сюди зліталоя гайвороння. Вдень їхні зграї, пронизливо крячучи, кружляли довкола сібі¹ на верху брами. А коли в небі над Расьомом спалахувала вечірня заграва, гайвороння скидалося на розсіяні в повітрі кунджутові зернятка. Певна річ, воно зліталоя сюди поласувати людським м'ясом. Однак того дня — може, через пізню годину — не було видно жодного ворона. Тільки де-не-де на полупаних пегодою кам'яних сходах, що з їхніх розколин витикалися жмутики гінкої трави, білими плямками виднів пташачий слід. Слуга сидів на останній, сьомій, сходинці, підібгавши під себе полу вугленської темно-голубої куртки, і, колунаючи великого прища на правій щоці, байдуже споглядав, як періщить дощ.

Раніше автор написав: «Слуга чекав, коли передощиться». Проте, якби дощ і перестав, слуга все одно не знав би, що йому робити. Звичайно, він мав би повернутися до свого пана. Однак яких чотири дні тому той пан вигнав його з дому. Як уже мовилось, за тих часів столиця переживала нечуваний занепад. Отож, якщо господар і прогнав слугу, котрий вірно служив йому протягом багатьох років, то це був лише слабкий відгомін того занепаду. Слушніше буде сказати, що слуга не чекав, коли передощиться, а «загнаний негодою у сховок, бездомний, він не знав, куди подітися». Та й негода великою мірою впливала на сентиментальний настрій того хейанського слуги. А дощ, що припустив ще від години мавп², наче й не збирався вщухати. Отож слуга, поринувши в глибоку задуму, як то його перебути безпросвітний завтрашній день,—іншими

¹ Сібі — архітектурна оздоба на дахах храмів і палаців у вигляді двох симетрично розміщених риб'ячих хвостів.

² Четверта година пополудні.

словами, як здолати неможливе,— мимоволі наслухав, як дощ невгавучо хльоскає по вулиці Судзаку.

Крізь дощову запону, що оповила браму Расьомон, здалека долинав шум зливи. У вечірньому присмерку небо поволі спускалося додолу, і ось уже важка темно-сіра хмара зависла на кінчиках черепиці, що косо виступала на гребені даху.

Слуга не мав часу розмірковувати, якого способу добрати, щоб зробити неможливе. Якщо він довше перебиратиме, до чого йому вдатися, то напевне помре з голоду де-небудь під муром чи в рівчаку на узбіччі дороги. І тоді його виволочуть на горище брами й покинуть, як того собаку. А якщо він зважиться... Думки його знову й знову, вже вкотре, снували второваною стежкою, але верталися до початку. І хоч скільки разів він повторював оте «якщо», воно його нікуди не допроваджувало. Слуга вже був погодився, що треба шукати порятунку, але, природно, не мав відваги остаточно визнати, що йому лишається одне — стати розбійником.

Слуга голосно чхнув і стомлено підвівся. Холодний кіотський вечір навіював думку, яка то насолода в таку пору сидіти коло жарівниці. Вітер зухвало висвистував у п'ятні. Цвіркун на лакованім стовпі вже десь зник.

Зіщулившись і високо піднявши плечі темно-голубої куртки поверх жовтого кімоно, слуга озирнувся довкола. Якби ж то знайшовся хоч який закуток, де можна було б сховатися від негоди й від людського ока та спокійно влягтися, він залюбки перебув би там до ранку. На щастя, його увагу привернула широка фарбована драбина, що вела на горище брами. Якщо нагорі щось і є, то це, напевне, людські трупи. Отож, пильнуючи, щоб меч з простим дерев'яним руків'ям при боці не вислизнув з піхов, ногами в дзорі¹ слуга ступив на перший щабель.

¹ Д з о р і — сандалі з соломи або бамбукової кори.

Збігло кілька хвилин. Зіп'явшись до половини широкої драбини, скулений, мов кіт, слуга, тамуючи віддих, пильним поглядом удивлявся вгору. Якесь світло, що лилося з вежі, тьмяно освітло праву щоку слуги. Ту саму, де з-під щетини виглядав червоний гнійний прищ. Спочатку слуга був певен, що нагорі, крім трупів, нікого іншого немає. Проте, ступивши кілька щаблів вище, він помітив, ніби там хтось не тільки засвітив вогник, але ще й ним водить. Це було видно по жовтуватих відблисках, що витанцьовували на павутинні в кутках стелі. Там, мабуть, щось незвичайне! Адже такої дощової ночі проста людина не зважиться світити на вежі брами.

Нечутно, мов ящірка геко, слуга доповз до останнього щабля стрімкої драбини, причаївся і, якомога далі витягнувши шию, боязко заглянув на горище.

Там, як і подейкували люди, безладно валялися людські трупи. А що світляне кружало було менше, ніж здавалося, то годі було вгадати, скільки їх там лежало. У блідому світлі йому тільки вдалося розрізнити, що були серед них голі й одягнені в кімоно, звалені до купи чоловічі трупи і жіночі. Схожі на виліплених з глини ляльок, мерці лежали покотом, широко розтуливши роти й розпростерши руки, що навіть брав сумнів, чи взагалі вони колись були живі. Трупи лежали, навіки заціпеніли, а тьмянний вогник освічував груди чи плечі і робив западини на тілі ще темнішими.

Від трупного смороду слуга несамохіть затулив носа долонею. Та наступної миті його рука опустилася — вражаюче видовище відібрало йому нюх.

Саме тої миті серед трупів слуга вздрів скоцюрблену людську постать. То була якась стара баба в темно-брунатному кімоно, схожа на мавпу, приземкувата, сивоголова й вкрай змарніла. Тримаючи в правій руці запалену соснову скалку, стара приглядалася до обличчя одного мерця. Довге волосся виказувало, що то був жіночий труп.

Слуга більше з переляку, ніж із цікавості якусь мить навіть не дихав. Або якщо казати словами літописця, він відчув, як «волосся на голові стало дуба». Тим часом стара, встромивши запалену скалку в шпарку між мостинами, підняла руками голову, на яку досі дивилася, і так, як мавпа вишукує воші у свого дитинчати, заходила висмикувати одну по одній довгі волосинки. Вони начебто легко подавалися старій.

Щоразу, як стара видирала волосинку, страх його потроху вщухав. Водночас у душі зроджувалась дедалі лютіша відраза до старої. Може, не зовсім слушно казати, що до старої. Вірніше, щомиті в його душі дедалі зростала огида до всякого зла. Якби під ту пору хтось знову звернув його роздуми на те, про що він міркував недавно під брамою — померти йому з голоду, чи стати розбійником, — то слуга, напевне, без вагання вибрав би голодну смерть. Полум'ям застромленої між дошками соснової скалки в його серці спалахнула зненависть.

Певно ж, слуга не здогадувався, задля чого стара видирає волосся. Отже й не знав, як людським розумом має збагнути той вчинок: вважати його за добро чи зло. Як на нього, то вночі в таку негоду на горищі брами виривати з трупів волосся — неприпустимий злочин. До того ж слугі навіть на думку не спало, що оце недавно він сам мало не став розбійником.

Отож, напруживши ноги, слуга притьмом скочив з драбини на горище і, притримуючи меча за руків'я, сягнутою ходою кинувся до старої. Що й казати — стара перелякалася до нестями.

Уздівши слугу, вона підскочила, як опечена.

— Ти куди, стара відьмо?! — лайнувся слуга, заступаючи їй дорогу, коли вона, спотикаючись об мерців, поривалася тікати. Стара все силкувалася відштовхнути слугу й прослизнути мимо, але він одіпхнув її назад. Якусь мить обоє мовчки борюкалися серед трупів. Зразу було ясно, чия візьме гору. Нарешті

слуга скрутив старій руки й силоміць жбурнув її на поміст. Її руки — сама шкіра й кості — скидалися на курячу ніжку.

— Ти що тут робиш? Кажі! Бо як не скажеш, то ось тобі! — І слуга, стоячи біля старої, враз витяг із піхов меча і помахав білою крицею перед її очима. Але стара мовчала. Руки її тряслися мов осиковий лист, вона засапалася, очі мало не вискакували з орбіт, і вперто мовчала. Цієї миті слуга ясно усвідомив, що життя і смерть старої в його руках і залежать од його волі. І те усвідомлення непомітно остудило люту ненависть, що була зайнялась у його серці. Залишилася тиха радість і задоволення, ніби від вдало завершеної роботи. Тепер, поглядаючи на стару згори вниз, слуга трохи полагіднішав:

— Я не урядник з канцелярії кебіісі¹. Я просто подорожній, що випадково заскочив під цю браму. Тож не збираюся в'язати тебе мотузкою й тягти до суду. Ти тільки мусиш сказати, що ти робиш на цьому горіщі такої пори, і все.

Стара ще більше витріщилася на слугу. Її гострий погляд з-під почервонілих повік скидався на погляд хижого птаха. Потім, наче щось пережовуючи, вона заворушила губами з захованим у зморшках носом. Було видно, як на тонкій шиї сіпався гострий кадик. Цієї миті з її горла, як вороняче крякання, здавлено вихопилось:

— Я висмикую... висмикую волосся... на перуки.

Така несподівано проста відповідь геть-то розчарувала слугу. І водночас серце його знову пойняла недавня зненависть, змішана з холодним презирством. Стара, мабуть, це помітила, бо, не випускаючи з руки висмикнутого волосся, прошамотіла, скрекочучи як ропуха:

¹ Кебіісі — стародавня посада, що поєднувала в собі функції поліції та суду.

— Воно, може, й справді гріх висмикувати волосся з мерців. Але оці небіжчики — загалом люди, які того варті. От, приміром, ця жінка, з котрої я висмикувала волосся, розрізувала гадюк на невеликі шматки, сушила їх і носила продавати двірцевій сторожі замість сушеної риби. Якби вона не упокоїлася від пошесті, то і досі чинила б так. А ту сушену рибу, що її продавала жінка, всі ще й вихвалювали і завжди купували до рису. Я не вважаю, що вона тим згрішила. Інакше вона з голоду вмерла б. Тож і в моїй роботі не бачу нічого поганого. Іншої ради нема: якщо цього не робитиму, то теж умру з голоду. І гадаю, що ця жінка зрозуміла б і простила б мені.

Ось так відповіла стара. Вклавши меча в піхви і притримуючи його за руків'я лівою рукою, слуга з холодним серцем прислухався до її розповіді, а правою рукою тим часом обмацував великий червоний гнійний прищ. А слухаючи виправдування старої, він набирався відваги, відваги, якої йому бракувало під брамою. Вона спрямовувала його думки в інший бік, протилежний тому, що він лаштувався робити, коли піднявся на горище й спіймав стару. Тепер він уже не вагався, чи вмирати з голоду, чи стати розбійником. Його душевний стан тепер був такий, що недоречна думка про голодну смерть уже не клопотала йому голови.

— То це правда? — кинув слуга глузливо, коли стара змовкла. Ступивши уперед і нараз відсмикнувши руку від прища, він ухопив стару за комір і крізь зуби процідив: — Отже, і ти не гніватимешся, якщо я тебе одеру. Бо мене теж чекає голодна смерть.

Слуга мерщій зірвав зі старої кімоно, а тільки-но стара спробувала вчепитися йому за ноги, грубо штурхнув її на мерців. До драбини було яких п'ять кроків. Схопивши під пахву темно-брунатне кімоно, слуга миттю спустився вниз і зник у нічній пільмі.

Роздягнена стара полежала трохи, відтак підвелася з-поміж мерців і, щось бурмочучи, чи то стогнучи, при-

свічуючи скалкою, підповзла до драбини. Потім пере-
хилилася, аж коротке, сиве волосся звисло додо-
лу, і глянула під браму. Там було темно, хоч в око
стрель.

А за слугою вже й слід загуб — тільки його й бачили.

НІС

В Ікеноо годі було знайти людину, що не чула б про ніс Дзенті Найгу. А ніс і справді був незвичайний: завдовжки десь з п'ять сунів¹, всюди однаково грубий, він нависав над губами й сягав аж підборіддя. Здавалося — посеред обличчя теліпається ковбаска.

Найгу, якому вже переступило за п'ятдесят, завжди потай страждав через свого носа: і за давніх часів свого послушництва, і тепер, дійшовши посади священика в двірському храмі. Щоправда, назовні він того не виказував — удавав, ніби йому байдуже. І не тому, що вважав турботу про ніс марницею, негідною справою для бонзи, який готується до прийдешнього життя на тому світі. Скорше тому, що йому страх не хотілося, аби й люди бачили, як його непокоїть той ніс. У буденних розмовах Найгу навіть згадки про нього боявся.

Було дві причини, чому Найгу не знав куди подітися зі своїм носом. Перша та, що довгий ніс завдавав йому клопоту. Передусім Найгу не міг сам наїстися. Бо тільки-но він брався до страви, як кінчик носа занурювався в рис у металевій мисці. Отож, як наставляв час їсти, Найгу садовив послушника по той бік столика і той підтримував носа дощечкою завширшки сун і завдовжки два сяку². Однак з таким трапезуванням обом була морока: і бонзі, й послушникові, що підтримував носа дощечкою. Тоді саме навіть у Кіото ходила чутка, нібито одного разу хлопець на побігеньках, що заступив був послушника, чхнув, рука його

¹ Один сун — 3 см.

² Один сяку — 30 см.

труснулася і Найгів ніс заїхав у кашу. Але то була не найповажніша причина, чому Найгу так мучився. Насправді його турбувало те, що ніс шкодить самоповазі, вщерблює його гідність.

«То велике щастя, що носатий Дзенті Найгу не миянин»,— казали мешканці Ікеноо, бо вважали, що за такого носача навряд чи б вийшла заміж яка жінка. Були й такі, що навіть постриження в ченці пояснювали довгим носом. Та сам Найгу не почував, нібито ніс завдає йому менше страждань лише тому, що він, Найгу, священник. А що така поважна справа, як шлюб, не могла не розворушити його вразливої натури, то Найгу поклав собі будь-що загладити шкоду, завдану його гідності. Першою думкою було добрати такого способу, щоб довгий ніс здався коротшим, ніж був насправді. Як поруч не було нікого, Найгу заглядав у люстерко, роздивлявся носа з усіх боків і гарячково шукав рятунку. Іноді, невдоволений поворотом голови, він обхоплював лице руками, випинав уперед підборіддя і втуплювався в люстерко. Але ніс так і не здавався коротшим, аби принаймні Найгу задовольнити. Часом йому видавалося, немов усе йде на гірше: чим більше він думає, тим ніс довшає. Тоді Найгу ховав люстерко у скриньку і, як звичайно, тихо зітхаючи, неквапом ішов читати на пюпітрі сутру про Каннон¹.

Відтоді Найгу безперестанку приглядався до чужих носів. У храмі в Ікеноо часто правилася служба, було чимало чернечих келій, а в лазні щоденно гріли воду. Тож сюди навідувалося багато мандрівних ченців і миян. Найгу пильно вдивлявся в їхні обличчя, прагнучи уздріти хоч одну людину з його носом і розрадити душу. Тож і не помічав ні темно-синіх суйканів², ні

¹ К а н н о н — богиня милосердя у буддійській релігії.

² С у й к а н — верхній чоловічий одяг з вибіленого на сонці, некрохмаленого шовку, поширений в епоху Хейан.

білих катабіра¹, ні жовтогарячих шапочок і чорних ряс, що до них звик,— вони для нього не існували. Найгу бачив не людей, а їхні носи. Хоч закандзюблені й траплялися, а от такого, як Найгів, не було. Після таких пошуків Найгу смутнішав. Тож, коли він розмовляв з людьми і несамохіть хапався за кінчик носа й шарівся, немов дівчина, то причиною, і головною, був його ніс.

Врешті Найгу навіть подумав, що йому було б трохи легше, якби хоч у книжках, священних чи світських, натрапив на праведників з таким носом, як його. Та в жодній з них не згадувалось, що Мокурен або Сяріхоцу² мали довгі носи. Певна річ, і Лунь Шу і Мао Мін³ були праведники з пересічними людськими носами. Довідавшись якось з оповідання про Китай часів Шуханського царства⁴, що імператор Лю Сюань-де був клаповухий, Найгу мимоволі подумав, як би то йому відлягло, коли б Лю Сюань-де натомість був довгоносий.

Що й казати, Найгу не тільки споглядально, але й активно намагався вкоротити собі носа. До чого він тільки не вдавався: і пив гарбузовий відвар, і навіть щурячою сечею носа натирив. Та марно — ніс завдовжки п'ять сунів все звисав до підборіддя.

Аж якось восени послушник, що їздив у справах до столиці, вивідав у знайомого лікаря рецепт, як укоротити ніс. Той лікар походив з Китаю, але переселився в Японію і був священиком у храмі Тьоракудзі.

Найгу, як звичайно, вдавав, ніби йому й горя мало, навіть словом не натякнув, щоб негайно випробувати на собі новий метод. Та водночас він бадьорим голосом

¹ Катабіра — літній одяг з полотна.

² Мокурен і Сяріхоцу — апостоли Будди.

³ Лунь Шу і Мао Мін — проповідники буддизму в Індії в III ст. до н. е.

⁴ Шуханське царство на півдні Китаю існувало в 221—262 рр.

просив вибачення за те, що під час обіду завдає послухникові стільки клопоту. Щоправда, Найгу тільки й чекав, коли послухник умовить його випробувати цей рецепт. Звісно, й послухник здогадувався, що Найгу хитрує. Але над відразою до хитрощів узяло гору співчуття до Найгу, до його душевного стану, що спонукав до тих хитрощів. Отож послухник, як і сподівався Найгу, заходився настійно рекомендувати новий метод. А Найгу так само кінець кінцем піддався на на-полегливу підмову.

Метод був на диво простий: ніс треба ошпарити окропом, а потім потоптати ногами.

У храмівій лазні щодня грілась вода, і послухник приніс звідти коновку окропу. Та якщо просто занурити носа в таку гарячу воду, то можна обпарити все обличчя. Тому-то й вирішили приладнати до коновки покришку, повертити в ній дірку й через неї встромляти носа у воду. Коли Найгу так зробив, то його зовсім не пекло. Незабаром послухник мовив:

— Мабуть, уже напарився.

Найгу силувано всіхнувся. Бо подумав: якби хтось підслухав, то ніколи в світі не здогадався б, про що мова. А ніс, ошпарений в окропі, свербів, ніби покусаний блохами.

Коли Найгу витягнув розпашілого носа з дірки у покришці, послухник заходився щосили м'яти його обома ногами. А Найгу, лежачи на боці, тільки й бачив послухникові ноги перед очима. Іноді послухник жалісно позирав на Найгову лису голову й запитував:

— Не боляче? Лікар наказував топтати навіть коли вже несила терпіти. Ну то як? Не боляче?

Найгу силкувався кивнути головою і подати знак, що, мовляв, не боляче, але послухник усе м'яв і м'яв носа, тож Найгу не міг ворухнути головою так, як йому кортіло. Підкотивши очі догори і вп'явшись поглядом у порепані послухникові п'яти, Найгу лиш трохи роздратовано відказав:

— Ні, не боляче.

Як послушникові ноги м'яли там, де свербіло, Найгу відчував скоріш полегкість, ніж біль. Незабаром на шкірі повиступало щось схоже на пшоно, а ніс скидався на обскубану й засмажену на вогні пташку. Запримітивши таке, послушник перестав тупцяти й наче сам до себе промовив:

— Лікар радив усе це щипчиками повитягувати.

Надувши невдоволено щоки, Найгу мовчки дозволив послушникові робити з собою усе, що тому заманеться. Певна річ, Найгу цінував його добрість. Та все ж таки відчував й образу, що з його носом обходяться нецеремонно. Наче пацієнт, що лежить на операційному столі, але хірургові не довіряє, Найгу мимоволі стежив, як послушник щипчиками витягує сальні дрібочки з дірочок на носі. Сало виходило назовні схожим на пір'яні колодочки завдовжки десь один сантиметр.

Упоравшись з носом, послушник полегшено зітхнув і сказав:

— Гадаю, не завадило б іще попарити.

Насуплений і, ясна річ, невдоволений, Найгу, однак, не перечив послушникові.

А коли Найгу вдруге випарив носа, то побачив, що той таки покоротшав і тепер не надто різнитья від звичайного, закандзюбленого. Обмацуючи його пальцями, Найгу сором'язливо й тремтливо зазирнув у люстерко, подане послушником. Ніс — той самий, аж до підборіддя! — зморщився, як брехня перед правдою, і тепер скромно тулився над верхньою губою. Де-не-де видніли червонясті цятки — очевидно, послушник ногами натоптав. «Ну, тепер уже ніхто не глузуватиме», — Найгове зображення моргнуло до Найгу з люстерка.

Однак цілісінький день Найгові не давала спокою одна думка: «А раптом ніс видовжиться?» Тому Найгу безперестанку, як тільки була нагода, — коли читав молитву чи сидів коло страви, — мацав кінчик носа.

А той, чомно вмостившись над верхньою губою, наче й не збирався перевисати над ротом.

Найгу переспав ніч, а прокинувшись, передовсім помацав носа. Ніс був короткий, як і вчора. Вперше за стільки років Найгу відчув на серці полегкість, якої зазнав, хіба коли зробив святе діло — переписав сутру Хокке.

Та збігло два-три дні — і Найгу застигла несподіванка: самурай, що саме нагодився до храму, як ніколи насмішкувато подивився на Найгового носа. Крім того, хлопець на побігеньках, що колись упустив Найгового носа в кашу, щоразу при зустрічі спершу втуплював очі в землю і душив у собі напад сміху, а нарешті, уже не мігши стриматися, пирхав. А було не раз і не два так, що ченці, яким Найгу загадував щось робити, опинившись перед ним, шанобливо слухали, а поза очі завжди хихотіли,— Найгу ловив їх на цьому, коли оглядався.

Спочатку Найгу вважав, що до цього спричинилася зміна обличчя. Але тільки така причина всього не пояснювала. Певна річ, сміх хлопця на побігеньках і ченців можна було цим пояснити. Однак тепер у їхньому сміхові було щось таке, чого не було перше, як ніс був довгий. Ну, хай незвично короткий ніс видається смішнішим, ніж звичайний довгий. Та ні, мабуть, не в тому сила. «Раніше вони так в очі не насміхалися»,— бурмотів Найгу, відриваючись від сутри й схиливши гиряву голову набік. У такі хвилини скромний Найгу неуважно споглядав образ святого Фугена, що висів поряд, і згадуючи про ті дні, коли його ніс ще був довгий, занепадав духом, як «пропаща людина, що їй навертаються на пам'ять дні достатку й слави». Та, на лихо, Найгові бракувало хисту розгадати цю таємницю.

У людському серці змагаються два суперечливі почуття. Безперечно, немає на світі людини, яка не співчувала б покривдженому й нещасному. Та, коли бідолаха насилу вирятується, людина, яка йому раніше співчувала, тепер чомусь невдоволена. Коли вже на те,

то їй кортить знову бачити бідолаху в лабетах того самого лиха. І непомітно, несвідомо людина починає на бідолашного злом дихати. Що ж до Найгу, то йому було прикро відчувати на собі погляди байдужих, егоїстичних спостерігачів, ченців і мирян. Тим-то Найгів настрій щодень псувався. Скаже хто якийсь слово — він його почне картати, нікого не обминає; тож кінець кінцем навіть послушник, який лікував йому носа, поза очі почав казати, що Найгу зазнає карі за гріхи на тому світі. А надто розгнівав Найгу капосний хлопець на побігеньках. Якось одного дня Найгу, зачувши несамошите скавучання, вихопився надвір і побачив, як служка, розмахуючи дощечкою завдовжки два сяку, навперейми ганяє за схудлим псом. Та він не тільки бігав за собакою, але ще й глузливо викрикував: «Диви, не розбий носа! Не розбий носа!» Висмикнувши дощечку (ту саму, якою Найгів ніс підтримувано під час обіду) з хлопцевих рук, Найгу щосили мазнув йому по обличчю.

Найгові стало прикро, що він так нерозважно, ні сіло ні впало, вкоротив носа.

Якось уночі — може, через те, що вітер звечора відзвонював дзвіночками на пагоді, їх теленчання докучливо лізло у вуха, а надворі схолодніло, — Найгу ніяк не міг заснути. Вступившись у темряву, він зненацька відчув, що ніс його нестерпно засвербів. Найгу помацав: кінчик носа, здавалось, набряк і пашів жаром. «Я його силоміць укоротив, от він і болить», — мимрив Найгу, торкаючись носа так шанобливо, наче ставив кадильні палочки й квіти перед образом Будди.

Як завжди, наавтра Найгу пробудився рано-ранісінько. Мабуть, тому що за ніч обсапалося листя з адіантумів і каштанів, дах пагоди узявся памороззю, а в сіруватому ранковому повітрі на шпилі пагоди відсвічувало дев'ять металевих кілець, — храмовий сад блищав, наче золотом усталений. Найгу вийшов на веранду, розчинив віконниці й глибоко вдихнув повітря.

І в одну мить знову вернулося те відчуття, що вже, здавалось, покинуло його. Найгу хапливо торкнувся носа. Помацав,— ніс уже не був такий короткий, як ввечора. Тепер це був той самий ніс, завдовжки десь з п'ять сунів; як і раніше, він перевисав над губами й сягав аж підборіддя. Найгу зрозумів: протягом ночі ніс знову видовжився. І так само, як тоді, коли ніс пощастило вкоротити, Найгу відчув, що його переповнює велика радість.

«От тепер уже, напевне, ніхто не глузуватиме»,— в думці проказав Найгу, коли ранковий осінній вітер злегка погойдував його довгим носом.

МАВПА

Сталося це тоді, коли я повернувся з тривалої плавання і нарешті мав скінчитися для мене термін служби «молода гейша» (так на військових кораблях називають кадетів). Вже третю добу наш панцерник стояв у порту Йокосука. Було десь біля третьої години пополуночі. Голосно пролунав знайомий звук сурми, скликаючи тих, кого відпускають на берег. «Сьогодні на черзі правобортним сходити! — згадав я. — А вони усі вже вишикувалися на горішній палубі». Але несподівано пролунав поклик на загальний збір. Ну, таке не щодень буває! Нічого не розуміючи, ми вихоплювалися з люків нагору і питали один одного: «В чім річ? Що трапилось?»

Коли зібрався увесь особовий склад, помічник капітана сказав: «Останнім часом на нашому кораблі почали траплятися випадки крадіжу. Зокрема, вчора, коли приходив міський годинникар, у нього зникли два срібні кишенькові годинники. А тому сьогодні ми вирішили провести персональний огляд членів команди і одночасно перетрусити особисті речі». Про випадок з годинникарем я чув уперше, але те, що у нас траплялися крадіжки, — це ми знали: в одного унтер-офіцера та двох матросів пропали гроші.

Для персонального огляду нас усіх, звісно, примусили роздягнутись догола, але, на щастя, був лише початок жовтня — дивисься, як виблискують розпечені сонцем червоні буї в гавані, і здається тобі, що це літо, — тож роздягатися було не так вже й страшно. Тільки от халепа: у деяких хлопців, які збиралися, мабуть, весело погуляти на березі, при обшуку знайшли

порнографічні знімки й презервативи. Почервоніли бідолашні, стоять розгублені, не знають куди й очей діти. Здається, двох чи трьох офіцери побили.

Як не кажіть, а особовий склад — шістсот осіб, і навіть для швидкого огляду потрібен таки час. Ото було кумедне видовище, такого вже й не побачиш: шістсот чоловік, усі голі, на горішній палубі — в ряд. Ті, що посередині, з чорними обличчями і руками — машиністи; спершу підозра впаала на них, і тепер вони стоять у самих трусах, насупилися: шукайте, шукайте, мовляв, вишукуйте де завгодно...

Поки на горішній палубі починалась уся ця колотня, на середній та долішній палубах заходилися трусити особисті речі. Оскільки біля кожного люка поставили по декілька кадетів, спуститись униз до каюти — дзуськи! Мене саме призначили робити трус на середній та долішній палубах, і я разом з товаришами ходив та оглядав речові мішки й скриньки матросів. Відколи я на військовому кораблі, мені вперше довелося мати з цим справу, і порпатися в ліжках, нишпорити в тумбочках, де лежали речові мішки, виявилось морочливішим, аніж я гадав. Тим часом один хлопець на прізвище Макіта, теж кадет, як і я, знайшов на решті поцуплені речі. І годинники, й гроші — все це було в коробці для кашкета, що належала сигнальнику Нарасімі. Там же був і той піж з перламутровою колодкою, що зник у стюарда.

Скомандували: «Розійтись!» — і одразу по цьому: «Зібратьсь сигнальникам!» Інші, певна річ, дуже зраділи. Особливо машиністи, бо то ж їх спершу підозрювали. Проте, коли сигнальники зібралися, виявилось, що Нарасімі серед них нема.

Я був ще зовсім молодий-зелений і тому нічого цього не знав, але казали, що інколи на військових кораблях траплялося таке: вкрадені речі знайдуть, а самого злодія — катма. Вони, злодії, звичайно накладають на себе руки, але в дев'яти випадках з десяти вішаються

в бункері, а щоб утопитись — цього майже не буває. Правда, розповідали: якось на нашому кораблі один матрос розпорів собі ножом живота, але його знайшли ще живого і принаймні відрятували.

А оскільки такі речі траплялися, то, коли стало відомо, що Нарасіми нема, офіцери, певна річ, наполохались. Я й досі пам'ятаю, як заметушився помічник капітана. Казали, що в минулу війну цей чоловік виявив себе великим героєм, проте зараз він так сполотнів, так збентежився, що дивитися збоку на нього — сміх, та й годі. Ми, спостерігши це, зневажливо перезирнулися: день у день торочить про гартування волі, а сам розгубився, як заєць.

Негайно за наказом помічника капітана на кораблі почалися ретельні пошуки. Не одного мене охопило своєрідне приємне збудження. Настрій у всіх був достоту такий, як у тих роззяв, що мчать дивитися на пожежу. Коли, бува, поліцай іде арештовувати злочинця, то є небезпека, що той чинитиме опір, але на військовому кораблі такого бути не може. Вже хоча б тому, що розмежування на вищих та нижчих між нами й матросами було дуже суворе — таке суворе, що цивільному й не збагнути, — а це ж бо сила. Аж підскакуючи з радощів, ми кинулися вниз.

Разом із нами спускався й Макіта. Він, — теж з виглядом: ото, мовляв, цікаво, — плеснув мене по плечі й сказав:

— Слухай, я пригадав, як ми ловили мавпу, пам'ятаєш?

— Авжеж. Але сьогоднішня мавпа не така спритна, як та — мороки не буде.

— Ого-го! Якщо так недооцінювати — то, побачиш, утече!

— Ну то нехай! Мавпа є мавпа.

Отак жартуючи, ми спускалися вниз.

До речі про мавпу. Мова йшла про ту мавпу, що її подарували нашому комендорові в Брісбейні, коли ми

ходили до Австралії. Під час рейсу, за два дні перед прибуттям у Вільгельмсгафен, вона потягла у капітана годинник і десь зникла, і на кораблі знявся переполох. Почасти, звичайно, й через те, що всі вже світом нудили від цієї плавби. Не кажучи вже про самого комендора, ми, як були у робочому одязі, так засновигали по кораблю — знизу, від кочегарні, аж догори, до артилерійських башт — одне слово, метушня вчинилася страшна! До того ж на кораблі було багато всякої іншої плоді — кому подарували, хто купив — і коли ми бігали, то собаки хапали за ноги, пелікани кричали, напуги в клітках, підвішених на канатах, били крильми, як скажені, — ну, просто пожежа в цирку! І тут раптом ця проклятуца мавпа вихопилася відкілясь на горішню палубу — і до щогли, негідниці: прямо з годинником у лапі хотіла залізти. Але там саме працювало кілька матросів, і вони, зрозуміло, не прогавили: один схопив за карк, і тоді вже легко узяли її голіруч. В годиннику тільки скло було побите, а так — усе гаразд. Мавпу за пропозицією комендора було суворо покарано — аж на два дні голоду. Та хіба не кумедно: ще до закінчення строку сам комендор порушив вирок і дав їй моркви та батату. І так виправдувався: «Як побачив її, бідолаху, таку сумну, то хоч вона й мавпа, але ж шкода». Все це, звичайно, відступ, але я веду до того, що, коли ми почали шукати Нарасіму, настрої у нас був приблизно такий, як під час метушні через ту мавпу.

Я перший примчав на долішню палубу. Як ви, напевно, знаєте, долішня палуба — то така місцина, де завжди напівтемно й моторошно. Тут і там лисніє вишліфований метал, пофарбовані залізні штаби, усяке приладдя. Почуваєшся так, наче хто тебе душить — просто несила. Не встиг я ступити у цій сутіні й двох кроків до бункера, як раптом мало не зойкнув: з люка стирчала верхня половина людини. Мабуть, чоловік мав намір залізти до бункера і оце вже спустив ноги.

Правда, я не міг розгледіти, хто це, бо обличчя його закрите було плечима й кашкетом. Та й взагалі крім чорного силуету годі було побачити щось у цій п'їтмі. Проте інтуїтивно я відчув — це Нарасіма. А коли так, то, безумовно, він хоче залісти до бункера, щоб накласти на себе руки.

Я наче ошалів: мене охопило незбагненно приємне збурення, кров зануртувала у тілі. Воно, як би це мовити, було як у того мисливця, котрий з рушницею у руках чигає на здобич. У нестямі я кинувся на цю людину і чіпкіше за мисливського собаку обома руками вп'явся в плече.

— Нарасіма!

В голосі моєму не було зовсім лайливості, ані гніву, навпаки, він якось дивно тремтів. Що й казати: це справді був провинник Нарасіма.

Нарасіма навіть не ворухнувся, не пручався; як і досі наполовину висунутий з люка, він спокійно підвів очі на мене. Сказати «спокійно» — надто мало. Це було так «спокійно», коли всі сили, геть до крихти, розтанули і не бути спокійним уже неможливо. Це було те немичуче «спокійно», коли вже нічого не зробиш і нікуди не дінешся — так спокійно напівзламана рея після буревію рештками сил намагається повернутися в попереднє положення. Позасвідомо, трохи невдоволений з того, що очікуваного опору не було, і через те ще більш розлючений, я німо дивився на це «спокійно» зведе обличчя.

Такого обличчя я ніколи більше не бачив. Глянути на нього і не заплакати — чи зміг би хто? Та що там казати, ви не бачили цього обличчя і допоки віку не уявите його. Мабуть, я потраплю описати вам ці очі, повні сліз. І ці губи, спотворені конвульсійним тіпанням, ви, мабуть, уявите собі з моїх слів. І навіть саме це сіре обличчя, мокре від поту — і його мені неважко буде змалювати. Але вираз, отой жахний вираз, що складався з усього цього, — його жоден письменник не

підтворить. Тому перед вами, перед людиною, яка теж нищ, я спокійний, і на цьому закінчую свій опис. І відчув, що цей вираз наче вогнем обпик мою душу, — так сильно вразило мене обличчя цього матроса.

- Ти що тут робиш? — я сказав це зовсім механічно.

І раптом ці слова чомусь прогрімали в моїй голові так, наче звернені були до мене самого. Що б я міг відповісти на запитання: «Ти що тут робиш?!» Хто б спокійно відповів: «Я тут для того, аби довести, що ця людина — злочинець?» Хто б міг так зробити, дивлячись на це обличчя? Так, як я оце зараз описую, здається, що довго, а насправді всі ті картини самого себе промайнули в моїй душі в одну мить. І ось у ту ж саму мить ледь чутно, але виразно до мене допеслися слова: «Мені соромно».

Ви, мабуть, сказали б образно, наприклад, що ці слова прозвучали так, начебто їх мені прошепотіло власне серце. А я просто відчув, як вони розпеченою голкою увігнулися мені в нерви. Захотілося усім своїм нутром заволати: «Мені теж соромно!» — і вклякнути перед чимось вищим від нас. Я відпустив Нарасімове плече і, наче сам спійманий злочинець, заляк перед люком у бункер.

Що було далі, неважко здогадатися. Нарасіму відразу посадили в холодну, а наступного дня відправили до військової тюрми в Урага. Не хочеться про це багато розводитися, але там в'язнів часто примушують «стягати ядра». Це значить цілий день тільки те й робити, що переносити з місця на місце двадцятикілограмові чавунні кулі. І якщо вже говорити про муки, то більшого катування, ніж це, для в'язнів не вигадаси. Я пам'ятаю у Достоєвського в «Записках з мертвого дому» (це ж ви давали мені колись почитати) написано, що коли арештанту наказати переливати воду з одного відра в інше, а потім знову в перше і так без кінця, то цей арештант неодмінно заподіє собі смерть. А що тамтешні в'язні й справді змушені таке

робити, то тільки дивуєшся, як серед них не буває самогубств. Саме там і опинився цей сигнальник, котрого я спіймав,— веснянкуватий, сором'язний, тихий чоловічок.

Увечері, коли з іншими кадетами, моїми друзями, я стояв, спершися на поруччя край борту, і дивився на порт, що танув в останніх променях сонця, до мене підійшов Макіта і, ніби жартуючи, сказав:

— Ти молодець, що взяв мавпу живцем.

Він, певне, гадав, що я пишаюся цим.

— Нарасіма людина. Він не мавпа,— різко відрубав я й одійшов од борту.

Інші, звичайно, здивувались: адже ж ми з Макітою ще з військової школи були нерозливвода і жодного разу не сварились.

Походжаючи сам по палубі від корми до носа, я згадав розгублене обличчя помічника капітана, який так хвилювався за життя Нарасіми. Ми поставилися до цього сигнальника як до мавпи, а помічник виявив справжню людяність, співчуття. І ми, ідіоти, ще з презирством дивились на нього — несусвітня дурість! Мені стало ніяково, я понурив голову. І знову попростував до корми папівтемною уже палубою, намагаючись ступати якнайтихіше. Мені здалось: якщо Нарасіма в холодній почує мою бадьору ходу,— я крізь палубу провалюсь.

Чому Нарасіма крав? Причиною була, як завжди, жінка. На скільки його засудили, я не знаю. В усякому разі, декілька місяців він там попомучився: бо мавпі можна дарувати і звільнити від покарання, а людині — ніколи,

ХУСТОЧКА

Кіндзо Хасегава, професор юридичного факультету Імператорського університету в Токію, сидів на веранді у плетеному кріслі й читав Стріндбергову «Драматургію»¹.

За фахом професор вивчав колоніальну політику. Тим-то читач, мабуть, трохи здивований, що професор читав Стріндберга. Але славнозвісний вчений і педагог професор Хасегава, як тільки трапиться вільна часинка, не цурався заглядати в книжки, що, хоч і не стосувалися його наукових студій, але вслоділи думками й почуттями сучасної молоді. От, приміром, нещодавно професор не полінувався прочитати «De Profundis» і «Наміри» Оскара Уайльда лише тому, що студенти юридичної школи, де він за сумісництвом був директором, зачитувалися цими творами. Отож коли вже професор був такої вдачі, то й не дивно, що тепер він узявся до трактату про європейську драму й акторське мистецтво. Адже серед його вихованців були не тільки студенти, що залюбки писали критичні статті про Ібсена, Стріндберга й Метерлінка, але й траплялися ентузіасти, готові ступити у слід тих сучасних драматургів і присвятити своє життя драматургії.

Щоразу, дочитуючи цікавий розділ, професор одкладав книжку на коліна й знічев'я позирав на паперовий гіфський² ліхтар, що висів над верандою. І дивна річ—тільки-но він одвертався від книжки, як одразу забував про Стріндберга. Натомість на гадку спливало, як він

¹ Ю х а н А в г у с т С т р і н д б е р г (1849—1912) — відомий шведський критик, прозаїк і драматург.

² Г і ф у — головне місто префектури Гіфу.

з дружиною ходив купувати свій той ліхтар. Професор оженився, перебуваючи на навчанні в Америці. Ясна річ, дружина була американка, та Японію і японців вона полюбила не менше, ніж сам професор. Понад усе припали їй до вподоби по-мистецькому виконані японські художньо-промислові вироби. Певно, і те, що на веранді висів гіфський ліхтар, скоріше слід уважати виявом її смаку до витворів японського мистецтва, ніж професоровим уподобанням.

Щоразу, відкладаючи книжку, професор думав про дружину, гіфський ліхтар і про японську цивілізацію, що її проявом був той ліхтар. На його думку, за останні п'ятдесят років японська цивілізація досягла знаменного успіху в матеріальному виробництві. А от духовного поступу за той час майже непомітно. Ба навіть навпаки — духовне життя до певної міри занепадало. А як можна вирятувати країну з того занепаду? Ось що має турбувати сучасних мислителів. Професор доходив висновку, що не залишається нічого іншого, як спертися на питому японську систему бусідо¹. Бусідо аж ніяк не слід уважати за якусь упережену й обмежену мораль острівної країни. Навпаки, в бусідо є навіть щось таке, що єднає його з християнським духом країн Європи та Америки. Якби вдалося поєднати дух бусідо з сучасним напрямком думок, то цим було б зроблено великий внесок не тільки в духовну культуру Японії, але завдяки цьому легко можна було б досягти взаєморозуміння між народами Європи й Америки і японським народом, сприяти встановленню миру в цілому світі.

Здавна професор уважав себе, у цьому розумінні, мостом між Сходом і Заходом. Тому професора не могло не втішати, як думки про дружину, гіфський ліх-

¹ Бусідо — моральний кодекс феодалної Японії, що вимагав безперечної вірності васалів своєму сюзеренові.

тар і японську цивілізацію, що її виявом є той ліхтар, гармонійно вкладаються йому в голову. Однак що більше він утішався тією душевною злагодою, то частіше помічав, навіть під час читання, як думки линуть далеко від Стріндберга. Тоді він спересердя тряс головою і починав уважно вчитуватися в дрібні ієрогліфи. І саме там, де почав читати, він натрапив на такі слова: «Якщо актор знаходить для найпростішого почуття вдалий вираз і тим здобуває собі популярність, то згодом, мабуть, аби себе не переобтяжити і швидше досягти успіху, він часто-густо вдається до цього засобу. А це вже манірність...»

Зроду професор не цікавився мистецтвом, надто драматичним. Навіть японські вистави він бачив лише кілька разів у житті. Якось в оповіданні одного студента професор натрапив на ім'я Байко. Та навіть йому, гордому своєю енциклопедичною пам'яттю, воно нічого не промовляло. Отож принагідно підкликавши до себе того студента, професор спитав:

— Ви знаєте, хто такий Байко?

— Байко? Байко — актор трупи імператорського театру на Маруноуті, тепер грає роль Місао в «Тайконі Дзюдамме», — чемно відповів студент у хакама з конкурського полотна.

Тому-то професор не мав жодного власного погляду на розмаїті правила сценічної гри, що про неї так вільно писав Стріндберг. Професор міг підтримати своє зацікавлення до міркувань автора настільки, наскільки вони пов'язувалися з тим, що він бачив у театрах під час навчання на Заході. Та, власне, цим професор не дуже відрізнявся від учителя англійської мови в середній школі, який читає п'єси Бернарда Шоу в пошуках фразеологізмів.

Пезасвічений гіфський ліхтар висів під стелею веранди, а професор Кіндзо Хасегава сидів у плетеному кріслі й читав Стріндбергову «Драматургію». Якби автор написав тільки це, то читач міг би легко собі

уявити, що то було пополудні, раннього літа, коли дні такі довгі-предовгі. Однак автор зовсім не хоче цим сказати, що професор нудьгував. Якби комусь заманулося так виставити справу, то це було б умисно цинічне викривлення правди.

Та несподівано професор мусив одкласти набік навіть Стріндберга, бо його невинні роздуми перервала покоївка, сповістивши про прихід гості. Хоч би який довгий був день, а люди, видно, не дадуть йому вільно дихнути...

Відклавши книжку, професор зиркнув на візитну карточку, яку щойно принесла покоївка. На гладкому, кольору слонової кістки папері дрібними ієрогліфами було написано: Ацуко Нішіяма. З такою особою, здається, він не знайомий. Та, покидаючи крісло, славнозвісний професор задля певності ще раз у думці перебіг своїх знайомих. Однак жодне обличчя, що могло б належати гості, не виринали в пам'яті. Отож, устроївши візитну карточку в книжку замість закладки, а книжку лишивши на плетеному кріслі, професор квапливо обсмикав перед свого хітоє¹ й на мить звів погляд на ліхтар. Найчастіше в таких випадках більше нетерпелиться господар, аніж гість, якого той господар змушує чекати. Не треба, здається, пояснювати, що це стосується і поважного професора. Навіть якби той гість і не був такою незнаною особою, як жінка, що завітала того дня.

Нарешті, прикинувши, скільки часу минуло, професор розчинив двері до вітальні. Майже тоді, як він заходив усередину, а рука його відпустила клямку, назустріч йому з крісла підвелася жінка років сорока. На гості було, як на думку професора, надто елегантне сіро-блакитне хітоє, на грудях, де вузькою смужкою розходились краї хаорі², вправлений у чепрагу, блимав малахітовий ромбик. Навіть байдужий до таких

¹ Хітоє — літнє кімоно.

² Хаорі — верхнє коротке кімоно.

дрібниць професор одразу помітив, що волосся гості викладене в зачіску «марумаге», як личить заміжній жінці. З властивим для японців круглим обличчям і бурштиною шкірою, жінку можна було зарахувати до типу розумних матерів. Професор зиркнув на неї, і йому здалося, що він колись уже її бачив.

— Це я Хасегава,— він привітно вклонився, сподіваючись, що вона щось скаже йому у відповідь, якщо вони десь зустрічалися.

— Я — мати Кенітіро Нішіями,— виразно відрекомендувалася жінка і шанобливо відповіла поклоном на привітання професора.

Зачувши прізвище Нішіяма, професор одразу пригадав собі учня, який писав критичні статті про Ібсена й Стріндберга, вивчав, здається, німецьке право, а навіть вступивши до університету, вчашав до професора поговорити про сучасні ідеї. А навесні той студент захворів на перитоніт, лежав в університетській лікарні й професор принагідно кілька разів до нього навідувався. Тож не випадково професорові здалося, начебто він десь бачив обличчя цієї жінки. Густобровий, усмішливий син — просто викапана мати.

— Ага, мати Нішіями-куна? — покиваючи головою, професор указав на крісло по цей бік невеличкого столика: — Прошу, сідайте.

Гостя попросила вибачення за несподівані відвідини, ще раз уклонилася і сіла на запропоноване крісло. Сідаючи, вона вийняла з рукава щось біле, здається, хусточку. Помітивши це, професор квапливо підсунув до гості корейське віяло, а сам присів на крісло по той бік столика.

— Гарненький у вас будиночок,— трохи силувано озвалася гостя, оглядаючи світлицю.

— Та де там. Він лише просторий, але мені до нього байдуже,— звиклий до таких компліментів, професор звелів покоївці, яка щойно принесла холодний чай, поставити його перед гостею.

— Як мається Нішіяма-кун? Чи не погіршало йому?

— Авжеж...— склавши руки на колінах, гостя на хвильку збентежено вмовкла, потім спокійно і врівноважено повела далі: — Власне, через це я й прийшла... Та ми не годні були йому чимось зарадити. Коли він ще жив, ви були до нього дуже добрі...

«Мабуть, гостя просто несмілива, що не зважиться випити чаю»,— подумав собі професор, готуючись пригубити чашку. Бо гадав, що ліпше подати приклад, аніж настирливо пригощати. Та не встиг він торкнутися чашкою м'яких вусів, як слова гості раптом уразили його слух. «Пити чи не пити?» — ось що, незалежно від юнакової смерті, мучило його якусь мить. Але ж не годилося без кінця тримати чашку перед собою. Стож професор рішуче надпив півчашки, злегка насупив брови й зітхаючи промовив:

— О, як жаль!

— В лікарні син частенько згадував про вас. То хоч я і знала, що вам ніколи, але наважилась про все повідомити і скласти подяку...

— Та що ви, за віщо? — професор поставив чашку, а натомість узяв зі столу провоцене віяло й сумовито провадив далі: — Кажете, що його не можна було врятувати? Перед ним тільки відкривалося життя... Я давненько не навідувався до лікарні, а тому не сподівався такого лиха. А коли це сталося, коли він умер?

— Вчора минуло сім днів.

— У лікарні?

— Атож.

— Далєбі, для мене це жахлива несподіванка.

— Принаймні ми зробили все, що могли, а тому лишається тільки скоритися долі. Проте, як оглядаюся в минуле, не можу втриматись від жалю.

За такою розмовою професор запримітив дивну річ: ні з поведінки, ані з вигляду гості не було знати, що вона розповідає про синову смерть. В очах — ані сльози, голос — спокійнісінький, у кутиках рота навіть

уємішка притаїлася. А тому кожному, якби він не слухав її оповіді, а лише дивився на обличчя, напевне могло б здатися, що жінка розказує про щось буденне, звичне. Професор не міг надивуватись.

Давно, ще як він учився в Берліні, помер Вільгельм І, батько нинішнього кайзера. Про цю подію професор почув у кав'ярні, куди частенько навідувався, і, звісно, особливо тою звісткою не був уражений. Отож, як звичайно у доброму настрої, з тростинкою під пахвою, вертався він до пансіону. Та тільки він одчинив двері, двоє дітей з пансіону — дівчина років дванадцяти у брунатному жакеті. хлопець у блакитних штанцях років дев'яти — раптом кинулись до нього і ревно заплакали. Приязний до дітей, він розгубився і лише заходився їх втихомирювати, глядячи їхні русяві голівки й безперестанку перепитуючи, що ж сталося. Та діти не вгамовувалися. Тільки згодом, ковтаючи сльози, вони прохлипали: «Наш дідусь імператор умер».

Професора тоді вельми здивувало, що смерть імператора навіть дітей так тяжко засмутила. Причину, видно, треба шукати не тільки у стосунках між імператорським двором і народом. Імпульсивне збудження європейців, що його так уражало в Європі, від самого початку, як він туди приїхав, тепер його, японця, послідовника системи бусідо, просто приголомшило. Він ніколи не міг забути того співчуття і недовіри, якої тоді зазнав.

Так і тепер, лише павпаки, професор ніяк не міг збагнути, як це жінка не плаче. Услід за першим відкриттям прийшло друге. Саме тоді їхня розмова, перейшовши від спогадів про вмерлого юнака до подробиць його щоденного життя, звертала знову на спомини. Якось непароком з руки професора вислизло корейське віяло і впало на маркетровану підлогу. Розмова, ясна річ, не була такою невідкладною, аби не допустити перерви на хвилику. Отож, нахилившись вперед, професор сягнув рукою до підлоги. Віяло лежало якраз

під столиком коло жінчиних ніг у білих табі¹. Звернувши погляд униз, професор зненацька помітив жінчині коліна й руки з хусточкою. Певна річ, у тому ще не було жодного відкриття. Але тут же професор завважив, що жінчині руки шалено тремтять, а гостя, аби глушити свої почуття, так цупко стискає хусточку, що та замалим не розривається. Нарешті, він запримітив, що гаптованим краєм зім'ятої шовкової хусточки між тендітними пальцями наче легіт ворушить. Обличчя гості всміхалося, а насправді всім тілом вона плакала.

Коли професор підняв віяло і підвів голову, на його обличчі відбилосся якесь небачене досі почуття — побожне відчуття, що побачив недозволене, посилювалося деякою театральністю.

— О, навіть я, бездітний, глибоко переймаюся вашим душевним болем,— промовив професор стиха, зворушено, перехиливши назад голову, наче чимось засліплений.

— Дуже вам удячна. Та як вже не є, а лиху не зарадиш...— гостя злегка нахилила голову.

Її обличчя, як і перше, осявала яскрава усмішка.

* * *

Збігло дві години. Професор освіжився ванною, повечеряв, поласував вишнями на десерт і зручно вмотився у плетеному кріслі на веранді. Довгий літній вечір спадав поволі, на небі ще жевріла заграва і на веранді з навстіж одчиненими вікнами зовсім не стемніло. Заклавши ногу на ногу і відхиливши голову на спинку крісла, професор у задумі споглядав поторочений край гіфського ліхтаря, освітленого слабкими відблисками надвечір'я. Хоч у руках професор усе ще тримав Стріндбергову «Драматургію», проте, здається, не прочитав нової сторінки. Інакше і не могло бути:

¹ Та бі — полотняні шкарпетки з окремим великим пальцем.

з думки професорові не виходила мужня поведінка пані Ацуко Нішіями.

Вечеряючи, професор розповів дружині всі подробиці, пов'язані з відвідинами пані Ацуко Нішіями, вихваляв цей випадок, як справжній приклад системи бусідо для японок. Дружина, закохана в Японію і японців, слухаючи ту розповідь, лише те й робила, що виказувала свою згоду. Професор був вельми вдоволений, що у своїй дружині має таку палку слухачку. Тепер усі троє — дружина, гостя і гіфський ліхтар — викарбовувалися в його свідомості на певному етичному тлі.

Автор не знає, чи довго професор тішився тими примітними роздумами. Та раптом він згадав, що йому замовляли допис до часопису. Під заголовком «Листи до сучасної молоді» той часопис подавав міркування на загальноморальні теми найвидатніших людей з усієї країни. Надумавши використати нинішній випадок як матеріал, описати свої враження і негайно відіслати статтю, професор почухав потилицю.

У руці, що нею він почухався, була книжка. Помітивши книжку (за думками він уже й забув про неї), професор розгорнув її там, де лежала візитна карточка, на тій сторінці, яку він почав було читати. Саме тоді зайшла покоївка і засвітила гіфський ліхтар над головою, отож не важко було прочитати стовпчики дрібних ієрогліфів. Професорів погляд упав на сторінку. Стріндберг писав: «За моєї юності люди розповідали про подвійну гру пані Гейдельберг, про те, як вона, здається, у Парижі, руками розривала навпіл хусточку, коли на її обличчі вигравала усмішка. Тепер це називається «химери гнути»...»

Професор поклав, не згортаючи, книжку на коліна. Між сторінками лежала візитна карточка Ацуко Нішіями. Та думки вже не роїлися навколо гості, ні навколо дружини, ані японської цивілізації. У голові снувалося щось невизначне, здатне зруйнувати мирну гармонію між гостею, дружиною і японською цивілізацією. Сце-

нічне штукарство, що його взяв на поглум Стріндберг, ясна річ, не те саме, що питання практичної моралі. Та натяк, добутий з прочитаного, зроджував у душі неспокої, що міг зіпсувати професорів безтурботний після ванни настрій. Професорові думки закрутилися навколо бусідо й манірності...

Професор зажурено покивав головою, звів погляд угору і втупив очі в яскраве світло гіфського ліхтаря з намальованими осінніми квітами.

ПАВУТИНКА

I

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді із своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка Сандзунокава й Шпилясті гори. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якесь, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, й вирішив віддячити йому за добро — при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахїт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту пилку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

Там, на дні пекла, у Кривавому озері¹ борсався Кандата. Хоч куди глянь, всюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястих гір. Чи може бути щось страхитливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників— виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у пільмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Вздівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: вчепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястих горах і потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко — рай і пекло відділяла не одна тисяча рі². Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в пільмі, а страшні своїм тьмяним блиском Шпилясті гори вже опинилися під ногами. Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудусь. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи,

¹ У буддійській релігії ріка, через яку переправляються на той світ душі померлих.

² Один рі — міра довжини, 3,9 км.

голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота і кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою і він, закрутившись дзигною, швидко шик у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралосся до полудня,

МУКИ ПЕКЕЛЬНІ

I

Такого ясновельможного папа, як Хорікава, мабуть, споконвіку не було на світі та чи ще й буде. Подейкують люди, нібито його матінці, як він мав уродитися, уві сні святий Дайітокуміоо¹ привидівся. Як не є, а ще змалечку пан Хорікава анітрохи не був схожий на звичайних людей. Чого тільки він не витівав за своє життя! Ми просто дивом дивувалися. А який палац собі вибудував! Розкіш, велич — не знаю навіть, як і сказати. А всередині пан Хорікава загадав його так розмаїто оздобити, вишукано опорядити, що, кажуть, витонченим смаком міг би позмагатися з самим Ші Хуань-ді або Ян-ді². Та це, як каже прислів'я, однаково, що сліпому навпомацки про слона судити. Звісно, ясновельможний пан Хорікава старався не тільки задля власної слави. Ба навіть навпаки — його щедре серце жадало вділити тої краси й простолюдів, прагнуло втішатися нею з усім ясным світом.

Кажуть, одного разу в храмі Нідзьо пан Хорікава ненароком попав на бенкет нічних духів, але вийшов звідти живий і здоровий. А якось насварився на при-

¹ Д а й і т о к у м і о о — буддійське божество, що своїм грізним виглядом оберігає людей від злих духів.

² Ш і Х у а н ь - д і — китайський імператор з династії Цін (246—207 рр. до н. е.), «уславився» спаленням книг і винищенням конфуціанців. Ян-ді — китайський імператор з династії Суй (589—619 рр. н. е.).

вид садайдзіна¹ Тору, який щопочі прилітав на Третю східну вулицю у храм Кавараноін, знаменитий мальованим краєвидом Сіогама в Мітіноку, і той привид, кажуть, відтоді перестав людей турбувати. От як усе корилося панові Хорікаві! То хіба ж дивина, що в той час у столиці всі — старе й мале, чоловіки й жінки — шанобливо схиляли перед ним голови, як перед Буддою, що зійшов на землю у людській подобі? Одного разу по дорозі додому, коли пан Хорікава вертався із свята сливового цвіту в імператорському дворі, бики, впряжені в його карету, покалічили якогось дідуса, що саме проходив, і той лише руки склав та подякував за щедру ласку.

О, скільки було тих історій, що про них люди говорили за життя пана Хорікави та й довго ще розповідатимуть по його смерті! Що пан Хорікава на бенкеті роздарував гостям тридцять коней білої масті; що віддав свого улюбленого слугу на палі для мосту Нагара²; що мандрівному китайському ченцеві, який навчав людей лікувати, дозволив вирізати на стегні чиряка — та, зрештою, хіба все перелічиш? Щоправда, з-поміж безлічі історій з життя пана Хорікави жахливішої за ту, що стосується картини «Муки пекельні» (цей не оцінений твір ще й досі висить у панському домі), здається, не було. Навіть сам ясновельможний пап, завжди такий рівноважений, незворушний, і той був приголомшений. Що й казати, а ми, слуги, з того страху мало не повмирали. Я, приміром, служу в пана двадцять років, але ще не бачила такого страшного видовиська.

Та, перш ніж про це повести мову, треба розказати про маляра Йосіхіде, який намалював «Муки пекельні».

¹ Садайдзін — «Лівий міністр», одне з трьох найвищих урядових і придворних звань у VIII—XII ст.ст.

² Ідеться про стародавній звичай віддавати в жертву богам людину при побудові палаців, мостів тощо.

Можливо, ще й нині живуть люди, які пам'ятають того Йосіхіде. То був видатний маляр — іншого, хто б так майстерно володів пензлем, годі було знайти. Коли сталася та подія, йому вже бралось до п'ятдесяти. Він був невисокий, худорлявий, — одна шкіра та кості, — натурою злостивий. Щоразу, як навідувався до пана Хорікави, одягався в темно-жовте карігіну¹, голову покривав момієбосі. Як на свій вік, то губи мав занадто червоні, тим-то враження від нього було моторошне, як від звіра. Хтось казав, що Йосіхіде облизує пензель, а тому на губи йому налипла червона фарба. А чи це правда — хто зна? А один ще лихіший язик пустив чутку, що поставою і вдачею Йосіхіде геть-то скидається на мавпу й навіть прозвав його Сарухіде².

Якщо вже зайшла мова про те прізвисько Сарухіде, то ось що треба сказати. У палаці пана Хорікави за камеристку віднедавна служила п'ятнадцятирічна донька Йосіхіде, дуже приязна й лагідна дівчина, не те що її рідний батько. Може, тому що рано втратила матір, вона завжди співчувала чужому горю, як на свій молодий вік була тямущою і послужливою. За це її любили і камеристки, і сама управителька двору.

Якось з провінції Тамба нашому панові подарували приручену мавпу і панич-бешкетник, швидкий до різних витівок, приклав до неї ім'я Йосіхіде. Мавпа була велика штукарка, тож нове ім'я до неї пристало, веселячи і придворних, і челядь. Якби у дворі тільки сміялися з мавпи... А то ж бувало, як мавпа вилізе на сосну в саду або забруднить в покоях татамі, на неї глузливо кричать: «Йосіхіде! Йосіхіде!»

Якось, тримаючи в руці лист із сливизою галузкою³

¹ Карігіну — буденна одежа придворних.

² Сару — мавпа (япон.).

³ За стародавнім японським етикетом листа подавали з гілкою сливи або сакури — японської декоративної вишні.

для пана Хорікави, донька Йосіхіде проходила довгою терасою, як зненацька з далеких дверей навпроти прожогом вигулькнула мавпа. Звіряті зовсім не кортіло, як завжди, видряпуватися на колони, воно кульгало, волочачи одну, очевидно, звихнуту ногу. Слідом за мавпою, розмахуючи прутком, біг панич і кричав: «Стій, злодіячко! Стій! Я тобі покажу, як красти мандарини!»

Вздівши це, донька Йосіхіде на якусь хвилю розгубилася, та коли мавпа припала до подолу хакама¹ і жалісливо завищала, серце в дівчини защеміло від болю за бідолашне звірятко,— і вона, притримуючи однією рукою сливову галузку, другою спритно відхилила рукав кімоно, що пах фіалками, ніжно притулила до себе мавпу і, звільна вклонившись паничеві, розважно мовила: «Коли ласка, пробачте йому. Воно ж бо дурненьке звірятко». Збуджений біганиною панич невдоволено скривився і, тупнувши кілька разів ногою, відрубав: «А навіщо обставати за цю мавпу? Вона злодіячка, мандарини поцупила».— «Але ж, любий паничу, вона — дурненьке звірятко,— ще раз повторила дівчина і, гірко всіхнувшись, додала рішучіше: — А крім того, мавпочку прозивають Йосіхіде, тож її покарати — все одно, що познущатися над моїм вітцем. Такого я не переживу». Панич стояв ні в сих ні в тих і мимоволі поступився: «Ну, якщо ти благаєш за батька, то я хоч не-хоч прощу цій мавпі». По цих словах він кинув прута і зник у тих дверях, звідки й появився.

III

Відтоді донька Йосіхіде заприязнила з мавпочкою: гарненькою червонястою стрічкою дівчина почепила їй на шию золотий дзвіночок — подарунок ласкавої паночки, доньки добродія Хорікави — і звірятко ані на

¹ Хакама — у жінок спідничка, у чоловіків шаровари.

крок від неї не відходило. А коли одного разу дівчина застудилася і злягла в ліжку, то мавпочка весь час сиділа в головах коло неї і, здавалось, сумовито гризла нігті.

І дивна річ: після тої пригоди з паничем уже ніхто не дратував мавпи, ба навпаки — всі почали її любити. Нарешті, й панич іноді кидав їй хурму або каштана, а як забачить, що який служка штурхнув мавпочку ногою, то неодмінно вилає його. Кажуть, сам ясновельможний пан Хорікава, як дізнався про синову витівку, звелів доньці Йосіхіде прийти на аудієнцію. І звісно, довідався, чому дівчина так полюбила мавпочку. «Ти — вірна донька. Ти заслужила винагороду», — похвалив пан Хорікава, подарував їй червоне акомє¹ і був вельми зворушений, як мавпочка шанобливо взяла одержану лапками, немов збиралась її оглядати. Щедрою ласкою до дівчини ясновельможний пан Хорікава прагнув віддячити їй за дочірню вірність і любов до рідного батька, а зовсім не домагався, аби вона стала його коханкою, як подейкували люди. Та, зрештою, і ця поголоска, мабуть, не була безпідставною, але про це я потім докладніше оповім. Тепер досить лише сказати, що не краса маляревої доньки причарувала ясновельможного пана Хорікаву.

Хоча донька Йосіхіде й запобігла ласки в нашого папа, але, будши розважною дівчиною, не розбудила підступних заздрощів у придворних. А навіть навпаки — відтоді частенько можна було бачити, як вона, пестячи на руках мавпочку, поруч з панською донькою виїжджає в кареті на прогулянку.

Та облишу я на деякий час доньку і розповім про її батька, Йосіхіде. Якось неждано-негадано всі у дворі полюбили мавпу, а от сам Йосіхіде нікому не подобався і нишком поза очі не переставали його обзивати Сарухіде. Та не лише у дворі його знелюбили. Пан-

¹ А к о м е — стародавнє ошатне жіноче вбрання.

отець — настоятель з Йогава — так його ненавидів, що, бувало, при одній згадці полотніє, наче вздрів нечистого на власні очі. (Кажуть, було за що: Йосіхіде, мовляв, зробив з того настоятеля посміховисько на картинці. Та хто зна, чи це правда? Хіба слугам можна вірити?) І так усюди,— хоч куди б ви пішли,— котилася про нього погана слава. І якщо хто і не згадував його лихим словом, то це кілька його приятелів або ті, котрі бачили його картини, але не здогадувалися, яка він людина. А що Йосіхіде справді не тільки з вигляду був осоружний, але ще й мав ненависні людям вади, то в цьому сам винен: що посіяв, те й пожни.

IV

З-поміж усіх вад — скнарості й жадібності, безсоромності й ліпощів — найсильнішими були гординя і шанолобство. Завжди на його виду наче було написано: «В усій Японії я найперший маляр». Якби тільки в живопису він інших зневажав... А то ж він безперестанку виставляв на поглум людські звичаї і життєві приписи. Колишній підмайстер, що працював з ним протягом багатьох років, розповів, як одного разу, коли в господі одного вельможі уславлену жрицю Хігакі відвідав дух і вона проказувала страшне провіщення, Йосіхіде, буцім глухий до слів віщунки, ретельно пензлем, що мав напхвату, змальовував її жахливе обличчя. А закляття духа — його аніскілечки не було видно в маляревих очах.

Тож не дивина, що така людина неподобно грішила: то обличчя богині Кіссьотен перемалював з нікчемної повії, то образів бога Фудо¹ надав рис занеклого каторжанина, а на докори байдужно відповідав: «Хотів би

¹ Фудо — одне з божеств Міоо, найпопулярніше в японському буддизмі (по-санскритському злий демон Акаланатха), захищає людей від злих духів, визволяє від земних пристрастей.

я знати, як же це мене покарають мальовані боги?» Ясна річ, учні зі страху за своє майбутнє не довго затримувалися в нього на навчанні. Одне слово, Йосіхіде був непевною, химерною людиною, хоч сам уважав, що в цілому світі зі свічкою годі шукати таку велику, як він, людину.

Мабуть, не варто й казати, що Йосіхіде в багатьох видах живопису перевершив не одного майстра. Але його картини манерою письма, колоритом геть різнилися від картин інших малярів, тим-то заздрісники з-поміж них розпускали лиху славу, мовляв, Йосіхіде шахрай. Вони вихваляли Каванарі, Канаоку та інших стародавніх майстрів, казали, що їхній сливовий цвіт, намальований на дверях, місячної ночі наповнює повітря пахощами, а від зображених на ширмі придворних линуть звуки флейти. Що ж до картин Йосіхіде, то злі люди раз у раз натякали на дивні, зловісні пригоди, з ними пов'язані. Приміром, вони казали, нібито, проходячи опівночі мимо брами храму Рюгайдзі, на якій висить картина Йосіхіде «Круговорот життя і смерті»¹, можна почути зігнання і плач небожителів. Ба навіть гірше — від картини відгонить трупами. Натякали, що всі придворні жінки, чиї портрети Йосіхіде малював на замовлення пана Хорікави, протягом яких трьох років переставилися на той світ, неначе від пошесті. Як послухати злих на язик людей, це ясно свідчить, що жінки стали жертвою чаклунської сили картин Йосіхіде. А він, непокаяний грішник, тим ще й пишався.² Якось пан Хорікава мовив жартома: «Той чоловік, здається, полюбляє все страшне». На це Йосіхіде глузливо посміхнувся своїми червоними, як ніколи, губами й хвалькувато проказав: «Майстри-верхогляди ніколи не збагнуть краси страшного». І так не один раз той Йосіхіде вихвалявся перед нашим ясновельможним паном,

¹ Сюжет розпису в буддійському храмі, мета якого відвернути людину від життя й допомогти їй досягнути найвище блаженство — нирвану.

що він, мовляв, найперший маляр в Японії. Тож не дивно, що учень, про якого я вже згадувала, поза очі ганив свого вчителя і прозвав його Тіраейдзю. Може, ви знаєте, та я все-таки нагадаю, що Тіраейдзю — ім'я чорта, якого в давнину привезли до нас з Китаю.

Однак і в такого жорстокого відступника, як Йосіхіде, була одна людина, яку він щиро любив.

V

То була його донька, камеристка. Йосіхіде любив її нестямно. Я вже казала, що дівчина була лагідної вдачі, вірна і слухняна донька. Але, мабуть, не меншою була і його прихильність до неї. Хіба не диво, що той чоловік, такий скупий на пожертви храмові, не шкодував грошей ні на вбрання, ані на коштовні прикраси доньці. Він любив її тільки собі на втіху і навіть у голові не покладав колись видати її за доброго зятя. Ба навіть навпаки — коли б хтось наважився залицятися до доньки, то він ладен був зібрати ватагу горлорізів і в нічній пітьмі добряче надсадити йому бебехи. Тож, коли за рекомендацією пана Хорікави доньку настановили камеристкою, то старий батько негайно попросив аудієнції у пана й виказав йому свою незгоду. Мабуть, з того, що люди бачили, й пішла чутка, нібито пан Хорікава захопився красою дівчини й анітрохи не зважав на невдоволення Йосіхіде. Навіть якщо ця чутка брехлива, то, однак, незаперечним є те, що всім серцем Йосіхіде прагнув, аби донька полишила нову службу. Одного разу, коли за наказом нашого ласкавого пана з улюбленого панського отрока Йосіхіде майстерно змалював немовля Мондзю¹, пан Хорікава промовив: «Я звелю тобі віддячити. Скажи, не соромся, яку винагороду ти б хотів дістати?» На ті слова Йосіхіде шанобливо вклонився, трохи подумав, а відтак безбоязно

¹ М о н д з ю — бог мудрості.

проказав: «Як ваша ласка, то звільніть доньку від служби в палаці». Де ж це чувано, щоб отак нечемно нехтувати панською ласкою? Якби донька Йосіхіде служила в когось іншого... А то ж у палаці нашого ясновельможного пана їй велося любо-мило. Певна річ, настрої нашого великодушного пана Хорікави зіпсувався, він якусь хвилю мовчав, а потім, глянувши прямо в вічі Йосіхіде, відрубав: «Цього не буде»,— і миттю покинув гостя. Такі випадки траплялися, мабуть, не один раз.

Я собі добре тепер пригадую, як після кожної такої зустрічі з Йосіхіде погляд нашого ласкавого пана дедалі холоднішав. А дівчина тим часом — мабуть, побоюючись за батькове життя,— частенько в покоях камеристок кусала краєчок рукава й безпорадно хлипала. Відтоді щораз більше ширилася поголоска, що, мовляв, пан Хорікава закохався в доньку Йосіхіде. Казали також, що й думка замовити картину «Муки пекельні» зродилася в голові нашого папа тому, що дівчина не хотіла вволити його волю.

Як на мене, то ясновельможний пан Хорікава не відпускав доньку Йосіхіде зі співчуття до її долі. Він, очевидячки, вважав, що їй привільніше, не зазнаючи біди, житиметься в його палаці, ніж удома зі свавільним батьком. Певна річ, ясновельможний пан наш виявляв ласку до покірливої дівчини, але що він намагався зробити її своєю коханкою,— це, мабуть, вигадка.

Та годі про це, за розповіддю про доньку мало не забула про самого Йосіхіде. Не можу сказати, що надумав пан Хорікава, але якось несподівано викликав до себе Йосіхіде й загадав намалювати на ширмі картину «Муки пекельні».

VI

Як згадаю про «Муки пекельні», перед очима зринає страшне видовище.

Перш за все композицією картина Йосіхіде цілковито

відрізняється від подібних творів інших майстрів. В одному кутку ширми видніють невеличкі постаті десяти володарів пекла та їхніх слуг, а далі, на всьому обширі картини, клекотить, вирує страшне полум'я, здається, що «меч-дерево» палахкотить. Всюди, куди не глянь, нависнілий вогонь, а посередині у вигляді знака мандзі¹ валує дим чорної туші, рвійно злітають золотим порошком іскри. Лише де-не-де на тому вогненному тлі вирізняються жовті й темно-сині цяточки китайської одежі пекельних суддів.

І цієї майстерності вистачило б, щоб вразити людське око. Та перед вами не звичайна картина пекла, де у вогні мучаться прості грішники. Ви питаєте чому? А тому, що серед безлічі грішників Йосіхіде помістив людей різного стану — від найбагатшого вельможі до найзлиденнішого жебрака: статечних аристократів у строгій одежі, знадливих дворянок у шовках, богомільних буддійських ченців з чотками, служок в асіда², струнких служниць, ворожбитів із своїм причандаллим — та, зрештою, хіба всіх перелічиш? Серед того вогняного й димового вихору пекельні воїни з бичачими й кінськими головами люто накидаються на людське стовпище, яке, немов підхоплені бурею листочки, розлітається на всі боки. Ось жінка — здається, жриця — з покарлюченими, як у павука, руками та ногами. А он проштрикнутий у груди алебардою чоловік — напевне, воєвода — висить догори ногами, як кажан. А скільки було тих тортур! Здавалось, кожному свої: котрого шмагали залізними нагайками, котрого душила велетенська брила, яку й тисяча чоловік не подужала б, хто мучився в дзьобі страхітливого птаха, а хто — в зубах отруйного дракона.

Та найстрахітливіше враження справляла карета:

¹ М а н д з і — буддійський символ вічності й блаженства у вигляді свастики із загнутими паліво кінцями.

² А с і д а — дерев'яне взуття на високих підставках.

злегка черкнувшись гострої, мов звірячі ікла, вершини меч-дерева (його гілля протикало тіла грішників), вона падала вниз, з-під розмаяної пекельним вітром бамбукової завіси проглядала розкішно зодягнута, схожа на фрейліну жінка — її довге волосся плюскотіло серед полум'я, відхилена назад голова відкривала білосніжну шию, а тіло корчилося з болю. Все — і карета у вогні, і жіноча постать — породжувало страх перед пекельними муками, та осередям жаху від усієї картини, здавалось, була тільки жінка. Картина була намальована настільки талановито, що людям, які на неї дивилися, мимоволі вчувався людський зойк.

О, це була незвичайна картина! І щоб її звершити, треба було тої жахливої події. Бо інакше, хто, нехай навіть Йосіхіде, зміг би так яскраво передати пензлем всі муки пекла? Йосіхіде дорогою ціною, людським життям, удалося закінчити цю картину на ширмі. А пекло, що його він, найперший маляр в Японії, змалював, — це пекло, в яке сам упав.

Можливо, досі я занадто квапливо й перескаком розповідала про «Муки пекельні». То вже тепер розкажу до ладу й вернуся до того часу, коли Йосіхіде дістав замовлення намалювати цю картину.

VII

Відтоді збігло яких п'ять-шість місяців, а Йосіхіде жодного разу не з'являвся у дворі — він заходився працювати над картиною. Хіба не дивно видається його любов до доньки, якщо він забув про неї, тільки-но вирішив: «Берусь до роботи». Той самий підмайстер, що про нього я раніш уже згадувала, казав, що вчителя, як тільки він хапався до роботи, наче лисиця зачаровувала¹. Бо й справді, була чутка. ніби Йосіхіде

¹ В японському фольклорі лисиця володіє чарамп: може обертатися в упиря, вовкулаку, зачаровувати людей тощо.

одобув собі славу видатного маляра, давши обітницю богові щастя. Про це, дехто казав. Свідчить хоч би те, що в його майстерні нишком можна було підглядіти не одного привида лисиці, а цілі зграї. Отож як Йосіхіде брався за пензель, то про все забував, а тільки думав, як би докінчити картину. І вдень і вночі замикався в кімнаті — світа божого не бачив. А надто, коли малював «Муки пекельні» — тоді він жив, як у гарячці.

Та не завжди Йосіхіде працював — скажімо, розтирав тасмичні фарби або ретельно змальовував своїх учнів, перевдягнутих у суйкан, карігіну чи в якесь коштовне вбрання — в затемненій кімнаті при світлі лампадки. Навіть раніше, до «Мук пекельних», він був здатний ще на багато що. Приміром, коли Йосіхіде працював над розписом «Круговорот життя і смерті», то не обходив осторонь трупів на дорозі, як це роблять звичайні люди, а сідав коло них і перемальовував, не мишаючи їй волосинки, їхні руки й ноги. Все-таки, ви, мабуть, не збагнете, яка гарячка поїняла Йосіхіде, коли він узявся до картини «Муки пекельні». А розповісти про все докладно, з подробицями, часу не вистачить. Тож передусім про найголовніше.

Якось, коли один з учнів Йосіхіде (про нього я вже згадувала) розтирав фарби, несподівано в кімнату заходить майстер і каже: «Я хочу опівдні трохи поспати. Але останнім часом мені не дають спокою погані сни...» Підмайстер не побачив нічого дивного в цих словах, а тому, й далі перетираючи фарби, відповів: «Гаразд, лягайте спати!» А Йосіхіде, зовсім посмутнівши, якось сором'язливо попросив: «Тож посидь біля мене в головах, коли я спатиму». Учня вельми здивувало, що майстер лякається сну. А що виконати прохання не було важко, то він погодився: «Добре, посиджу». Відтак, завагавшись на мить, Йосіхіде стурбовано наказав: «Негайно йди в задню кімнату і, поки я спатиму, нікого з учнів туди не впускай». Того дня кімната Йосіхіде, замкнена, як уночі, освітлена тьмяним світлом лампад-

ки, навкруги була обставлена ескізами на ширмах. Отож, коли підмайстер зайшов у ту кімнату, Йосіхіде, підклавши руку під голову, спав міцним сном перетомленої людини. Та не минуло й півгодини, як учень почув якийсь незбагнений, моторошний голос.

VIII

Спочатку то було лише нерозбірливе шамкання, та за якусь хвилину підмайстер розрізнув окремі слова — здавалось, ніби людина потопає і, захлинаючись водою, кличе на порятунок. «Кажу тобі, прийди». — «Куди? Куди прийти?» — «У пекло. У пекельну безодню». — «А хто ти? Хто?» — «А як ти гадаєш — хто?»

Учень несамохіть перестав розмішувати фарби, а злякано витріщився на вчителя: зморщене лице Йосіхіде сплотніло, взялося краплями поту, а щербатий рот із смагкими губами широко розтулявся, як у засапаної людини. У роті, неначе прип'яте ниткою, щось сіпалося — то, очевидно, ворухився майстрів язик. Ясна річ, уривчасті слова злітали з того язика. «А як ти гадаєш, хто?» — «О, це ти. Я догадувався, що це ти. Ти прийшов по мене?» — «Атож, приходь до пекла. Там чекає на тебе моя донька».

У цю мить підмайстра взяв страх, йому здалося, ніби по ширмі попливли невиразні химерні тіні. Звісно, учень схопив Йосіхіде за руки і заходився щосили його трясати, але той і далі марив і піяк не хотів розплющити очей. Тоді учень зважився і вихлюпнув майстрові на обличчя воду з кухлика, де полоскав пензлі. «Вона чекає, сідай у карету... Сідай у цю карету і приїдь до пекла...» По тих словах з уст Йосіхіде злетів стогін, неначе за горло його душили, відтак він розплющив очі (перед ним, мабуть, ще мріло химерне видиво) й раптом, як опечений, зірвався на ноги. Якусь хвилю широко розтуливши рота, він злякано невидючими очима втупився перед себе, а спам'ятавшись, суворо наказав учневі: «Тепер іди!» Підмайстер з гіркого

досвіду знав, що в такому випадку не варто перечити, бо Йосіхіде неодмінно вилає. Тому мерщій вийшов з кімнати. Опинившись надворі, під ясным сонцем, він полегшено зітхнув, почувуючи, ніби сам прокинувся від кошмарного сну.

Але такий випадок — це ще нічого. А от місяцем пізніше іншого підмайстра покликано у напівтемну кімнату, освітлену тьмяним світлом лампи. Коли той зайшов, Йосіхіде, покусуючи пензель, раптом сказав: «Маю до тебе прохання: роздягнись догола». Таке раніше, видно, траплялося, тому-то учень хутко скинув з себе одяг. А Йосіхіде, якимось дивно насупивши брови, холодно додав: «Я хотів би побачити закуту в кайдани людину. Мені дуже шкода тебе турбувати, та чи не зробиш ти так, як я тобі скажу?» Хоч той учень зроду був сильний парубок — йому б не пензлем водити, а мечем орудувати,— а все-таки, видно, набрався страху, бо потім раз по раз повторював: «Я думав, що Йосіхіде збожеволів і хоче мене забити». А Йосіхіде, мабуть, набридло, що той мнеться. Не знати звідки взявся тонкий залізний ланцюг, Йосіхіде хижим птахом кинувся учневі на спину, скрутив йому обидві руки, силоміць обмотав усе його тіло і люто сіпнув за кінець ланцюга, що бідолаха учень похитнувся і впав боком на підлогу.

IX

У ту хвилину могло здатися, що то лежить не підмайстер, а пляшечка з-під sake. Руки були так безжалісно перев'язані, що підмайстер міг хіба що ворухнути головою. Залізний ланцюг стримав кров у жилах, і все тіло й обличчя почервоніли. А Йосіхіде байдуже: ходячи навколо цього схожого на пляшечку з-під sake тіла, він малював ескізи. Мабуть, не варто й казати, як мучився протягом того часу скований хлопець.

Та якби не трапилася несподіванка, його мукам не скоро настав би кінець. На щастя (а, може, доречніше

сказати — на лихо) з-під глека в кутку кімнати, звиваючись, випливало щось схоже на олію. Спочатку воно скидалося на липку рідину, та, коли виблискуючи, поволі підповзло учневі до голови, він, мимоволі затамувавши подих, закричав: «Змія! Змія!» Тож і не дивно, що, як признався той учень, цієї миті йому здалося, ніби кров у жилах похолола. Адже змія, підповзаючи ще ближче, готувалась от-от уп'ястися язичком у стиснуте ланцюгом підборіддя. Такої несподіванки, мабуть, і сам Йосіхіде злякався. Кинувши пензель, він рвучко нагнувся, схопив змію за хвіст і підняв угору. Змія повисла вниз головою, звивалася, але ніяк не могла досягти його руки. «Через тебе зіпсував малюнок!» — роздратовано буркнув Йосіхіде, укинув змію у глек, а потім знехотя розв'язав ланцюг на підмайстрові. Тільки відв'язав ланцюг, а щоб якесь добре слово сказати — такого він і на думці не мав. Мабуть, його взяла досада за зіпсований етюд, а не за те, що змія могла вкусити учня.

Дізнавшись про такі пригоди, ви трохи краще збагнете, який зловісний, майже божевільний, шал охопив Йосіхіде. Наостанок розповім ще про один випадок, що стався з учнем років тринадцяти і міг скінчитися трагічно, і теж пов'язаний з картиною «Муки пекельні». Несподівано одної ночі того підмайстра покликано в кімнату Йосіхіде. Як хлопець туди зайшов, Йосіхіде сидів при світлі лампадки і з руки годував м'ясом якогось дивовижного птаха. Той птах був завбільшки з кота, та й своїм настовбурченим пір'ям коло вух, великими, круглими бурштиновими очима справді-таки скидався на нього.

Х

Зроду Йосіхіде не любив, коли хтось пхав носа в його справи. Так було і з гадюкою. Навіть учні не знали, що у майстра в кімнаті. Іноді, малюючи картину, Йосіхіде клав на стіл рідкісні речі — людський

череп, срібні чашки, полив'яні тарелі. А куди він їх потім ховав, ніхто й не здогадувався. Почасти з цього й виникла поголоска, що йому, мовляв, помагає бог щастя.

З думкою, що той чудний птах потрібен для картини «Муки пекельні», підмайстер уклонився учителеві й поштиво мовив: «Я до ваших послуг». Йосіхіде ніби не чув, а, облизавши червоні губи, кивнув на птаха: «Ну як? Зовсім приручений, правда?» «А що це за диво? Я ще ніколи такого не бачив!» — сказав учень і недовірливо глянув на вухатого, схожого на кішку, птаха. «Як? Не бачив? Зрештою, ти у місті виріс, тому про нього й не чував. Цього пугача кілька днів тому мені подарував один мисливець з Курама. Що правда, то правда, а таких приручених птахів не багато на світі». По тих словах, коли птах доїр поживу, Йосіхіде поволі підняв руку, погладив його зверху і покуйовдив на ньому пір'я. І в ту ж мить птах пронизливо заверещав, злетів зі столу, і, вистромивши кігті, кинувся хлопцеві в обличчя. Якби той мерщій не прикрився рукавом, то птах напевне б його поранив. Підмайстер йойкнув, почав відмахуватися рукавом, а пугач повис над ним, дзьобом клацає, не дає ні стати, ні сісти; забувши про Йосіхіде, учень шалено забігав по вузькій комірчині, а птах не відступає — тільки того й жде, аби вцілити дзьобом в око. Якби від птаха відгонило запахом опалого листя, духом гнилих овочів у мавпячому дуплі, а в навісному лопоті крил учувався шум водоспаду, то це ще нічого. А то ж підмайстрові здалося, що світло лампадки обернулося на тьмяне місячне сяйво, а вчителева кімната — на зачаровану долину серед найдикішого бескеття.

Однак не напад хижого птаха найдужче злякав підмайстра. Волосся в нього на голові стало дибом від того, що Йосіхіде з холодним серцем стежить за видовищем і, повільно облизуючи пензель, перемальовує, як дивовижний птах знущається над його учнем. Тільки-но він це збагнув, як у душу закрався невимовний страх — чи не хоче майстер бачити його мертвим?

Однак не можна сказати, що Йосіхіде зовсім не хотів його смерті. Адже того вечора, покликавши підмайстра до себе, він мав потаємний намір нацькувати пугача на хлопця і змалювати його відчайдушну бігачину по кімнаті. Одним поглядом збагнувши лихий задум майстра, учень несамохіть закрив голову руками і, залентувавши не своїм голосом, скулився в кутку біля дверей. В ту ж мить і Йосіхіде схвильовано закричав, птах ще дужче залопотів крильми, а на долівку щось упало і розбилось. Коли учень, удруге приголомшений, мимоволі підвів голову, в кімнаті раптом стемніло, і було чути, як Йосіхіде сердито кликав інших учнів.

Невдовзі здалеку озвався голос, потім з лампою в кімнату квапливо зайшов один підмайстер. У світлі чадної лампи було видно, що лампадка перекинулася, а там, де олія залляла долівку й татамі, лежав спритний колись пугач і в знеможі бив крилом. Йосіхіде, трохи підвівшись з-за столика — звісно, теж розгублений, — стиха щось бурмотів. Та як йому було не сердитися: чорна змія обвивала пугача від голови до крил. Мабуть, забившись у куток хлопець перекинув глека, звідти виповзла змія, а шум зчинився тоді, коли пугач кинувся її ловити. Обидва учні презирнулися, якусь хвилину збентежено спостерігаючи те видовище, потім мовчки вклонилися майстрові й тихцем вийшли з кімнати. А про пугача і змію відтоді ні слуху ні духу.

І таких пригод траплялося чимало. Я забула сказати, що Йосіхіде одержав замовлення на картину «Муки пекельні» на початку осені. Так от цілісіньку зиму підмайстри жили в страсі перед дивною поведінкою вчителя. А напровесні Йосіхіде ще дужче спохмурнів, став роздратований — видно, щось у картині не йшло на лад, хоч ескіз уже на чотири п'ятих був готовий. Навіть гірше — Йосіхіде замазав те, що досі намалював.

Однак ніхто не знав, що ж на картині до ладу не ви-

ходить. Зрештою, ніхто й не намагався дізнатись. Бо різні прикрі випадки так провчили учнів, що ті обходили майстра десятою дорогою. Їм здавалося, що жити поруч з ним все одно, як бути в одній клітці з вовком чи тигром.

ХІІ

За той час, власне, чогось особливого, вартого уваги, не сталося. Хіба ось що: старий майстер, людина твердої вдачі, іноді ні сіло ні впало, як тільки залишався на самоті, пускав сльозу. А якось один підмайстер виїшов за чимось у садок і побачив, як учитель стоїть на терасі й повними сліз очима задумливо вдивляється в небо провесни. Побачивши Йосіхіде таким, учень зніяковів і швиденько подався геть із саду. Та хіба не дивно, що самовпевнений Йосіхіде, який під час роботи над розписом «Круговорот життя і смерті» перемальовував навіть людські трупи на взбіччі, тепер, коли не міг докінчити картину «Муки пекельні» так, як задумав, раптом по-дитячому зарюмсав?

Поки Йосіхіде майже у нестямній гарячці заходився малювати картину, його донька дедалі смутнішала — дивлячись на неї, я ледве стримувала сльози. Її біляве, зроду сумне обличчя аж перемінилося: вії наче поважчали, опустилися, під очима потемніло. Спочатку я гадала, що, може, дівчину гризе турбота про батька або виснажує любовний смуток. Та незабаром розійшовся поголос, що дівчину мучить своїми домаганнями наш ясновельможний пан. Як швидко виникла ця чутка, так само й щезла — про неї наче забули.

Саме в ту пору якось уночі, коли вже вибило годину першої варті¹, я проходила терасою, як раптом звідкись підскочила до мене мавпочка, прозвана Йосіхіде,

¹ В середньовічній Японії піч ділилася на п'ять рівних частин.

і взялась смикати за поділ хакама. Ніч була тепла, в повітрі розносилися пахощі сливового цвіту, місяць сіяв ріденьке світло. Придивившись уважніше, я побачила, як, вищиривши білі зубки і наморщивши носика, мавпочка ошаліло метушиться і скиглить. Швидше з роздратування, що мавпа забруднить мені нову спідницю, ніж від зловісного передчуття я спочатку хотіла штурхнути мавпу ногою і піти далі, та через хвилию згадала про того слугу, який покарав її і збувся ласки у панича. Крім того, поведінка мавпи була аж надто незвичайна. А тому-то, зважившись, я ступила кілька кроків туди, куди вона тягла. Я саме обійшла ріг будинку й зупинилася там, звідки було видно навіть у нічній сутіні білястий ставок під тендітним віттям сосен, як несподівано до мого вуха долетіли голоси стищеної суперечки. Потім знову все завмерло: в імлистому садку під місячним саявом не було чути жодного звуку, лише в ставку плюскотіла риба. Але ж щойно там хтось сперечався! Я несамохіль спинилася. «Якщо це бешкетники, то я їм покажу, де раки зимують!» — вирішила і, затамувавши подих, наблизилася до дверей.

XIII

Та мавпа, очевидно, вважала, що я надто довго вагаюсь. Вона нетерпляче кілька разів оббігла навколо мене, а потім, здушеним голосом проскімливши, одним махом стрибнула мені на плече. Я одразу відхилила голову набік, щоб мавпа не подряпала мені шию, а, падаючи вниз, не роздерла рукав суйкана. І тої ж миті я нехотячи заточилася і, задкуючи, плечима вдарилась об двері. Коли вже так сталося, то я довго не роздумувала: мерщій відчинила навстіж двері й лаштувалась бігти всередину, куди не доходило місячне світло. Та раптом злякалася: перед моїми очима з кімнати прожогом виринула якась жіноча постать. Мало не налетівши на мене, вона спіткнулася в дверях і, впавши

на коліна, захекана, глянула на мене, як на страхо-
висько.

Мабуть, не треба казати, що то була донька Йосіхіде. Тої ночі дівчина видалася мені цілком іншою людиною: її широко розплющені очі виблискували, щоки, мабуть, нашіли вогнем, зім'яте кімоно надавало їй властивої юному віку принади. Невже це вона — ота тендітна, завжди така стримана, донька Йосіхіде? Спершись об одвірок, у місячному сяйві я милувалася постаттю юної красуні, а прислухаючись до квапливої ходи якоїсь людини, що швидко віддалялася, спокійно очима запитувала: «Хто це?»

Але дівчина, прикусивши губи, тільки мовчки заперечливо похитала головою. Яка вона була нещасна! Я нахилилася до неї і пошепки на вухо спитала: «Хто це?» Але дівчина знову заперечливо похитала головою і нічого не відповіла. Тільки на довгих віях забриніла сльоза, а губи ще міцніше стулилися. На жаль, я зроду петямуща вдалася. Тож і тепер не здобулася на слово, а прислухаючись, як б'ється серце в дівчини, стояла немов укопана. Бо сумління мені підказувало, що розпитувати не годиться.

Не пам'ятаю навіть, чи довго тривало моє заціпеніння. Та нарешті я опам'яталася, причинила двері їй, глянувши дівчині в очі, якомога лагідніше промовила: «А тепер вертайтеся у свій pokій». Відчуваючи, як у душу закралася тривога і сором — навіть не знаю перед ким, — наче я підгледіла щось недозволене, я тихцем пішла назад по своїх слідах. Та не ступила я ще й десяти кроків, як хтось боязко смикнув мене ззаду за поділ хакама. Я збентежено оглянулася. І як ви гадаєте, хто це був? Коло моїх ніг, склавши до купи передні лапки і теленькаючи золотим дзвіночком, як ніколи сумирно, з похиленою голівкою стояла мавпа, прозвана Йосіхіде!

Після тої нічної пригоди минуло десь з півмісяця. І от одного дня несподівано Йосіхіде з'явився у дворі й попросив негайної аудієнції у нашого ясновельможного пана. Бо хоч він і був незначного роду, та вже давно запобіг панової прихильності. Наш ясновельможний пан будь-кого просто так не приймав, а от того дня він радо, з великою охотою, наказав покликати Йосіхіде до себе. Як завжди, одягнутий в темно-жовте карігіну, в зім'ятому момієбосі, ще понуріший, ніж завжди, Йосіхіде шанобливо вдарив чолом перед паном Хорікавою і хрипким голосом промовив: «Я прийшов з приводу картини, яку ви звеліли намалювати. Я трудився не покладаючи рук і вдень і вночі. І можу сказати, що зусилля мої не пропали марно: сьогодні вже видно обрис картини». — «Вітаю! Я цим вельми задоволений». В голосі нашого ясновельможного пана, однак, почувалася байдужість. «Власне, нема з чим мене вітати, — трохи роздратовано відказав Йосіхіде, втупивши очі в підлогу. — Хоч обрис картини й видно, та одного все-таки я не можу зробити». — «Чого?» — «Взагалі, я не в змозі намалювати того, чого не бачив на власні очі. Якщо ж навіть і намалюю, то ніколи не буду задоволений. А це все одно, як не намалювати». — «Виходить, щоб намалювати картину «Муки пекельні», тобі необхідно побачити саме пекло?» — на устах ясновельможного пана сплила глузлива посмішка. «Авжеж, любий пане. Торік, під час великої пожежі, я мав нагоду зблизька споглядати видовище, схоже на пекельний вогонь. І якщо мені вдалося намалювати полум'я в картині «Бог Фудо у вогняному вирі», то лише завдяки тій пожежі. Ви, здається, бачили цю картину?» — «А як з грішниками? Ти, мабуть, пекельних воїнів не бачив», — немов пускаючи повз вуха маляреві слова, допитувався пан Хорікава. «Я бачив закуту залізним ланцюгом людину, з усіма подробицями змалював як її

мордує хижий птах. Тож не можна сказати, що не уявляю собі, яких тортур зазнають грішники в пеклі. А щодо пекельних воїнів,— Йосіхіде гірко посміхнувся,— то вони не один раз з'являлися мені у сні: з бичачими й кінськими головами, трилікі й шестиногі, вони безгучно плескали лапами, безгучно розтуляли свої нащі. І так майже щодня і щоночі вони понадилися мене мучити. Ні, не тих демонів я не можу намалювати». Навіть нашого пана, здається, приголомшили такі слова. Якусь хвилю він видивився невдоволено на Йосіхіде, а потім сердито насупив брови й різко запитав: «А чого ж ти не можеш намалювати?»

XV

«Якраз посередині ширми я задумав намалювати, як у пекельну безодню падає карета, оздоблена листям арекової пальми»,—вперше Йосіхіде наважився сміливо глянути нашому панові в очі. Я чула, що той маляр ставав якийсь біснуватий, коли згадував про картину. Так само і тепер його погляд блискав справжнім божевільям. «А в тій кареті, розпустивши чорні коси, на пекельному вогні мучиться чарівна придворна дама: задихаючись від диму, вона задерла голову, звела брови, одною рукою хапаючи завісу, хоче захиститися від зливи вогняних іскор. А навколо шугають хижі птахи й жадібно клацають дзьобами... Так от я ніяк не можу намалювати тої дами в кареті».— «Ну то що?» — квапив його ясновельможний пан Хорікава на диво повеселілим голосом. Червоні губи Йосіхіде затремтіли, як у хворого на пропасницю, і він наче уві сні ще раз повторив: «Саме цього я не можу намалювати,— а потім з раптовою натугою додав: — Звеліть на моїх очах запалити карету, оздоблену листям арекової пальми. І якщо можна...» На мить наш ясновельможний пан спохмурнів, але враз зареготав і поспіхом проказав: «Накажу зробити все, що ти просиш. А можна чи не

можна — про це не варто й думати». Як почула я ті слова, то, мабуть, від передчуття мені стало моторошно. А тут ще й вигляд нашого пана геть змінився: в кутках рота виступила біла піна, міжбрів'я засіпалося — здавалось, він заразився божевіллям Йосіхіде. «І карету накажу запалити,— по кількох словах ясновельможний пан Хорікава хрипко зареготав,— а всередину посадовлю чарівну жінку в одязі фрейліни. І буде ця жінка у вогні й димі тяжко каратися. Ти перший у світі додумався таке намалювати. Ти заслужиш винагороди. Я звелю віддячити тобі». Від тих слів Йосіхіде раптово зблід, заворушив губами, як засапана людина, тіло його ослабло, він упав обома руками на долівку і заходився дякувати нашому панові: «О, які ви добрі! Яке щастя!» Мабуть, разом із словами ясновельможного пана перед очима Йосіхіде постав жах задуманої сцени. Саме того разу вперше за ціле життя Йосіхіде видався мені нещасною людиною.

XVI

Збігло кілька днів. І от одної ночі наш ясновельможний пан викликав Йосіхіде і перед його очима, як було обіцяно, велів спалити карету, оздоблену листям аркової пальми. Та сталася ця подія не біля палацу, а на віллі «Юкіге»,— так називають її серед простолюддя,— коло столиці, де колись мешкала молодша панова сестра.

Вже давно ніхто не жив на тій віллі, тож і просторий сад зовсім здичавів, запустів. А може, так лише видавалося людям, яким довелося бачити цю безлюдну оселю. Про долю панової сестри, що тут померла, ходили різні чутки. Приміром, що кожної безмісячної ночі ще й тепер можна помітити, як терасою понад землею пропливає постать у чудному малиновому кімоно. Зрештою, хіба це так дивно? Адже самотня навіть в ясний день оселя, тільки-но западали сутінки, нага-

пяла людям великого страху: моторошно жебоніли у саду потічки, у зоряному небі привидами шугали болотні бугаї.

Того разу ніч також була безмісячна, темна, хоч в око стрель. Наш ясновельможний пан у жовтуватому паосі¹, темно-бузковім хакама з гербами сидів на високій подушечці з парчевою облямівкою, а навколо нього при світильниках під верандою вмовстився його причет. З-поміж усіх слуг нашого пана особливо вирізнявся один здоровань — самурай, що міг оленячого рога зламати після того, як під час війни у Мітіноку з голоду наївся людського м'яса: оперезавши живота широким поясом, він урочисто сидів біля веранди й притримував меч руків'ям униз. У мерехтливому світлі вся ця сцена чомусь справляла гнітюче враження, здавалася лихим сном. А надто, коли я помітила, як над каретою з високим верхом, незапряженою, налягає темінь, чорні голоблі лежать на підставці, а позолочена оздоба ряхтить зорями — хоч була весна, та поза шкірою наче мороз пішов. Однак годі було дізнатися, що ж у кареті — завіса з візерунчастою облямівкою щільно заслоняла вхід усередину. Неподалік стояли слуги із запаленими смолоскипами і ревно стежили, щоб вітер не відносив диму до веранди.

Сам Йосіхіде, одягнутий в темно-жовте карігіну, в момієбосі, стояв навколішках навпроти веранди; він здавався ще меншим, жалюгіднішим, наче всіяне зірками небо тягарем лягло на його плечі. За ним видніла ще одна зігнута постать у карігіну та момієбосі — напевне, запрошений на таке видовище один з підмайстрів Йосіхіде. Він зіщулювся в п'їтьмі на чималій віддалі від мене, що я навіть не могла розібрати кольору його одєжі.

¹ Наосі — стародавнє придворне вбрання, що його одягали під час урочистостей особи найвищих рангів.

Либонь, надходила північ. У темряві, що огорнула і дерева, і струмки, принишкли людські голоси (вже було чути навіть власне дихання), тільки нічний легіт шелестів листям і розносив по саду їдкий дим смолоскипів. Ясновельможний пан Хорікава якийсь час сидів мовчки, невідривно стежачи за дивовижною сценою, потім заворушив колінами, підсунувся на подушечці й різким голосом крикнув: «Йосіхіде!» Маляр, видно, щось відповів, але я тільки почула щось схоже на стогін. «Йосіхіде! Сьогодні вночі я зроблю, як ти бажав: звелю перед тобою запалити карету»,— промовив пан Хорікава і скоса перезирнувся зі своїми підручними. Здавалось, вони якось значуще всміхнулися. А може, лише так видалося — хтозна. На слова ясновельможного пана Йосіхіде несміливо підвів голову й звернув погляд на веранду, але не видобув із себе жодного слова. «Отож уважно гляди. На тій кареті я раніше їздив. Ти, мабуть, пам'ятаєш... А нині маю намір її спалити й показати тобі справжнє пекло,— пан Хорікава замовк і оглянувся на свій почет, а відтак неприємним голосом докинув: — У цій кареті зв'язана грішниця. Коли ж накажу запалити карету, її тіло й коси згорять у вогні, негідниця сконає у страшних муках. Кращої моделі для картини годі й шукати. Не забудь придивитися, як обвуглюватиметься білосніжна шкіра, як звиватимуться в небо іскри з чорного волосся грішниці,— втретє наш пан перервав свою мову (видно, щось його непокоїло), труснув плечем і засміявшись додав: — Довіку не буде такого видовища. Я теж подивлюся. Гей, піднімайте завісу, і покажіть-но Йосіхіде жінку в кареті!»

Почувши цей наказ, один слуга, високо тримаючи смолоскипа, навпростець підійшов до карети й рвучко, одною рукою, підняв завісу. Тріскотливе полум'я смолоскипа на мить хитнулося і яскраво освітило середину

вузької карети — там сиділа жорстоко закута ланцюгом жінка. Хто вона? Хіба можна було в цьому помилитися? На розкішне, вимережане вишневим цвітом, шовкове вбрання спадає блискуче волосся, шпилька на голові сяє золотом, зграбне, тендітне тіло, лагідний, якийсь засмучений профіль лица з пов'язкою на роті. Та це ж вона, донька Йосіхіде! Я трохи не закричала.

Тої ж миті слуга навпроти мене притьмом підвівся і, міцно стискаючи в руці меч, строго видивився на Йосіхіде. А його, на превеликий подив, наче заворожило те видовище. Щойно він сидів зігнувшись, а ось уже зірвався на ноги, простягнув уперед руки й мимоволі кинувся був до карети. На жаль, у темряві годі було впізнати жіноче лице. Тож Йосіхіде спинився, обличчя зблідло, постать замерла в п'їтмі, наче підвішена в повітрі невидимою силою. Та враз пролунав наказ ясновельможного пана Хорікави: «Запаліть!» — і карету обступило полум'я смолоскипів.

XVIII

За хвилину вогонь лизнув уже верх карети. Бузкові китички під дашком заколихалися, білястий дим заклобочився знизу, раптом щось обірвалося — завіса, рукавички, може, бляшана оздоба — і в усі боки сипнув іскристий дощ. Та хіба можна переказати словами таке страхіття? Язика шаленого полум'я огортали карету й п'ялися до неба; здавалося, ніби на землю впало сонце й розливає навкруги потоки небесного вогню. Спершу я мало не зойкнула, а тепер, напівжива, стояла й розгублено дивилася на це страхіття. Бо що ж я могла вдіяти? А от Йосіхіде...

Я не можу забути виразу його обличчя. Йосіхіде несамохіть кинувся було до карети, але зупинився, коли полум'я спалахнуло, і, простягнувши вперед руки, жадібним поглядом прикипів до вогню, наче вдихав його своїми грудьми, — у відблисках полум'я на його бридкому

зморщеному обличчі було ясно видно заріст. Широко розплющені очі, скривлені губи, судомне посмикування щоки яскраво виказувало, що навпереміну його душу опановує то страх, то мука, то подив. Либонь, навіть у розбійника, якому от-от мають відтяти голову, чи в грішника, що допустився десяти гріхів і п'яти злочинств, на суді перед десят'ю володарями пекла не було на лиці такого страждання. А тим часом і здоровань-самурай мимоволі зблід і боязко озирнувся на нашого ясновельможного пана.

Та наш ясний пан Хорікава міцно стулив губи й, на мить не відриваючи погляду від карети, коли-не-коли зловісно посміхався. А в кареті... О, мені не стає духу переповісти, що діялося в кареті! Білосніжне, зведене догори обличчя жінки, що задихається від диму, скуйовджене волосся, пойняті вогнем шати з вимережаним вишневим цвітом — хіба може бути щось страхітливіше? А коли нічний вітер подужчав, здмухнув дим, ворухнув полум'ям, розсипаючи іскри золотими порожинками на червоному тлі, то стало видно, як дівчина закусила пов'язку і, мало не розриваючи ланцюга, звивається у муках. Здавалося, ніби перед нами справжнє пекло. Не тільки мені, але, напевне, й здорованеві самураєві з того жаху волосся настовбурчилося.

Ще раз дмухнув вітер, і зашелестіло верхів'я дерев у саду — так, мабуть, всі подумали. Я не встигла збагнути, звідки той шум у темному небі, як щось чорне пролетіло понад землею з даху вілли й прожогом стрибнуло в охоплену вогнем карету. Пропалені червоні ґрати обвалилися, чорне створіння кинулося на відхилене назад плече дівчини, закричало болісно жалібним, різким, як від розірваного шовку, голосом і вишмигнуло з диму. Потім завищало ще і ще раз. Як у пестямі, в лад з цим криком ми теж зойкнули. Бо перед вогняною стіпою до дівочого плеча причепилася мавпа з двору пана Хорікави, прозвана Йосіхіде.

Але мавпу було видно тільки одну мить. Ще не встигли піднятися до неба золоті іскри, як чорний дим поглинув і мавпочку, і дівчину. Посередині саду лише гуготіло полум'я карети. Скоріш то було не просто полум'я, а стовп вогню — пекельного вогню, що намагався сполесити всіяне зірками небо.

А незворушна постать Йосіхіде перед стовпом вогню — яке диво! Зморщене обличчя того Йосіхіде, який щойно страждав пекельними муками, тепер відсвічувало невимовним блиском, екстазом: забувши про ясновельможного пана, він притис руки до грудей і стояв, як укопаний, а очима, здавалось, не помічав, що це його донька конає в полум'ї. Його погляд втішали переливи вогню і постать нещасної жінки, байдуже якої. Та дивувало не лише те, що Йосіхіде радо споглядав конання своєї єдиної доньки. На його обличчі тоді була якась хижка зловісна врочистість, що межує з суворістю короля звірів — лева, який тільки в сні може привидітися. Сила-силенна нічних птахів, сполоханих раптовим вогнищем, кружляли над садом і пронизливо кричали, але, здавалось, не наважувалися промайнути коло Йосіхіде. Можливо, очам невинних створінь відкривалося схоже на німб сяйво незбагненої величі маляра. А що вже казати про людей? Усі, навіть слуги, затамувавши подих, з тремтливим серцем, переповненим чудної радості, наче перед ними новоосвячений образ Будди, вступилися в Йосіхіде. Та хіба не вражали своєю величчю тріскотливе полум'я, ширячись по небу, і заляклий перед ним маляр? Тільки одна людина, ясновельможний пан Хорікава на веранді, не був як інші: обличчя його зблідло, в кутиках рота виступила піна, затиснувши в долонях коліна, він сапав, як загнаний звір...

Хтось прохопився, і незабаром всі довідалися, що на віллі «Юкіге» ясновельможний пан Хорікава спалив карету. Правда, про ту подію ходили найрізноманітніші чутки. Передусім чому ясновельможний пан спалив доньку Йосіхіде? Найчастіше чулося, нібито він так учинив через неподілене кохання. Однак я певна, що наш ясновельможний пан мав намір лише тяжко покарати злого маляра, який заради своєї картини нічим не гребував, навіть людським життям. А що це не брехня, ручусь — на власні вуха чула від нашого пана.

Після тої ночі, коли на очах Йосіхіде згоріла його донька, ще дужче зміцніло його тверде, як камінь, прагнення довершити картину. Дехто називав його твариною у людській подобі. Бо хто ж іще зречеться батьківської любові до рідної дитини? А панотець з Йогава, який теж уважав Йосіхіде відступником, частенько казав: «Хоч би яких вершин досяг він у мистецтві, а як не зрозуміє п'яти принципів¹, то горітиме в пеклі».

Та минув лише місяць, а Йосіхіде довершив картину, негайно приніс у двір і попросився показати її нашому ясновельможному панові. Саме тоді до палацу пана Хорікави завітав і панотець з Йогава. Як побачив він ту картину на ширмі, то був просто приголомшений страхітливою вогняною бурєю, що шугала між небом і землею. Спочатку він похмуро дивився на Йосіхіде, та незабаром, якимось несамохіть ударивши руками по колінах, вигукнув: «Чудово!» Я й досі не забуду, як, зачувши цю похвалу, наш ясновельможний пан силувано посміхнувся.

¹ П'ять принципів Конфуція — п'ять основних типів взаємин між людьми у феодальному Китаї та Японії: між володарем і підлеглими, батьком і дітьми, чоловіком і жінкою, старшим і молодшим і між товаришами.

Відтоді про Йосіхіде ніхто, принаймні у дворі, поганим словом не прохопився. Певно, тому, що кожному людину, навіть ненависника, вражала суворість картини, лякала правда пекельних мук.

Але в ту пору Йосіхіде вже не було на цьому світі. Тільки-но він домалював картину, як наступної ж ночі повісився на сволюку у своїй кімнаті. Можливо, втрапивши доньку, він не міг далі жити. Його труп ще й досі лежить у землі, де колись була його оселя. Та минув уже не один десяток років, тож надгробок, напевне, полупався від негоди і заріс мохом, як на могилі споконвіку невідомої людини.

МАНДАРИНИ

Якось узимку, одної похмурої днини, надвечір я сидів у кутку вагона другого класу поїзда Йокосука — Токіо і в задумі очікував паровозного гудка. В освіченому електричними лампочками вагоні, крім мене, не було нікого. Я виглянув з вікна: в надвечірній сутіні чомусь ніхто не проводжав рідних або знайомих у дорогу, і тільки в клітці на пероні раз у раз жалібно скавуліло цуценя. Той навколишній краєвид удивовижу точно відповідав тодішньому моєму настроєві. Невимовна втома й байдужість олов'яно-холодними хмарами облягали мені душу. Встромивши руки в кишені пальта, я навіть не мав охоти витягти вечірню газету й переглянути її.

Та невдовзі пролунав паровозний гудок. Від серця мені трохи одлягло, я притулився головою до віконної рами й мимоволі ждав тієї хвилини, коли з-перед очей почне відступати назад залізнична станція. Та не встиг я цього дочекатися, як від хвіртки на пероні до мене долинув різкий стукіт гета¹. Тоді я почув сварливий голос кондуктора, двері до мого вагона навстіж відчинилися і всередину квапливо зайшла дівчинка років тринадцяти. Тієї ж миті поїзд здригнувся і поволі рушив. У клубах диму й кіптяви, що налітали на вагонні шибки, бігли назад і самотній водовіз, і червона шапка носія, що дякував якомусь пасажирові за щедрість, миготіли перед очима перонні стовпи. Тепер мій настрій покращав, я запалив цигарку і, звівши стом-

¹ Г е т а — дерев'яне взуття.

лені очі, вперше глянув на дівча, що сіло навпроти мене.

То була, очевидно, селянська дівчина. Непомашчене її волосся було викладене в зачіску ітьогаесі¹, потріскана шкіра на обличчі хворобливо пашіла. На колінах, прикритих кінцями бруднуватого шарфа із зеленкуватої повни, дівчинка притримувала чималенький вузлик у фуросікі², а в примороженій руці стискала, наче якийсь скарб, червоний квиток третього класу. Мені відразу не сподобалось її незграбне обличчя, неприємно вражала її неохайна одежина. Врешті мене дратувала й тупість отого дівчиська, що навіть не здатне було відрізнити квитка третього класу від квитка другого класу. Тим-то, попихкуючи цигаркою і намагаючись швидше забути про малу пасажирку, я поволі розгорнув на колінах газету. Незабаром знадвору ввірвалося сяйво, змішалось з електричним світлом у вагоні, і я виразно побачив слабо віддруковані стовпчики ієрогліфів, яких перше не міг розібрати. Поїзд, видно, пірнув у перший тунель, котрих чимало на лінії Йокосука — Токіо.

Однак, перебігаючи поглядом по газетній сторінці, що мала б розвіяти мою нудьгу, я дедалі більше пере-свідчувався, що людей цікавлять тільки сірі, буденні справи: перспективи миру, шлюбні оголошення, скандальні випадки корупції, повідомлення про смерть. Тієї миті, як поїзд шугнув у тунель, мені здалося, що я рухаюсь у протилежному напрямку; погляд мій тим часом майже механічно блукав по нудних, беззмістовних стовпчиках ієрогліфів, а з думки ніяк не йшло, що в дівчачій подобі передо мною сидить груба життєва правда. Оцей поїзд у тунелі, дівчина-селянка, газета, начинена сірими, нецікавими відомостями — хіба це не символ таємничого, жалюгідного й нудного

¹ Ітьогаесі — зачіска дівчат з простолюду.

² Фуросікі — барвіста хустина.

людського життя? З огиди я пожбував газету, сперся головою об віконну раму і, наче неживий, склепивши повіки, закуняв.

Збігло кілька хвилин. Враз, немов передчуваючи якесь лихо, я розплющив очі, розглянувся й побачив, що моя супутниця переступила на мій бік і тепер уперто силкується розчинити вікно. Потріскане обличчя дівчинки наливається кров'ю, вона раз по раз шморгає носом, уривчасто сапає, метушиться, та ніяк не може подужати рами. Такого видовища, звісно, вистачило, аби я якусь хвилю поспівчував малій супутниці. З того, як обабіч до вікон підступав косогір, укритий пожухлою травою, я здогадався, що поїзд от-от знову шасне в тунель. Однак дівчисько не переставало вовтузитися коло віконної рами, що, як на злість, не піддавалась. Я ніяк не міг второпати, навіщо дівчина так уперто силкується відчинити вікно. А втім, мені здалося, що вона це робить просто з примхи. Тому-то, як і раніше, почувуючи в душі неприязнь до дівчини, я холодним поглядом стежив за її примороженими пальцями, що відчайдушно, з усієї сили, намагалися опустити раму, й злорадо хотів, аби їм це ніколи не вдалося зробити. Та нараз, коли поїзд, шалено загримотівши, влетів у тунель, віконна рама нарешті сковзнула вниз. Знадвору через квадратний отвір досередини ввігналися клуби диму й клаптики сажі. Я навіть не встиг затулити обличчя хустинкою, щоб не подразнити свого хворого горла, як дим покотив на мене валом і я закашлявся. А дівчиську байдуже, воно вихилилося з вікна, що аж кучері затріпотіли на вечірньому вітрі, й пильно вглядалося туди, куди мчав поїзд. Якби, стежачи за його поведінкою у хмарі диму, я не запримітив, що за вікном дедалі світлішає, й повіяло духом землі, запахом сіна й прохолодою, то, відкашлявшись, я б напевне нагримав на дівча й наказав би негайно зачинити вікно.

Та в цю хвилину поїзд виринув з тунелю і, затисну-

тий з обох боків трав'янистими схилами, саме проминав переїзд у якомусь убогому передмісті. Поряд з переїздом тулилися жалюгідні, пошарпані халабуди під стріхою та дахівкою; сторож на переїзді, здається, махнув рукою і в надвечірнім присмерку гойднувся білястий прапорець. Тільки-но поїзд вирвався з тунелю, як за парканом коло безлюдного переїзду я побачив трійко червонощоких хлоп'ят, що збилися до купи, мов ягнята. Вони здавалися такими маленькими, наче захмарене небо притискало їх до землі. Одежа на них була така злиденна, як і краєвид того передмістя. Не зводячи очей з поїзда, вони раптом замахали руками й, повитягавши свої тендітні шийки, радісно вигукнули щось незрозуміле. І тієї ж миті мала пасажирка висунулася наполовину з вікна, спритно розмахнула руками і на хлоп'ят, ще проводжали її поглядами, пороснуло п'ять чи шість жовтогарячих мандаринів — вісників теплого літа. Я несамохіть затамував подих, і враз усе зрозумів: дівчина, мабуть, відїжджає в найми й отих кілька мандаринів, що вийняла з-за пазухи й кинула братам з вікна,— це віддяка їм за те, що вийшли аж до переїзду проводити її в далеку дорогу.

Ще одна мить — і за вікном зник огорнутий сутінками переїзд у передмісті, розтанув блиск мандаринів, розвіялись в повітрі хлоп'ячі голоси, схожі на пташине щебетання. Але в моєму серці та сцена закарбувалася назавжди. Відчуваючи, як душу охопило щось незбагненно світле й чисте, я зворушено підвів голову й пильно глянув на дівчину зовсім іншими очима. Вона вже сиділа навпроти мене, її лице облямовував шарф із зеленкуватої вовни, рука притримувала чималенький вузлик і міцно стискала квиток третього класу...

Вперше тоді я майже забув про невимовну втому, забув про незрозуміле, жалюгідне й нудне людське життя.

СВЯТО ХРИЗАНТЕМ

I

Увечері третього листопада дев'ятнадцятого року Мейдзі¹ сімнадцятирічна панночка Акіко разом із своїм лисим батьком піднімалася сходами палацу Рокумейкан², де сьогодні мав відбутися бал. Обабіч широких, осяяних газовими світильниками, сходів тяглися три ряди хризантем з величезними, ніби штучними, пелюстками: найдальший — з червонястих, середній — з темно-жовтих і передній — із сніжно-білих разом творили величезний букет. А на верху сходів, у кінці цього квітчастого живоплоту, з танцювальної зали, як невтримне щасливе зітхання, потоком лилися веселі звуки оркестрової музики.

Акіко вже давно навчилася танцювати й говорити по-французькому. Але побувати на справжньому балу їй ще ні разу в житті не щастило. Оце поталанило сьогодні вперше. Тож і не дивно, що в кареті на кожну батькову спробу порозмовляти вона відбувалася лише неухважною відповіддю. Груди розпирало, стискало якесь бентежливе почуття радісної тривоги. По дорозі до палацу Рокумейкан панночка досадливо підводила очі, але навряд чи придивлялася до рідкого світла токійських вулиць, що пропливали мимо.

¹ Мейдзі — період новітньої історії Японії (1868—1911).

² Рокумейкан — палац в Токіо, в якому міністр закордонних справ щорску влаштовував бал на честь імператора для японських політичних діячів і закордонних гостей.

Та коли вона з батьком зайшла досередини палацу, то відчула, що тривоги наче й не було. На сходах вони наздогнали двох високих китайських урядовців. Опасисті китайці, відступивши набік, пропустили їх уперед і якимось приголомшено зиркнули на Акіко. Сьогоднішня Акіко — в темно-пурпуровому зграбному танцювальному платті, з елегантною блакитною стрічкою на голові, з духмяною трояндою в густому волоссі,—уособлюючи красу японської жінки в епоху Мейдзі, не могла не збентежити високих китайських урядовців з довгим, заплетеним у косицю волоссям. А тут ще й молодий японець у фраку, що квапливо спускався сходами, минаючи батька з донькою, зачудованим поглядом супроводив Акіко, а потім несамохіть поправив білу краватку і повз кущики хризантем помчав униз до виходу.

На другому поверсі біля дверей до танцювальної зали господар-граф з посивілими баками і графиня у строгій одязі епохи Луї XV врочисто зустрічали гостей. Акіко замітила, що навіть хитрувате обличчя графа, як той угледів її постать, на мить спалахнуло невинним захопленням. Приязний до людей батько, радісно всміхаючись, коротко відрекомендував доньку графові та його дружині. Серце панночки навпереміну опановував то сором, то гордість. Водночас дівчина відчула, як в очах владної графині промайнула неприязнь.

У танцювальній залі теж буяли красою хризантеми. Повсюди серед ніжних пахоців безшумними хвилями коливалися віяла, квіти, мережива жінок, що ждали своїх кавалерів. Розлучившись з батьком, Акіко й собі змішалася з купкою розкішно вдягнутих дівчат. То все були однолітки в блакитнуватих і темно-пурпурових танцювальних платтях. Вони обступили Акіко й розцебеталися, як пташенята, вихваляючи її вроду й одягу.

Але тільки-но Акіко пристала до подруг, як тут де не взявся незнайомий французький морський офіцер.

Він підійшов ближче й чемно по-японському, з опущеними руками, привітався. Акіко відчула, що зашарілася. Було ясно, що означає це привітання. А тому Акіко обернулася від дівчини в блакитному вбранні, якій передала віяло. І тої ж миті француз, з легкою усмішкою, по-японському, з чудним акцентом озвався до Акіко.

— Ви не відмовитеся потанцювати?

Незабаром Акіко вже танцювала з офіцером вальс «Блакитний Дунай». Офіцер був смагливий, вродливий, з густими вусами. Ліва рука панночки в довгій рукавичці не сягала його плеча—Акіко була занадто низька коло свого кавалера. Але досвідчений офіцер, обхідливий і ввічливий, так майстерно вів у танці, що вони легесенько кружляли серед натовпу. І коли-не-коли ще й шептав на вухо компліменти французькою мовою.

Відповідаючи на ці слова сором'язливим усміхом, Акіко кидала погляд по залі довколо себе. За людським гойдливым морем, під пурпуровою кресдешиновою запоною з гербом імператорської родини, під китайським прапором із синім звивистим, пазуристим драконом, то веселим сріблом, то сумовитим золотом мигтіли хризантеми у вазах. Людське море, наче підхльостуване блискучою, кипучою, як шампанське, бурею мелодій німецького оркестру, ні на хвилю не вщухало. Зустрічаючись з подругою у танці, Акіко квапилась радісно їй кивнути. Але це тривало не довго. Наступної миті замість подруги перед очима звідкись виринала, як метелик, інша пара.

І навіть тоді Акіко відчувала, що французький офіцер уважно слідкує за кожним її рухом. А це означало, що непривичасний до Японії чужоземець виявляє неабияку цікавість до того, як вона запально танцює. «Невже оця вродлива панночка живе, як лялька, в бамбуковій оселі з паперовими стінами? І їсть рис тонкими металічними паличками з невеличкої, як долоня, розмальованої квітами чашки?» — в його очах, що світи-

лися приязною усмішкою, здавалось, можна було прочитати й такі сумніви. А дівчину це й забавляло, і підохочувало. Тому-то, як офіцер зачудованими очима інколи зиркав під ноги, розкішні, з темно-пурпурової шкіри, черевички легше, вільніше плили по ковзкій підлозі.

Невдовзі офіцер, помітивши, що мила, як кошенятко, панночка, здається, притомилася, дбайливо глянув їй в очі й спитав:

— Ще будемо танцювати?

— Non, merci ¹,— затамувавши віддих, чітко відказала Акіко.

Не перестаючи вальсувати, крізь хвилі квітів і мережива офіцер просувався з Акіко до стіни, уквітчаної хризантемами в глеках. Після останнього оберту він чемно посадовив дівчинку на крісло, а сам, прибравши військової постави, випнувши груди, як і перше, щиро подякував за японським звичаєм.

А згодом, перетанцювавши і польку, і мазурку, під руку з французьким офіцером Акіко пройшла повз три ряди хризантем — білосніжних, жовтих і червонястих — і спустилася вниз у простору залу. Тут, серед безупинної метушні людей у фраках і білих піджаках, гори м'яса й питва в срібному й кришталевому посуді, вежі сендвічів і морозива, трикутні піраміди гранатів і фігів укривали кілька столів. Одну стіну, не вквітчану хризантемами, прикрашувала золотиста ґратка, майстерно заклечана зеленим пагінням штучного винограду. Між листям лози симетрично, як у стільнику, купочками звисали китиці фіолетового виноградного цвіту. Під тою стіною Акіко натрапила на свого лисого батька, що з сигарою в роті стояв у гурті якихось панів, своїх однолітків. Забачивши Акіко, він тільки вдоволено кивнув головою і, обернувшись до свого товариства, запахкав сигарою.

¹ Ні, дякую (франц.).

Разом з офіцером панночка підійшла до столу, й вони покуштували морозива. Акіко й тепер помітила, що очі кавалера від часу до часу перебігають по її руках, волоссю і блакитній стрічці на голові. Ясна річ, це її втішало. Але вмить у голові промайнуло чисто жіноче недовір'я. І щоб дати це наздогад, проходячи мимо двох паній, очевидячки, німкень, з камеліями на оксамитових грудях, Акіко захоплено промовила:

— Європейки таки справді вродливі...

Зачувши ці слова, французький офіцер навдивовижу серйозно кивнув головою:

— Японки теж уродливі. А надто такі, як ви...

— Та де вже там.

— Далєбі, я кажу не заради комплімента. Хоч зараз вас можна повезти до Парижа на бал. Усі були б просто приголомшені. Бо ви наче принцеса з картин Ватто¹.

Акіко не знала, хто такий Ватто. А тому привид прекрасного минулого — імлистий ліс, жебонливий водограй і в'януче листя винограду, — що його викликали слова офіцера, мусив тут же безслідно щезнути. Але вельми кмітлива панночка, копирсаючи ложечкою в морозиві, не забула зачепитися за останню нагоду продовжити розмову:

— Я й сама хотіла б побувати на балу в Парижі.

— Чому ж бо ні? Адже бал у Парижі зовсім такий, як і тут, — офіцер оглянувся на людську юрбу, на хризантеми, що оточували їхній стіл. Раптом глибоко в очах його хлюпнулася іронічна посмішка і він, одклавши ложечку, наче сам до себе, докінчив: — І не тільки в Парижі. Бали всюди однакові.

Годину по тому, як і багато інших гостей, японських і закордонних, Акіко під руку з офіцером стояла на балконі просто неба. По той бік поруччя в широкому

¹ Ж. А. Ватто (1684—1721) — французький художник, змальовував життя королівського двору.

саду крізь химерне плетиво соснового верхів'ття просочувалося світло ліхтарів. У запаху опалого листя і моху, що розносився над садом у прохололому повітрі, відчувався подих сумовитої осені. А позаду, в танцювальній залі, під пурпуровою запоною з крепдешину, без угаву вирувало море квітів і мережива. Як і раніше, вихор оркестрової музики безперестанку хльоскав по цьому морю.

Ясна річ, і на балконі нічне повітря стрясав гамір і сміх. А коли в небі над соснами спалахував фейєрверк, з грудей усього товариства водночас зривався гомін, наче зойк переполоху. Акіко теж стояла тут і, як перше, безтурботно перекидалася словом-другим з приятними дівчатами. Та невдовзі вона помітила, що французький офіцер, усе ще тримаючи її під руку, мовчки споглядає усіяне зірками небо над садом. Акіко чомусь здалося, що він сумує за батьківщиною. А тому, нишком зазираючи йому в очі, напівпустотливо запитала:

— Ви, мабуть, думаєте про рідний край?

Офіцер повернув усміхнені очі до Акіко, але, замість сказати «ні», похитав головою.

— А про що ж тоді?

— Спробуйте вгадати.

У ту хвилину людський натовп на балконі загомонів. Ніби змовившись, Акіко й французький офіцер замовкли і підвели очі в нічне небо, що тягарем висіло над садом. Саме тоді червоне й синє світло фейєрверка павучими ніжками сповзало по темряві й уже пригасало. Чомусь той спалах здався Акіко до щему в серці чарівним.

— Я думав про фейєрверк. Про фейєрверк, що так схожий на наше життя,— позираючи на Акіко, через якийсь час повчально мовив офіцер.

Осінь сьомого року Тайсьо¹. Колишня Акіко, від'їжджаючи на дачу в Камакура², випадково опинилася в одному поїзді з молодим письменником, якого тільки з вигляду знала. Той юнак у подарунок своєму приятелю в Камакура віз букет хризантем. Колишня Акіко— тепер уже пані Н.,— поглядаючи на квіти, докладно розповіла йому про бал у палаці Рокумейкан. Молодий письменник із щирою увагою прослухав спогади з перших уст. Коли пані Н. скінчила оповідь, він тут же спитав:

— І ви не знаєте імені цього морського офіцера?

На це пані Н. несподівано відказала:

— Чому ж не знаю? Його звали Жюльєн Віо³.

— Значить, це був Лоті. Той П'єр Лоті, що написав роман «Панна Окіку».

Юнак був радісно збуджений. А пані Н., якось здивовано позираючи юнакові в обличчя, тільки прошепотіла:

— Ні, не Лоті. То був Жюльєн Віо.

¹ Тайсьо — період японської історії (1912—1925).

² Камакура — курортне містечко недалеко від Токію.

³ Жюльєн Віо — літературний псевдонім французького письменника П'єра Лоті (1850—1923), який багато подорожував, бував у Японії і присвятив їй роман «Панна Окіку» і щоденник вражень «Осіння Японія».

ВІРНІСТЬ БІСЕЯ

Бісей стояв під мостом і ждав її.

Угорі, між пагінням прочитану, що рясно оповив високе кам'яне поруччя, коли-не-коли пропливали, коливаючись од леготу та граючи в пасмах осяйного призахідного сонця, поли білої одежі перехожих. А дівчина не йшла.

Тихенько насвистуючи, Бісей ясними очима озирнув обмілину під мостом.

Намулиста, вона займала яких два-три цубо¹ простору, а відтак одразу починалась вода. Між очеретів, окрай самісінької води, либонь, водилися краби: долі було безліч круглих дірочок, і щораз, як у них втрапляла хвиля, звідти долинали легке шурхотіння... Дівчина все не йшла.

Бісей трохи нетерпляче підійшов до води і задивився на річку, супокійну, плавку, без жодного човника.

Уздовж течії простяглися щільні зелені смуги очерету, а над ними там-сям купками похилилися верби. І хоча завширшки ріка була чималенька, та все ж через буйний очерет понад берегами справжню ширину годі було бачити. Лише смужка чистої води, позолочуючи віддзеркалення єдиної перламутрової хмаринки, тихо в'юнилася між очеретів... А дівчина не йшла.

Бісей відступив од води і, походжаючи вузьким узгірком на обміліні, прислухався до навколишньої тиші, поступово виповнюваної сутінками.

На мості руху вже не було. Ні човгання черевиків, ні цокоту копит, ні торохтіння візків — нічого звідти не

¹ Ц у б о — міра площі, 3,3 кв. м.

чулося. Тільки шамотів вітер, шорхав очерет, плюско-тіла вода... потім десь пронизливо закричала чапля. Бісей спинився замислений. Тільки тепер він помітив, що почався приплив: вода, здіймаючи мул, вилискувала ближче, ніж досі... А дівчина все не йшла.

Густо зсунувши брови, Бісей почав занепокоєно ходити по напівтемній обмілині під мостом. А тим часом вода помалу, але вперто, підступає на обмілину. Водночас Бісеєвого обличчя торкнувся прохолодний запах ряски, що йшов від ріки, а тіло огорнула свіжість води. Бісей глянув угору — там, над мостом, яскраві промені призахідного сонця вже згасли, а на блідаво-зеленкуватому вечоровому небі чітко чорніло вирізьблене кам'яне поруччя... А вона все не йшла.

Бісей нарешті зупинився вражений.

Вода, вже захоплюючи черевики, сповнена блиску холоднішого за сяання криці, безмежно ширилася під мостом. А це значить, десь за годину ця пожадлива стихія поглине і коліна, й живіт, і груди. Ба навіть швидше, адже вода все прибува й прибува, ось вже пойняла коліна... А вона все не йшла. Стоячи у воді, Бісей все ще в полоні надії вкотре дивився на міст. Над водою, що вже сягала грудей, давно зависли густосині сутінки, а крізь них від очерету та верб линув тужливий шемріт листя. Раптом, черкнувши Бісеїв ніс, майнуло срібне черевце рибки. На небі, у тому місці, де скинулася рибка, перед очима Бісеєві вже заяріли ще не часті зірки, і навіть обриси поруччя, зарослого прочитаном, розчинилися в наглій темряві... А вона все не йшла.

* * *

Опівночі, коли місячне світло щедро залляло очерет та верби, вода й вітерець, тихенько перешіптуючись, лагідно понесли тіло Бісея з-під мосту до моря. Але душа Бісея полинула до сумного самотнього місяця,

в серце неба, може, тому що була переповнена коханням. Крадькома покинувши тіло, вона плавко знялася до ледь розвиднілого неба, зовсім так, як безшелесно підіймається від ріки запах ряски і свіжість води...

А багато тисяч років по тому цій душі, яка, мандруючи, зазнала безлічі перевтілень, знову було довірено життя в людині. Це та душа, що живе в мені. І хоч я народився тепер, а проте ні на що не здатний. І день, і ніч страчую своє життя марними мріями, тільки й чекаю, що станеться якесь диво. Достоту, як Бісей, що в сутінках під мостом чекав кохану, яка так ніколи й не прийде.

НАНКІНСЬКИЙ ХРИСТОС

I

Була північ. У будинку на вулиці Ціванцзе в Нанкіні, спершись ліктями об старий стіл, блідолиця дівчина-китайка змучено лузала кавунячі зернятка на тарелі.

Настільна лампа розсівала навколо рідке кволе проміння, і від нього в кімнаті робилося не те що ясніше, а навіть сумніше. В кутку під стіною, обліпленою паперовими, подекуди вже злинялими шпалерами, припорошена запона ховала від людського ока тростяну лежанку, накриту вовняною ковдрою. За столом, наче забуте, видніло блаженське крісло. Якби не ті злиденні меблі, то в такій пустці навіть поглядові не було б за що зачепитися.

Байдужа до всього, дівчина час від часу зводила голову і втуплювала спокійні очі у стіну навпроти, де на гачку смиренно висів невеличкий латунний хрест. На хресті розпливчастою тінню проступала невибаглива потерта фігурка стражденного Христа з високо розіп'ятими руками. Щоразу, як дівчина позирала на Христа, в її очах під довгими віями, здавалось, миттю зникав смуток, а патомість зблискував промінь невинної надії. Але тільки вона звертала погляд убік, як мимоволі з її грудей вихоплювалося зітхапня, плечі під кофтиною з чорної саети безсило опускалися, а рука тяглася по кавунячі зернятка на тарелі.

Дівчина та, п'ятнадцятирічна повія Сун Цзіньхуа, щоб звестя кінці з кінцями, приймала на ніч клієнтів. Певна річ, у Цзіньхуаї чимало повій з такою зовнішністю, як у Цзіньхуа. Однак такої лагідної треба було

ще пошукати серед тутешніх дівчат. На відміну від товаришок по ремеслу, вона ніколи не брехала, не вередувала, а з чарівним усміхом щовечора розважала гостей у цій похмурій комірчині. А коли, випадало, хтось із відвідувачів переплачував, дівчина радо віддавала зайвину ласому до чарки батькові.

Безперечно, така поведінка Цзіньхуа передусім від доброї вдачі. А ще, мабуть, і від того, що покійна мати змалечку прищепила їй (свідком тому розп'яття на стіні) католицьку віру.

До речі, напровесні цього року в комірчині Цзіньхуа збавив цілу ніч молодий японський подорожанин, що приїхав дивитися кінні перегони в Шанхаї і милуватися південними краєвидами. Обнімаючи маленьку Цзіньхуа, що сиділа у нього на колінах, гість у європейській одежі з сигарою у роті раптом зиркнув на стіну і з недовір'ям лаmano по-китайському спитав:

— Ти віриш у Христа?

— Атож. Мене в п'ять років охрестили.

— Чого ж тоді ти не кинеш свого ремесла?

Тої миті в його голосі вчувалось глузування. Але Цзіньхуа, поклавши голову з чорним, наче смола, волоссям йому на передпліччя, як і перше, тільки лагідно всміхнулася, виставивши зубки.

— Якби я кинула це ремесло, то ми обоє, батько і я, повмирали б голодною смертю.

— Твій батько дуже старий?

— Так, ледве на ногах тримається.

— Але ж... Хіба ти не знаєш, що таке діло закриє тобі дорогу в рай?

— Ні,— поглянувши на хрест, Цзіньхуа глибоко задумалася.— Гадаю, Христос зрозуміє моє становище. Інакше між ним і поліцаєм з яоцзясянської поліційної дільниці не було б жодної відміни.

Молодий японець усміхнувся, понишпорив у кишені, і, вийнявши пару нефритових сережок, власноручно почепив дівчині на вуха.

— Дарую на згадку про минулу ніч. Я їх нещодавно купив, маючи намір відвезти до Японії.

По тих відвідинах Цзіньхуа вперше сама утвердилася у християнській вірі.

Та не минуло й місяця, як благочестиву повію спіткала біда; її тіло взялося пранцюватими ранками. Довідавшись про це, товаришка Чень Шаньча радила пити опійну горілку, а Мао Іньчунь люб'язно принесла пілюлі «гунланьвань» і рештки порошку «цзятумі», які сама вживала. Хоч Цзіньхуа вже й гостей перестала приймати, ліки не помагали.

Аж якось завітала Шаньча і всерйоз розповіла хворій ось про який забобонний метод лікування:

— Ти заразилася від гостя, отже якомога швидше передай хворобу комусь іншому. Тоді за кілька днів одужаєш.

Цзіньхуа слухала, підпершись рукою, незворушна. Та, видно, цікавість взяла гору, бо вона неквапом перепитала:

— Це правда?

— Чого ж бо ні, правда. Моя сестра теж не могла видужати. Геть як ти. Та коли передала хворобу гостеві, відразу пройшло.

— А що сталося з гостем?

— Гостя жаль. Він, кажуть, осліп.

Тільки Шаньча вийшла з кімнати, Цзіньхуа впала навколінки, звела очі на розп'яття і почала ревно молитися:

— Милостивий Ісусе Христе. Щоб прогодувати вітця свого, я мушу неподобне діло сповняти. Але воно, те ремесло, нікому не шкодить, лише плямує мене. Тим-то я завжди вважала, що по смерті, навіть якби вона зараз наспіла, я неодмінно попаду в рай. Однак поки я не передам хвороби якомусь гостеві, не зможу, як досі, своїм ремеслом на прожиток заробляти і помру з голоду. Кажуть, я могла б так вилікуватися. Але я розумію, що мені не годиться з ким-небудь спати на

одному ліжку. Адже тоді, рятуючись сама, унещасливу невинну людину. Та як-не-як, а я все-таки жінка й можу колись піддатися спокусі. Всевишній Ісусе Христе, благаю, заступися за мене, беззахисну.

Хоч як Шаньча й Інчунь намовляли не кидати ремесла, а Цзіньхуа після тої молитви твердо поклала собі не приймати клієнтів на ніч. Іноді, як прийде знайомий гість, вона в жодному разі не вволить його бажання, хіба що викурить з ним цигарку.

— Я слабую на жахливу хворобу. Якщо ви ляжете зі мною, то вона перекинеться на вас.

А коли, бувало, підплив гість, глухий до тих слів, намагався силоміць заволодіти дівчиною, вона не соромилася навіть показати сліди хвороби. Отже, поволі гостей у Цзіньхуа рідшало, і вона опинилася у великій скруті...

І от тої ночі вона, задумана, довго сиділа, спершись об стіл. Як завжди, жоден гість не завітав. Уже запала глибока ніч, усе притихло, тільки десь сюрчав цвіркун. З кам'яної долівки в нетопленій комірчині тендітні ніжки, взуті в капці з чорного шовку, огортав холод.

Як і досі, непорушно втупившись у тьмяне світло лампи, Цзіньхуа раптом ворухнулася, помацала нефритові сережки на вухах і здушила позіх. Майже тої миті пофарбовані двері широко розчинилися і знадвору ввалився хтось чужий. Він так жваво відчинив двері, що світло лампи гойднулося і з чадом червоно розлилося по тісній комірчині. У тому світлі, що вдарило в обличчя, гість було хитнувся вперед, до столу, але зразу ж випростався, ступив назад і важко зіперся об двері, що встигли за ним зачинитися.

Цзіньхуа несамохіть підвелася і розгублено зиркнула на незнайомця. Йому можна було дати яких тридцять п'ять років. Гість був у брунатному смугастому піджаку, на голові—кашкет такого ж кольору, сам засмаглий, бородатий, з великими очима. Безперечно, то був чужоземець, але дивна річ—важко було добрати, хто ж він:

європеець чи азіат. Що не кажіть, а він з погаслою люлькою в зубах, з непокірним жмуттям чорного волосся, що вибивалося з-під кашкета, загородивши собою двері, скидався на підпилого мандрівця, що випадково заблукав у чужий дім.

— Чого вам треба? — задерев'янівши перед столом, докірливо поспитала Цзіньхуа, охоплена моторошним передчуттям. Чужак похитав головою: мовляв, не розумію по-китайському. Потім вийняв люльку з рота і незрозумілою м'якою мовою щось мовив. Цього разу вже дівчині з мерехтливими у світлі лампи сережками довелося хитати головою на знак того, що його не розуміє.

Угледівши, як Цзіньхуа збентежено насупила чарівні брови, незнайомиць раптом зареготав, легко скинувши кашкета, невпевненою ходою підійшов ближче й знеможено вмовився на стільці по той бік столу. Хоч Цзіньхуа не могла пригадати, чи десь стрічала цього гостя, але в ту хвилину вона почувала до нього прихильність, наче й справді з ним зналася. Чужинець зачерпнув пригорщу зерняток з таці, але не лузав їх, а, не спускаючи погляду з дівчини, взявся щось говорити то на мигах, то незрозумілою мовою. Певно ж, і того разу Цзіньхуа нічого не второпала, вона тільки неясно здогадалася, що, мабуть, він натякає на її ремесло.

Повії не первина було довгу ніч коротати з чужоземцем, з яким не можна порозумітися по-китайському. Отож, сівши на стілець, як завжди, приязно всіміхаючись, вона почала оповідати гостеві якийсь жарт. Незнайомець відповідав на нього словом-двома (навіть закрадався сумнів, що, може, він усе розуміє), звеселіло реготався і все частіше подавав якісь знаки руками.

Від нього тхнуло горілкою. Але розпашіле обличчя підпилого пезнайомця сповнювало атмосферу такою чоловічою силою, що, здавалось, похмура комірчина геть-то посвітлішала. Принаймні дівчині він здався шля-

хетнішим від усіх, яких тільки доводилось бачити, європейців і азіатів, не кажучи вже про земляків з Нанкіна. Проте її ніяк не покидало відчуття, ніби вона раніше десь бачила його обличчя. Позираючи на чорні кучері над чолом гостя, Цзіньхуа принадливо всімхалася і з усієї сили намагалася згадати, де ж це їй уперше трапився той чоловік. «Може, це той чоловік, що разом з дружиною плив на барці? Е, ні. У того було руде-рудісіньке волосся. А може, той, що в Цінхуаї фотографував мавзолей Конфуція? Але, здається, той був набагато старший. Стривай, стривай, схожий на гостя чоловік якось перед рестораном біля моста Лішецяо перед людським натовпом шмагав рикшу по спині товстою тростиною. Можливо... Але той чоловік мав, здається, блакитні очі...»

Поки Цзіньхуа отак розмірковувала, веселий незнайомець знову набив люльку тютюном і тепер пускав клубки запашного диму. Раптом, щось промовивши, він приязно всімхнувся, витягнув два пальці й тицьнув їх перед очі Цзіньхуа. Звісно, всяк зрозумів би, що два пальці означають два долари. Але дівчина, що обіцялась не приймати гостей на ніч, жваво лузаючи кавунячі зернятка, лише двічі заперечливо похитала усмішеним обличчям. Тоді гість, нахабно спершись ліктями об стіл, у тьмяному світлі лампи невідривно дивився на дівчину і простяг три пальці, ждучи відповіді. Стиснувши зубами зернятко, Цзіньхуа відсунула трохи стілець, на її обличчі з'явився розгублений вираз. Гість, напевне, подумав, що вона не хоче віддатися за два долари. Та хіба йому, що не розуміє китайських слів, поясниш причину? Отож як і перше каючись у своїй не обачності, Цзіньхуа звернула байдужий погляд убік і ще раз заперечливо похитала головою.

Однак незнайомець з легким усміхом повагався, витяг чотири пальці й заговорив по-іноземному. Збита з пантелику Цзіньхуа, підперши щоки, не мала сили всімхнутися. Та коли вже дійшло до такого, то, запе-

речливо хитаючи головою, вона вирішила почекати, доки нарешті гостеві обридне в'язнути. Поки Цзіньхуа роздумувала, на гостевій руці, мов за велінням невидимої сили, випростався і п'ятий палець.

Ще довго тривав між ними такий двобій на мигах. За той час гість виказав завидну впертість: нічого не шкодуючи, він неквапом щоразу випростовував одного пальця, аж поки запропонована плата не сягнула десяти доларів. Та навіть така сила грошей не змогла підірвати її обітниці. Тепер, коли гість розпростер пальці обох рук, Цзіньхуа, стоячи боком до столу, роздратовано тупнула ногою і кілька разів заперечливо хитнула головою. І в ту ж мить підвішений на стіні хрест чомусь зірвався і з легким брязком упав на кам'яну долівку.

Дівчина мерщій простягла руку й обережно підняла розп'яття. У ту хвилину стражденний Христос обличчям був дуже схожий на чужоземця по той бік столу.

«Ось чому мені здалося, ніби я десь його бачила. Адже це Христове обличчя»,— притуливши до грудей під кофтиною з чорної саети латунне розп'яття, Цзіньхуа мимоволі кинула на гостя зляканий погляд. Незнайомець час від часу пускав клубок диму, в світлі лампи вилискувало його сп'яніле обличчя, на губах блукала багатозначна усмішка. Здавалось, його погляд блукав по білій шиї і навколо нефритових сережок. Але така поведінка гостя не пригнічувала Цзіньхуа, а навпаки— видно, навіть лестила її гордості.

Нарешті чужак вийняв з рота люльку, на хвилюку замислився і раптом зареготав. Той регіт подіяв на Цзіньхуа як навіювання вправного гіпнотизера: вона геть забула про свою благородну обітницю. Перебираючи руками латунний хрест, вона сором'язливо опустила долі всміхнені очі й підступила до незнайомця.

Гість, сягнувши рукою в кишеню штанів, задзеленчав срібняками і хмільними, як раніше, очима хвилину роздивлявся на постать дівчини. А коли ледь помітний

усміх в його очах змінився пристрасним блиском, незнайомець схопився із стільця і щосили стиснув Цзіньхуа в обіймах, притис до піджака, що відгонив горілкою. Як непритомна, Цзіньхуа відхилила назад голову, її бліді щоки заярили рум'янцем, напіврозплющені очі в захваті прикипили до обличчя незнайомця. Звісно, тепер уже не було часу думати, що його робити: віддатися цьому дивному чужоземцеві чи відкинутись від його поцілунків і не заразити його своєю хворобою. Наблизившись губами до його зарощеного рота, Цзіньхуа тільки відчула, як у грудях зринає полум'я першої справжньої любові...

II

Минуло кілька годин. Тихе сюрчання цвіркуна в темній комірчині додавало до людського дихання свою сумну осінню ноту. А тим часом сон підносив Цзіньхуа з постелі за сірою запоною високо-високо над дахами в зоряне небо...

* * *

Цзіньхуа сиділа на кріслі з червоного сандалового дерева, а перед нею на столі у прекрасних, розмальованих зеленими лотосами й золотими феніксами тарелях і полумисках красувалися розмаїті наїдки: акулячі плавці, варені яйця, копчені коропи й поросятина, юшка з трепангами,— та хіба все перелічиш?

Позаду крісла вікно, запнуте вишневою серпанковою завіскою, а за вікном, мабуть, протікала річка, бо чувся безугавний плюскіт води, наче хтось веслував. Щоправда, дівчині видавалося, ніби вона в Ціньхуаї, такому знайомому їй від самого малечку. Водночас Цзіньхуа була певна, що сидить у Христовій райській оселі.

Час від часу дівчина переставала їсти й озиралася. Однак у просторій світлиці, oprіч колон з вирізьбле-

ними на них драконами, горщиків хризантем з великими пелюстками, розпливчастих клубків пари над стравами, вона нічого не бачила.

Та незважаючи на все це тільки-но один полумисок на столі порожнів, як миттю звідкись виринав інший, повний, і, паруючи запашним теплом, ставав перед Цзіньхуа. І не встигала вона й торкнутися паличками хоч би й до смаженого фазана, як той, залопотівши крильми, перекидав пляшку шаосінського вина й злітав угору під стелю.

Тим часом Цзіньхуа відчула, що хтось тихцем підступив до неї ззаду. Отож, не випускаючи з рук паличок, вона крадькома озирнулася: там, де вона чомусь сподівалася бачити вікно, у кріслі з червоного сандалового дерева на састовій подушечці, посмоктуючи кальяна, спокійно сидів чужоземець.

Зиркнувши на нього, Цзіньхуа зрозуміла, що це він сьогодні вночі зайшов до неї переночувати. Лише одне різнило його від нічного гостя: над його головою не вище одного сяку висіло світле кільце, схоже на триденного місяця-молодика.

У ту хвилину на столі перед Цзіньхуа раптом наче вродилася тареля смачної страви. Піднявши палички, дівчина вже хотіла ввігнати їх у заморські ласощі, та, згадавши про чужинця за спиною, глянула через плече й сором'язливо промовила:

— А ви не сядете зі мною до столу?

— Дякую, їж сама. З'їж усе і за одну ніч вилікуєшся від своєї хвороби,— обличчя чужоземця з німбом над головою і трубкою кальяна в роті освітила усмішка, сповнена безмежної любові.

— Значить, ви не хочете пригощатися?

— Я? Хіба ти не знаєш, що мені не подобаються китайські страви? Адже Ісус Христос ще ні разу не куштував їжі з китайської кухні,— проказавши ті слова, Нанкінський Христос підвівся з крісла й ніжно збоку поцілував приголомшену Цзіньхуа.

Коли Цзіньхуа прокинулася від райського сну, холодне світло осіннього ранку вже розповзлося по тісній комірчині. Але над подібним до човника ліжком за потертою запоною ще тулилася легка теплувата пітьма. В тій імлі, звільна повернувшись набік, закутана аж до підборіддя старою ковдрою невиразного кольору, лежала із заплющеними очима сонна Цзіньхуа. На її блідій щоці, мабуть, від учорашнього поту злиплося розкуйовджене волосся, крізь ледь-ледь розтулені уста визирали невеличкі, як рисинки, білі зубки.

Навіть тепер, коли вже розвіялася дрімота, думки Цзіньхуа ще снувалися навколо хризантем, плюскоту води, смаженого фазана та Ісуса Христа. Однак поступово, як на ліжку яснішало, у сонне видиво Цзіньхуа вривалася груба, зухвала дійсність: у пам'яті яскраво спливла учорашня ніч, і дівчина пригадала, що спала на тростяній лежанці з дивовижним чужинцем.

«А що, коли я заразила його своєю хворобою?..» — подумала Цзіньхуа й відразу засмутилася — їй здалося, що сьогодні вранці не зможе подивитися гостеві прямо в очі. Та найдужче вона побоювалася, що, розплющивши очі, може більше не побачити засмаглого обличчя свого коханого. Тож, якусь хвилю повагавшись, Цзіньхуа боязко розімкнула повіки й оглянула ліжку. Її чекала несподіванка — за гостем, схожим на розп'ятого Христа, й слід загув.

«А може, це був лише сон?» Відкинувши з себе неохайну ковдру, Цзіньхуа сіла на ліжку. Протерши очі, вона одслонила важку запону й невдоволеним поглядом обвела кімнату. В холодному ранковому повітрі з жорстокою виразністю проступали обриси різних предметів: старий стіл, лампа, стільці — один перекинутий, другий під стіною, — усе те саме, що й минулої ночі. І не тільки це — серед порозкиданих кавунячих зерняток на столі тьмяно відсвічував латунний хрест.

Цзіньхуа мерзлякувато зіщулилась на пом'ятій лежанці й, мружачись від ранкового світла, якусь хвилю не уважно поглядала довкола.

«Ні, то не сон»,— прошепотіла до себе Цзіньхуа й задумалась над таємничим зникненням чужинця. Та чого тут думати? Напевне, він покрадьки вислизнув з кімнати, коли вона спала. Їй не вірилось, не хотілось вірити, що він, такий ніжний уночі, без усякого жалю міг її покинути, не сказавши на прощання жодного слова. На лихо, Цзіньхуа ще й забула взяти у того дивного гостя обіцяні десять доларів.

«А може, справді він утік?» Обхопивши руками обважнілі груди, Цзіньхуа спробувала накинути на плечі чорну сатову кофтину, що валялася на ковдрі. Та нараз її руки зупинилися на півдорозі, а на обличчі свіжою барвою розплився рум'янець. Невже тому, що вона почула за дверима ходу чудного гостя? А може, просяклий у подушку й ковдру горілчаній запах нагадав їй про сороміцьку ніч? Ні, не тому. Цієї миті Цзіньхуа відчула, що з нею сталося чудо: минула тільки одна ніч, і задавненого сифілісу наче й не було.

«Значить, то був Христос»,— знетямлено в одній сорочці, Цзіньхуа майже скотилася з постелі, впала навколішки на прохолодну кам'яну підлогу й піднесла свою ревну молитву святій Марії з Магдали, що перша розмовляла з воскреслим Христом...

III

Одного вечора весни наступного року молодий японський подорожанин, що колись гостював у Цзіньхуа, знову сидів за столом навпроти неї при тьмяному світлі настільної лампи.

— А хрест уже не висить на стіні? — чомусь цього вечора йому закортіло поглузувати з дівчини. Та Цзіньхуа враз споважніла й заходилась оповідати, як одної

почі Христос зійшов у Нанкіні з неба й вилікував її від хвороби.

Слухаючи ту розповідь, молодий японець міркував собі: «Я знаю того чужинця. Це японо-американський метис. Здається, його звали Джордж Мурі. Перед моїм знайомим, кореспондентом телеграфного агентства Рейтер, він вихвалявся, як, купивши на ніч одну нанкінську повію, християнку, залишив її з нічим, коли вона міцно спала. Я ще досі його пам'ятаю з лиця, бо, перед тим, як прибути сюди, зупинився у тому ж шанхайському готелі, де й він. Той чоловік назвався кореспондентом газети англійською мовою, був дуже непорядний, злої вдачі. Після тої пригоди в Нанкіні він захворів на сифіліс і врешті-решт збожеволів. Можливо, він заразився від тої повії. А тепер ця жінка вважає того ницого метиса Христом. Чи зняти полу-ду з її очей? А може, ліпше змовчати,—нехай зостається із своїми ілюзіями, з яких колись на Заході поставали міфи й легенди?..»

Коли Цзіньхуа скінчила розповідь, японський мандрівець чиркнув сірника й запахав духмяною сигарою. По тому з удаваною запальністю дошкульно спитав:

— Невже це правда? Дивовижно. І ти... і ти після того жодного разу не хворіла?

— Ні, жодного,—лузаючи кавунячі зернятка, поспіхом відказала Цзіньхуа й засвітилася радістю.

У ЧАГАРНИКУ

Свідчення дроворуба

Ваша правда, пане. То я надибав цього трупа. Сьогодні вранці, як звичайно, я подався за гору рубати деревину і там у чагарях і натрапив на нього. Де саме? Ну, яких чотири-п'ять тьо¹ од Ямасінського поштового тракту. Ті чагарі з бамбуку й зачучверілих криптомерій осторонь од дороги, то й ніхто туди не потикається.

Мрець лежав на землі горілиць у блакитнуватому суйкані, в брижуватому ебосі² столичного крою. Небіжчика було простромлено тільки один раз мечем, але бамбукове листя довкола геть просякло кров'ю. Ні, кров не текла. Рана, мабуть, засохла. А от іще: до рани так присмоктався гедзь, що навіть не лякався моєї ходи. Ви питаєте, чи не завважив я меча або чогось іншого? Ні, не завважив. Тільки під криптомерією, поряд з мерцем, валялася мотузка. А втім... крім мотузки, на землі лежав ще гребінець. Коло трупа була тільки мотузка й гребінець — це я добре пам'ятаю. Видно, небіжчик завзято боронився, бо траву й бамбукове листя навкруги дуже зім'ято й притоптано. Питаєте, чи не бачив я коня? Та конем туди годі продертися. Там-бо непролазні хащі.

Свідчення мандрівного ченця

Безперечно, я вчора стрічав небіжчика. Це було десь опівдні на дорозі від Секіями до Ямасіни. Разом з жінкою, що їхала поруч верхи на коні, той чоловік ішов

¹ О д и н т ь о — приблизно 109 м.

² Е б о с і — висока м'яка шапка.

пішки до Секіями. З жінчиного капелюшка звисав шовковий серпанок, тож я не бачив її обличчя. Я тільки запримітив її шовкову одіжку кольору хагі¹. Кінь був гнідий і, добре пам'ятаю, з короткою гривною. Питаєте, якого зросту? Здається, на чотири суні вищого, ніж звичайно. Я ж бо чернець — в таких справах небагато тямлю. Що ж до чоловіка, то він мав при собі меч, лук і стріли. Ще й тепер добре пам'ятаю, що в чорному сагайдаку стирчало більше ніж двадцять стріл. Я сном і духом не сподівався, що його спіткає таке лихо. Щира правда — людське життя нетривке, як уранішня роса чи спалах блискавиці. Ой-йой, яке то тяжке лихо впало на нього!

Свідчення вартового

Ви питаєте, кого я заарештував? То, певне, горезвісний розбійник на ім'я Тадзьомару. Я його спіймав тоді, як він упав з коня і йойкав на кам'яному мості в Аватагуті. Коли це було? Учора вночі. Оце недавно він мало не потрапив до моїх рук. Тоді на ньому теж було блакитнувате кімоно, а при боці висів карбований меч. А от тепер, як самі зволите бачити, він ще й лук і стріли при собі мав. Ви кажете, що той лук і стріли належать небіжчикові? У такому разі, убивця не хто інший, як Тадзьомару. Все це — й оправлений шкіурою лук, і чорний лакований сагайдак, і сімнадцять стріл з яструбиним пером — я вважаю, небіжчикове. Так, пане, ваша правда: кінь був гнідої масті, з короткою гривною. Помахуючи вуздечкою, він пощипував сусукі² на взбіччі дороги недалеко від кам'яного мосту. І з якого дива кінь скинув Тадзьомару на землю — далєбі, не знаю.

¹ Хагі — леспедеца двоколірна, улюблена квітка в японській поезії.

² Сусукі — колюча трава на японських луках і пустирях.

З-поміж усіх лиходіїв, що шаستاють по Кіото, тільки один Тадзьомару уподобав собі жінок. Торік восени в горах за храмом Торібе було замордовано жінку з дочкою, мабуть, прочан. Була підозра, що то його робота. Отож і жінка, що їхала верхи на гнідому коні,— куди вона ділася, що з нею сталося? Вибачте, пане, за настирливість, але і це треба розслідувати.

Свідчення старої

Так, пане, небіжчик доводився чоловіком моїй доньці. Але він не з Кіото, він був самураєм у місті Кокуфу, в князівстві Вакаса. Звали його Канадзава Такехіро, а років йому було двадцять шість. Він був лагідної вдачі, і я певна, що ніхто не гострив на нього зубів. Ви питаєте про доньку? Її звати Масаго, їй дев'ятнадцять років. Вона така заповзятлива, що юнакам не поступиться, але, далєбі, крім Такехіро, вона не знала іншого чоловіка. Обличчя її маленьке, продовгувате і смагляве, в кутику лівого ока — чорна плямка.

Учора Такехіро разом з моєю донькою вирушив у дорогу до Вакаси, аж тут бог наслав нещастя. Що трапилося з донькою? Я готова примиритися з утратою зятя, але турбуюся про доньчину долю. Благаю вас, заради мене, старої, обшукайте ліси й поля, тільки знайдіть доньку. О, я ненавиджу того розбійника Тадзьомару, чи як там його! Не тільки зять, але і донька... (Стара запинається і плаче дрібними сльозами).

Зізнання Тадзьомару

Так, це я забив того чоловіка. Але жінки його я не займав. Куди вона подалася? Цього я вам не скажу. Стривайте хвильку! Та ні, жодні тортури не змусять мене розповісти те, чого я не знаю. Однак, коли вже до того дійшло, то я не хочу, як той боягуз, що-небудь од вас приховувати.

Я стрів те подружжя вчора, як сонце щойно звернуло

з полудня. Саме тоді дмухнув вітер, підняв угору повковий серпанок — і я побачив жіноче обличчя. Це тривало якусь мить. Може, тому жінка й видалася мені схожою на бодісатву¹. Тої миті я й постановив будь-що заволодіти нею, навіть якщо доведеться вбити чоловіка.

Не думайте, що мені надто важко забити людину. Зрештою, коли хочеш заповонити жінку, чоловіка неодмінно треба збутися. Я вбиваю мечем. А от ви мечем не послуговуєтесь. Ви вбиваєте людей владою, вбиваєте грішми, іноді вбиваєте їх навіть своєю добродієністю. Щоправда, кров з людини не витікає, — людина жива-живісінька, а все ж ви її вбили. Якщо зважити наші гріхи, то не знати, хто більший злочинець — я чи ви. (Тадзьомару глузливо посміхається).

Далебі, приємніше було б заволодіти жінкою, не вбиваючи чоловіка. Отож я надумав захопити жінку і, якщо можливо, не вбивати чоловіка. Та зробити це на Ямасінському поштовому тракті просто неможливо. Тому-то я вирішив заманити подружжя в гори.

Задум цей мені легко вдався. Приставши до їхнього товариства, я розповів, що в стародавній могилі за горою я відкопав силу-силенну дзеркал і мечів і заховав увесь той скарб подалі від людського ока, в чагарях, по той бік гори. Я також докинув, що якби трапився покупець, то я б йому зацівдарма віддав це добро. Розповідь моя поволі розворушила чоловікову душу. А згодом... що я хотів сказати? Хіба людська жадібність не огидна? Не минуло й півгодини, як слідком за мною подружжя звернуло на стежку в гори.

Коли ми зупинилися на узліссі, я сказав, що скарби заховані в гущавині, і запросив їх пересвідчитися в цьому на власні очі. Чоловік не заперечував — така-бо жадоба його охопила. А от жінка промовила, що почекає верхи на коні. Її відмова була доречна — перед

¹ Бодісатва — сутність буддійського пантеону божеств, щось на зразок «ангела-хранителя» в християнській релігії.

нами тяглися непролазні хащі. Сказати правду, сталося, як бажалося. Отож, полишивши жінку на узліссі, я з чоловіком почвалав у гущавину.

З краю чагарник поспіль бамбуковий. А далі, яких п'ятдесят метрів од узлісся, починається рідкий хирлявий бір криптомерій. Тільки тут можна було здійснити мій намір — ліпшого місця годі й шукати. Продираючись крізь зарості, я брехливо запевнював чоловіка, що скарби закопано під криптомеріями. А той, прислухаючись до моїх слів, уперто торував собі дорогу туди, звідки прозирали поодинокі стовбури дерев. Тим часом бамбуковий чагарник порідшав і ми ступили на місцину, де рядочком росло кілька зачучверілих криптомерій. Щойно ми туди дотяглися,— як я зненацька схопив чоловіка ззаду і пригнув до землі. Хоч чоловік і мав при собі меча і не був кволим, однак від несподіванки не зміг чинити опору. Не гаючи часу, я прив'язав його до криптомерії мотузкою. Де я дістав мотузку? Хвалити бога, я розбійник і мотузку ношу з собою,— вона завжди знадобиться, коли треба перелізти через мур. А щоб чоловік не подавав голосу, я напхав йому в рот опалого бамбукового листа.

Упоравшись з чоловіком, я подався передати жінці, що він несподівано занедужав якоюсь наглою хворобою — тож нехай до нього навідається. Не треба казати, що й тут мій задум удався. Я взяв жінку за руку і вона, знявши ітімегаса, пішла вслід за мною в чагарі. Але тільки-но жінка вгледіла в хащах свого чоловіка, прив'язаного до стовбура, як миттю вихопила з-за пазухи кинджал. Я ще ніколи не бачив такої лотої жінки. Якби я хоч одну секунду прогавив, то вона напевне простромила б мені живота. Я відскочив, а вона на одчай душі мене переслідувала. Але ж я Тадзьомару. Тож мені таки вдалося голіруч вибити кинджал з її рук. Хоч би яка хоробра була жінка, а без зброї вона беззахисна. Нарешті, як я й сподівався, я дістав нагоду заволодіти жінкою, не вбиваючи її чоловіка.

Так, так... не вбиваючи чоловіка. Кінець кінцем, я не мав охоти його вбивати. Я вже ладен був покинути заплакану, безпорадну жінку й накивати п'ятами з чагарів, як нараз вона, мов божевільна, цупко схопила мене за рукав. Запинаючись благала, щоб один з нас загинув,— або я, або чоловік,— бо краще, мовляв, умерти, ніж бути згн'явленою перед очима двох мужчин. Потім захекано докинула, що стане дружиною того, хто залишиться живий. Тої миті я відчув жагуче прагнення забити чоловіка. (Тадзьомару охоплює гнітюче збудження).

З моєї розповіді вам може здатися, що я жорстокий за вас. А це тому, що ви не бачили жінчиного обличчя. Особливо її вогнистих зіниць. Коли я глянув їй у вічі, то будь-що, хоч би мені загрожувала смерть від блискавиці, захотів узяти її собі за дружину. В голові мені запала тільки одна думка — взяти її собі за дружину. Не думайте, що то була лише непогамована хіть. Якби під ту пору, крім хіті, я не мав іншого бажання, то стусонув би жінку ногою й кинувся б навіткіача. Тоді б я не заплямував меча людською кров'ю. Але тої миті, коли я побачив її обличчя в оповитому сутінням чагарнику, то вирішив, що не піду звідти, поки не вб'ю чоловіка.

Та вдаватися до підлого вбивства я не хотів. Тому розв'язав на чоловікові мотузку й викликав його на двобій. (Мотузку я залишив під криптомерією — там її і знайдено). Як жар почервонівши, чоловік вихопив меча — і на мене. Мабуть, не варт і казати, як скінчився той двобій. Двадцять третім ударом я проштрикнув груди суперникові. Двадцять третім — запам'ятайте, будь ласка. Я й сьогодні цим пишаюся. Ще ніхто на світі, крім цього чоловіка, не вистояв до двадцятого удару в двобої зі мною. (Тадзьомару задоволено всміхається).

Коли чоловік звалився додолу, я пожбуририв закривавлений меч й обернувся до жінки. Та що за диво! —

жінку наче вода змила. Я озирнувся довкола, намагаючись узнати, кудюю жінка гайнула. А на опалому бамбуковому листі й сліду не залишилося. Прислухавшись, я почув тільки передсмертний хрип суперника і більш нічого.

Щойно ми стялися мечами, як жінка, мабуть, побігла в чагарник гукати людей на поміч. Коли мені це спало на думку, я збагнув, що тепер йдеться вже про моє життя. Я схопив меч, лук і стріли вбитого і мерщій поспішив на стежку. Там я натрапив на жінчиного коня — він мирно пощипував собі травичку. Розповідати, що далі було, — марно балакати. Скажу тільки, що перед в'їздом до столиці з мечем я розлучився. Ось і все моє зізнання. Я знав, що голова моя стирчатиме на палі, тому прошу для себе найвищої кари. (Тадзьо-мару стає в гордовиту позу).

Сповідь жінки в храмі Кйомідзу

Той розбійник у блакитнувато-суйкані згвалтував мене, потім зиркнув на мого чоловіка і глумливо посміхнувся. Страшно навіть подумати, яку образу відчув мій чоловік, зв'язаний мотузкою! Хоч як він силкувався розірвати мотузку, та марно — вона тільки ще глибше в'їдалася йому в тіло. Я в нестямі підбігла до нього. Скоріш я тільки хотіла підбігти. Але цієї миті розбійник штурхнув мене додолу. Саме тоді я побачила в чоловікових очах якийсь дивовижний блиск. І навіть тепер, коли пригадую ті очі, трушусь, як у лихоманці. За одну лише мить у погляді німого чоловіка розкрилася передо мною його душа. Ні, не гнів спалахнув, не страждання відбилосся в тих очах, а зажеврило холодне світло зневаги. Підкошена скорше тим поглядом, ніж розбійниковим стусаном, я не тямлячись закричала — і знепритомніла.

Поки я очунювала, розбійник кудись зник. Лише під криптомерією лежав зв'язаний мотузкою мій чоловік. Я ледве підвелася з землі й глянула чоловікові у вічі.

Та погляд його анітрохи не змінився. З-під холодної зневаги прозирала ненависть. Серце мені заповнило сором, туга, досада — я навіть не знаю, як і назвати моє відчуття в ту мить. Заточуючись, мов п'яна, я помалу встала на ноги й підійшла до чоловіка. «Коли вже сталося таке лихо, то я не зможу жити разом з вами. Я готова хоч зараз умерти. Але... і ви мусите померти. Ви — свідок моєї ганьби. Я не залишу вас живим — навіть не просить».

Я насилу вимовила ті слова. Повним огиди поглядом чоловік позирав на мене. Серце мені кривавилося, коли я шукала чоловікового меча. Мабуть, розбійник його вкрав. Ніде в чагарнику не було видно також ні лука, ні стріл. Та, на щастя, передо мною на землі лежав мій кинджал. Я підняла його вгору і ще раз промовила до чоловіка: «Тепер віддайте мені своє життя. А я тут же не пошкодую свого».

По тих словах чоловік ледь заворушив губами. Звісно, голосу я не почула — його рот був заткнутий бамбуковим листям. Та по його очах я враз збагнула все. Його зневажливий погляд казав: «Убий!» І наче уві сні я простромила йому груди кинджалом.

Мабуть, і цього разу я зомліла. А коли опритомніла й озирнулася навколо, то побачила, що зв'язаний мотузкою чоловік оддав богові душу. Крізь віття криптомерій і бамбука на його посиніле обличчя соталося проміння надвечірнього сонця. Здушуючи в собі ридання, я відв'язала небіжчика від дерева. А що ж... а що ж потім сталося зі мною, і несила говорити. Так чи інак я не змогла вмерти. Я й мечем протикала собі горло, і топилася в озері під горою, і чого тільки я не робила,— проте й далі мушу животіти в ганьбі. (Жінка скорботно всміхається). Мабуть, таких нікчемних людей, як я, навіть наймилосердніша Каннон покинула напризволяще. Я вбила свого чоловіка, мене згвалтував розбійник. То що ж я можу тепер удіяти? Що взагалі я... я... (Жінка раптом починає хлипати).

Згвалтувавши мою дружину, розбійник присів і заходився її втихомирювати. Певна річ, я не міг і слова змовити. Я був прив'язаний до дерева. Та я все-таки кілька разів моргнув до неї: мовляв, не бери за правду того, що він тобі торочить, бо то чистісінька облуда. Пригнічена дружина сиділа на встеленій бамбуковим листям землі, вп'явшись очима в поділ. Здавалось, вона прислухається до розбійникових слів. А я корчився з ревнощів. Тим часом розбійник управно звернув розмову на інше. «Тепер, як ти зганьбила своє тіло, ти не житимеш у злагоді з чоловіком. Краще вже, якщо ти станеш мені за дружину. То любов до тебе змусила мене удатися до грубощів»,— наостанку зухвало промовив розбійник.

На ті слова дружина заворожено підвела очі вгору. Я ще ніколи не бачив її такою чарівною. І що ви гадаєте відповіла моя зваблива дружина? Хоч моя душа блукає на тому світі, та щоразу, коли я згадую її відповідь, мене поймає гнів. «Веди мене з собою хоч на край світу»,— відказала дружина. (Настає тривала мовчанка).

Та цим не вичерпуються її злочини. Якби на цьому вони скінчилися, то я не мучився б так тяжко в п'яті того світу. Коли розбійник узяв її за руку і, наче сновиду, повів з чагарів, вона раптом зблідла і, вказавши рукою на мене, закричала: «Убийте його! Бо як він житиме, я не зможу стати вам за дружину». Неначе збожеволівши, вона кілька разів прокричала: «Убийте його! Убийте його!» Ще й тепер ті слова, як буря, женуть мене у темну безодню. Чи хоч раз людські уста вимовляли такі ненависні слова? Чи хоч раз людського вуха торкалися такі знавіснілі слова? Чи хоч раз... (Несподівано проривається глумливий сміх). Навіть розбійник зблід, почувши ті слова. «Убийте його!»— кричала дружина, припадаючи до його руки. Розбійник

скинув погляд на неї, але нічого не відказав. Та не встиг я оговтатись, як він штурхнув дружину на землю. (Знову лунає глузливий сміх). Схрестивши руки на грудях, розбійник позирнув на мене. «Що б ти зробив з цією жінкою? Убив би чи пожалів би? Ти тільки кивни головою. Забити її?» Лише за ті слова я ладен йому все простити. (Знову западає тривала мовчанка).

Поки я вагався, дружина закричала й шурхнула в чагарі. Розбійник мерщій кинувся за нею, але, здається, навіть не встиг схопити її за рукав. Я не йняв віри очам.

Щойно дружина пірнула в гущавину, як розбійник підняв з землі меч, лук і стріли, а відтак одним помахом меча розрізав на мені мотузку. «Треба тепер і самому рятуватися»,— пам'ятаю, прошепотів він і зник у хащах. Навкруги запанувала мертва тиша. Щоправда, було чутно, як хтось схлипує. Розкручуючи мотузку, я прислухався і збагнув, що це я плачу. (Втретє настає тривала мовчанка).

Я ледве підняв своє втомлене тіло з-під стовбура. Переді мною виблискував кинджал, що його полишила дружина. Я схопив його і встромив собі в груди. Клейка грудка крові підкотилася до горла, але болю я не відчув. Тільки-но в грудях похололо, як навколо все затихло. Яка то була глибока тиша! У небі над чагарником—ні пташини. Лише на вершечках бамбуків та криптомерій жевріли самотні відблиски вечірньої заграви. Та невдовзі сутінки згусли, і вже не було видно віття дерев. Я лежав огорнутий мертвою тишею.

Аж тут хтось крадькома підступив до мене. Я намагався розпізнати його. Та мене облягла темрява. Невидима рука легесенько витягла меча з моїх грудей, у рот мені ринув струмінь крові,— і я назавжди пірнув у морок того світу.

ГЕНЕРАЛ

І. Загін «Білих нашивок»

На небокраї займався день, осінній день двадцять шостого листопада тридцять сьомого року Мейдзі. Загін «Білих нашивок» Н-ського полку Н-ської дивізії рухався схилом висоти «93» здобувати артилерійський форт на горі Суншушань. А що дорога пролягала вздовж північного схилу, то цього дня загін просувався колоною по чотири в ряд. Напевне, в ранковій імлі гнітюче враження справляли стволи солдатських гвинтівок, миготіння білих нашивок і тихе шарудіння черевиків по голій, без жодної билинки, землі. На чолі загону йшов командир, капітан М., мовчазний і пригнічений. А солдати, як на диво, не втратили спокою і доброго гумору. І все завдяки силі японського бойового духу й випитому кухлику саке.

Невдовзі, перейшовши кам'янисте взгір'я, загін повернув на вітряне заріння висохлого річища.

— Диви-но! — озвався Тагуті, солдат першого ступеня, колишній торгівець папером, до столяра Хоріо, теж солдата першого ступеня з тої ж роти, що й Тагуті.— Ти ба, яку нам честь виказують!

Хоріо обернувся. І справді — з чорного пагорба на тлі ледь-ледь зажеврілого виднокола командир полку й кілька офіцерів віддавали останню честь воякам, що йшли на видиму смерть.

— Як ти гадаєш? Хіба то не велика честь нам випала бути в загоні «Білих нашивок»?

— Яка в біса честь? — Хоріо бридливо підсмикнув на

плечі гвинтівку.— Всіх нас чекає смерть. Тою по-
честю.....¹ Запівдарма куплено. Хіба ні?

— Годі-бо! Не ображай.....²

— Ото дурник! Яка там образа! Як козирнеш, тобі
в солдатській крамничці й пляшечки sake не дадуть.

Тагуті промовчав. Бо знав, що товариша напідпитку
завжди бере охота кого-небудь остюками вколоти. Але
Хоріо не вгавав.

— Авжеж, як козирнеш, горілки не дістанеш. От
вони й розводяться, що, мовляв, усе це робиться зара-
ди.....³ А я гадаю, браття, що все те облуда, далєбі,
облуда,— тепер він звертався до старшого солдата,
лагідного Егі, теж з їхньої роти, колишнього вчителя
початкової школи. А той ні сіло ні впало, люто вишкі-
ривши зуби (такого з ним ще не бувало), визвірювся
на Хоріо:

— Що ти патякаєш? Хіба вмерти — не наш обов'я-
зок?

Тим часом загін «Білих нашивок» переправився на
другий берег річища, де кілька китайських мазанок
самотньо зустрічали світанок, а ген далі, над їхніми
покрівлями, брижилося темно-буре верхів'я гори Сун-
шущань. Загін поминув виселок, і відразу солдати в
повному обладунку врозсіп неквапом поповзли уздовж
стежок до ворожої позиції.

Ясна річ, і старший солдат Егі був між ними. Повзе
він, а з голови не виходять слова Хоріо: «Як козирнеш,
тобі в солдатській крамничці й пляшечки sake не да-
дуть». Та зроду неговіркому Егі легко було змовчати.
Правда, через те товаришеві слова, завдавши ще біль-
шої муки, пекли, як роз'ятрена рана. Повзучи, як той
звір, по замерзлій грудкуватій землі, він без упину
думав про війну і смерть. І хоч скільки думав-гадав,

¹ ...наше життя куплено. (Тут і далі замість викрес-
леного цензурою подано ймовірний варіант тексту).

² ...його імператорської величності.

³ ...його імператорської величності, заради держави.

а просвітку не бачив. Смерть.....¹ видалася йому врешті-решт проклятим чудовиськом. Війна ж... ні, війна не здавалась йому злочином. Лиходійство, як добре подумати, коріниться в людських пристрастях. А от війна — це лише.....² Отож він..... і не тільки він, але ще яких дві тисячі солдат, набраних з різних дивізій, хоч-не-хоч мають умерти за велику.....³

— Прийшли! Ти з якого полку? — почулося.

Егі озирнувся. Якось непомітно загін добрався до збірного пункту біля підніжжя Суншушань. Тут уже розташувалися солдати з різних дивізій у мундирах кольору хакі, миготіли їхні старомодні нашивки. До Егі озвався один з них — той, що сидів на камені і в рідкому вранішньому промінні видушував на щоці прищ.

— З Н-ського.

— А, бува, не з кашоварного?

Насуплений Егі пропустив повз вуха ту насмішку. Кількома годинами пізніше над позиціями дико завили снаряди, свої і ворожі. На схилі гори Суншушань, що вивищувалася перед очима, кілька разів здіймалася брунатна курява від вибуху снарядів нашої морської артилерії з Ляцзятуня. Те видовище,— коли в стовпах пилюки заграло яро-червоне проміння,— було жахливіше за будь-яку картину. Та дві тисячі вояків загону «Білих нашивок», очікуючи нагоди кинутися на штурм, серед тої знавіснілої стрілянини не втрачали спокою. Щоб не піддатися страхові, їм лишалося тільки глузувати з небезпеки.

— Ну й охочі з біса до тої пальби, чортові діти! — Хорію звів погляд у небо. І тої ж миті повітря над головою несамовито гримнуло. Хорію несамохіть скулився, затулив хусточкою носа від пилюки і гукнув до Тагуті:

— Це вже пальнула двістівісімдесятиміліметрова!

¹ ...навіть заради імператора.

² ... слугування імператорові.

³ ...справу імператора.

Тагуті осміхнувся. Хоріо непомітно поклав у кишеню хусточку, що йому вишила й подарувала знайома гейша, коли вирушав на фронт.

— У неї і звук інший,— тільки-но вимовив Тагуті, як раптом збентежено випростався. В ту ж мить й інші солдати, немов по команді, посхоплювалися на ноги: з'явився головнокомандувач, генерал Н., з почтом штабних офіцерів.

— Тихше! Тихше! — оглядаючи позиції, добре поставленим голосом проказав генерал.— У такій тісноті можна й не віддавати честі. Ти з якого полку?

Тагуті відчув на собі пильний генералів погляд, бентежливий, як у дівчини.

— З Н-ського піхотного!

— Ясно. Будь мужній.— І генерал потис Тагуті руку. Відтак скинув очима на Хоріо і теж простягнув йому руку.— І ти будь мужній.

Зачувши це, Хоріо виструнчився і завмер, наче кам'яна статуя. Його кремезні плечі, довгі руки, червоне вилицювате обличчя, очевидно, тішили погляд старого генерала як узірець справжнього імператорського вояка.

— Поки що той форт ще відстрілюється, а вночі ви його здобудете. По ваших слідах підуть резервні частини й візьмуть приступом усі форти в цій місцевості. Отож набирайтеся духу, щоб з ходу заволодіти фортом...— Стоячи незрушно, генерал промовляв палко, голос його був по-театральному схвильований, збуджений. — Зрозуміло? На півдорозі не спиняйтеся, не стріляйте, а самі своїм півтораметровим тілом, як куля, вривайтеся в батарею. Будьте хоробрі і ще раз хоробрі! — Немов бажаючи покріпити зміст останніх слів, генерал потис руку Хоріо й пішов далі.

— Невесела штука...— проводжаючи поглядом генералову постать, Хоріо лукаво підморгнув Тагуті,— коли отакий дідуган поручкається з тобою.

Тагуті силувано всміхнувся. Позирнувши на нього,

Хоріо чомусь зняковів, але враз силувана усмішка на лиці приятеля викликала в нього огиду. А тут несподівано збоку ще й Егі озвався:

— Виходить, потиском руки.....¹

— Пересташь клеїти дурня,— тепер Хоріо довелося корчити усмішку.

— Мене просто злість бере, коли чую, що нас будімто.....² А я от вирішив не шкодувати свого життя,— вів далі старший солдат Егі.

По тих словах Тагуті й собі заговорив:

— Авжеж, всі ми ладні віддати життя за батьківщину.

— Я ще не знаю заради чого, але вже ладен пожертвувати життям. Мені здається, ніби.....³ наставив на мене пістолета і каже: «Гей, ти! Давай-но сюди все, що маєш!» — міжбрів'я в Егі нервово засіпалося.— Далєбі, отаке у мене на душі. Якби злодюга навіть цунив у мене гроші... На якій дорозі нас чекає смерть?..... А втім, якщо нам судилося вмерти, то хіба не лїпше вибрати.....⁴

Від тих слів у посоловілих очах Хоріо блимнула іскра зневаги до добродушного Егі. «Що? Життям жертвувати?» — мучила думка, й Хоріо звів невидючі очі в небо. І тут же вирішив, що цього вечора буде попереду і віддячить генералові за потиск руки й кинеться під кулі...

Того ж дня, десь по восьмій вечора, обвуглений вибухом ручної гранати на схилі гори Суншушань упав навznak старший солдат Егі. Сюди, до загороди з колючого дроту, безперестанно щось вигукуючи, підбіг один вояк загону «Білих нашивок». Уздрівши труп бойового товариша, він тільки-но торкнувся ногою його

¹ ...можна купити?

²купили.

³розбійник.....

⁴ ..благородну смерть?

грудей, як раптом гучно зареготав, і той регіт серед шаленої стрілянини відбився далеко зловісною луною.

— Ура! Бандзай Японії! На коліна супостата! Смерть ворогу! Бандзай Н-ському полку! Ура! Ура! — вимахуючи гвинтівкою, байдужісінький до гранатних вибухів солдат верещав без угаву. У спалахах полум'я можна було впізнати, що то кричав Хорію, солдат першого ступеня, збожеволілий від поранення в голову під час навальної атаки на гору Суншушань.

II. Шпигуни

Вранці п'ятого березня тридцять восьмого року Мейдзі в напівтемному штабі Н-ської кавалерійської бригади, розташованої після доблесної перемоги на постій у Цюаньчженчжу, штабний офіцер допитував двох китайців. Їх щойно затримав, підозрюючи в шпигунстві, вартовий з Н-ського піхотного полку, тимчасово приписаного до кавалерійської бригади.

Від канів¹ по приземкуватій китайській хатині ширилася приємна теплінь. Та від кольору покиданих жужмом на стіл шинелей, від дзенькоту острог на чоботях, що ступали по цегляній підлозі, над усім витала зловісна тінь війни. А фотографії гейш у європейських зачісках на білій запорошеній стіні поряд із приклеєними стрічками червоного паперу здавалися водночас і кумедними, і трагічними.

У допиті китайців штабному офіцерові помагали ад'ютант і перекладач. Тільки-но запитання було перекладено, як китайці спішили відповідати. А надто трохи старший, з короткою борідкою,—здавалось, не дослухавши перекладу, він уже заходився пояснювати. Однак від тих пояснень у душі штабного офіцера дедалі більшала ворожість до китайців і жадоба довести, що вони таки шпигуни.

¹ К а н и — система опалення, застосовувана в Китаї: ogrівається підлога й лежанки.

— Гей, солдате! — прогундосив він до вартового на порозі, що спіймав китайців. (Той піхотинець — не хто інший, як Тагуті з загону «Білих нашивок».) Тагуті стояв за ґратчастими дверима і приглядався до фотознімків гейш, але, наполоханий голосом штабіста, рішуче відгукнувся:

— Єсть!

— Це ти впіймав отих китайців? Коли?

Добродушний Тагуті, наче з книжки, почав:

— Я стояв на варті край села під глиняною огорожею, з півночі, над шляхом, що веде до Мукдена. Оті китайці простували пішки з міста. Тож командир роти з дерева...

— Що-що? З дерева? — штабний офіцер здивовано витріщився.

— Еге ж, командир роти видряпався на дерево спостерігати. Тож з дерева він і наказав мені їх затримати. Та коли я готувався їх спіймати, отой з борідкою кинувся було тікати.

— І це все?

— Так, усе.

— Гаразд, ти вільний, — на розпашілому обличчі бригадного штабіста відбилася безпорадність.

— Якщо ви не шпигуни, то чого втікали? — аби розвіяти нудьгу, перекладач зумисне голосно передав офіцерові запитання.

— То ж звичайна річ, що ми поривалися втікати. Ми перелякалися, коли до нас зненацька підскочив японський солдат, — зовсім безбоязно відказав олов'яношкірий, очевидно затруєний опієм, китаєць.

— А хіба ви не знали, що йдете прифронтовою смугою? Якщо ви мирні люди, то чого тут вештаєтеся? — Ад'ютант, що володів китайською мовою, сердито глянув на хворобливо блідого китайця.

— У нас була справа. Ми подалися до Сіньмін'туню вимінювати паперові гроші. Ось нате подивіться. — Бородатий китаєць незворушно обвів очима офіцерів.

Штабіст засопів. Він уважав доброю ознакою, що ад'ютант наразився на опір.

— Вимінювати гроші? Ризикуючи життям? — не здався ад'ютант, холодно посміхаючись.

— Принаймні нехай роздягнуться, а тоді побачимо.

Зачувши переклад офіцерового наказу, китайці, анітрохи не соромлячись, без жодного страху, відразу ж роздяглися.

— Не завадило б і паса з живота зняти. Покажіть-но мені його.

Перекладач узяв руками пас — шмат забрудненої бавовняної тканини, зігрітої людським теплом. У пасові стриміла груба голка завдовжки з три суні. Штабний офіцер заходився її оглядати на світлі, що лилося крізь вікно знадвору. На пласкуватому вушку голки виднів лише візерунок сливового цвіту.

— Що це таке?

— Я лікую уколами голки,— анітрохи не завагавшись, спокійно відповів на питання штабіста бородатий китаєць.

— А тепер нехай роззуються. Подивимось і там.

Китайці незворушно, навіть не ховаючи грішного тіла, очікували наслідків трусу. Хоч було обшукано штани й піджаки, черевики й шкарпетки, та речових доказів шпигунства не знайдено. «Доведеться попороти черевики»,— подумав ад'ютант і хотів було сказати про це штабному офіцерові.

Але на те несподівано з суміжної кімнати на чолі з головнокомандувачем увійшов гурт штабних офіцерів і командир кавалерійської бригади. І тут же, наче заздалегідь про все було домовлено з ад'ютантом і штабістом, генерал звернувся до командира бригади.

— Російські шпигуни? — спитав генерал і, зупинившись перед китайцями, гострим поглядом глянув на їхні голі тіла. Пізніше якийсь американець одверто зауважив, що в очах славетного генерала тоді прози-

рало щось схоже на мономанію: «Очі того мономаніяка у такі хвилини пламеніли зловісним блиском».

Штабний офіцер доповів генералові обставини арешту китайців, а той, ніби щось згадуючи, подеколи тільки кивав головою.

— Щоб витягти з них зізнання, доведеться їм добре боки полатати,— промовив штабіст, а генерал тим часом рукою, що притримувала карту, вказав на черевики китайців.

— Розпоріть.

Тільки-но було зірвано підошви, як умить на підлогу посипалося з п'ять карт і секретні документи. Помітивши це, обидва китайці, певна річ, пополотніли, але вперто мовчали, втупивши погляди у долівку.

— Я цього сподівався,— генерал обернувся до командира кавалерійської бригади, обличчя його залив гордий усміх.— Я мав ті черевики на оці. А тепер нехай одягаються. Такі шпигуни для мене новинка.

— Вони злякалися вашого гострого погляду, пане головнокомандувач.— Передаючи командирові бригади речові докази, ад'ютант запобігливо всміхнувся, наче хотів нагадати, що перед генералом і він мав намір попороти черевики.

— Якщо у роздягнутих китайців ви нічого не знайшли, то залишалось обшукати тільки черевики. Я вмить накинув оком на черевики,—збадьорів генерал.

— Тутешній люд украй поганющий. Тільки-но ми сюди прибули, як вони повивішували на будинках японські прапори, а пошукаєш усередині — здебільша натрапиш на російські.— Командир кавалерійської бригади й собі повеселів.

— Одне слово, прбйди!

— Еге ж, правда ваша, таких і в ступі не втовчеш. Поки точилася та балачка, штабний офіцер і перекладач закінчили обшук китайців; штабіст обернувся своїм неприємним лицем до Тагуті й випалив:

— Гей, вояку! Ти шпигунів спіймав, ти їх і ріши.

Десять хвилин по тому обидва китайці, зв'язані до купи за коси, сиділи під сухою вербою на взбіччі дороги біля південного краю села.

Солдат першого ступеня Тагуті примкнув багнета, розтяв коси і, спускаючи ствол гвинтівки додолу, став позаду старшого китайця. Та, перш ніж його проштрикнути багнетом, йому закортіло сповістити про це китайця.

— Ні!...— і йому забракло китайського слова «забити».— Ні... заб'ю!

Обидва китайці, наче змовившись, умить оглянулися і, не виказуючи жодного страху, заходились на всі боки доземні поклони класти. «З рідною землею прощаються»,— у думці пояснив собі Тагуті, стоячи напоготові.

Відкланявшись, китайці, видно, набралися духу й спокійно підвели голови. Тагуті приготувався, але, зиркнувши на покірних китайців, не зважився їх простромити багнетом.

— Ні... заб'ю!— крикнув Тагуті й мимоволі оглянувся: із села, збиваючи куряву, мчав верхівець.

— Гей, солдате! — вершник зблизька виявився фельдфебелем. Роздивляючись на китайців, він стримав коня і згорда додав: — Російські шпигуни, га? Дай-но мені одного зарубати.

Тагуті силувано всміхнувся.

— Та я можу вам обох подарувати.

— Невже? Ти надто щедрий.— І вершник легко зіскочив на землю, обійшов ззаду китайців і висмикнув шаблю з піхов.

Під ту пору разом з лунким тупотом кінських копит од села наблизилося троє вершників-офіцерів. Фельдфебель, байдужий до всього, заніс було шаблю над головою, але не встиг нею махнути, як неквапом під'їхали офіцери. Серед них був генерал! Фельдфебель і Тагуті, позираючи на головнокомандувача, козирнули.

¹ Ні — ти (китайськ.).

— Російські шпигуни? — І відразу в генералових очах блиснув вогник мономанії.— Рубай! Рубай!

Фельдфебель мовчки розмахнувся і за одним разом зарубав китайця на смерть. Голова бідолахи підстрибки покотилася під суху вербу, на пожовклій землі поволі розпливалася величезна кривава пляма.

— Гарна робота — любо дивитися.— Генерал радісно закивав головою й попустив поводи коневі.

Проводжаючи головнокомандувача поглядом, фельдфебель із закривавленою шаблею зайшов позаду другого китайця. Видно, кривава різня втішала його більше, ніж генерала. «Якби той..., то я б їх повбивав»,— подумав Тагуті, сідаючи під вербу. Фельдфебель тим часом підніс угору шаблю, бородатий китаєць мовчки витяг шию і навіть оком не змигнув...

Штабний офіцер з генералового почту, підполковник Ходзумі, верхи на коні споглядав холодну весняну рівнину. Але він не помічає ні безлистога гаю в даліні, ані звалених на взбіччя дороги кам'яних секіканто¹. Бо на пам'ять безперестанку наверталися слова колись улюбленого Стендаля: «Коли бачу перед собою обвішану нагородами людину, то несамохіть запитую себе, скільки треба було вчинити злочинів, щоб доп'ясти такої сили орденів».

Раптом забачивши, що відстав од генерала, підполковник Ходзумі стрепенувся і підстрожив коня. У прямих пасах лагідного світла золотом заблищали на ньому галуни.

III. Вистава у військовому таборі

Пополудні четвертого травня тридцять восьмого року Мейдзі після ранкової панахиди по загиблих, що правилась у штабі Н-ської військової частини, розкварти-

¹ Секіканто — камені з двома-трьома ієрогліфами, поставлені на роздоріжжі, мали відганяти від людей нечисту силу.

рованої в Ацзінюбао, було влаштовано розважальну виставу. За театр правив поміст просто неба, що частенько трапляється по китайських селах, нашвидкуруч злагоджені лаштунки й напнуте перед сценою шатро. Ще задовго до вистави на матах під шатром уже розташувалося безліч солдатів. Те юрмище вояків у бруднувато-сірих мундирах кольору хакі з опущеними багнетами тільки на глум можна було назвати глядачами. А що на солдатських лицах витав ясний усміх, то враження ставало ще прикріше, жалюгідніше.

Штабісти на чолі з генералом, офіцери військово-стапного корпусу й іноземні військові аташе сиділи в рядах крісел позаду, на невисокому підвищенні. Еполети штабних офіцерів, ад'ютантські аксельбанти скрашали офіцерські ряди на тлі солдатської сіризни. А надто присутність закордонних офіцерів. Генерал ладен був навіть славнозвісного дурня взяти до свого почту, аби тільки надати собі більшої пишноти.

Генерал був у доброму гуморі. Раз по раз заглядаючи у програму, про щось перемовлявся з ад'ютантом; в його очах яскравим сонячним блиском світилася приязна усмішка.

Настав час починати виставу. По той бік завіси з майстерно вимережаним сходом сонця і вишневим цвітом задеренчало дерев'яне калатало. І тої ж миті рука лейтенанта-розпорядника поволі відтягла завісу.

На кону з'явився інтер'єр японської оселі. З купи солом'яних лантухів, звалених у кутку кімнати, можна було здогадатися, що то крамничка торговця рисом. Плеснувши в долоні, господар у фартусі озвався до цибатої служниці з волоссям, викладеним в ітьогаесі: «Гей, Онабе! Онабе!» — і розпочалася перша ява водевіля, що його зміст не варт і переповідати.

Кожну витівку зі сцени глядачі на матах зустрічали реготом. Офіцери теж здебільша долучали і свої голоси до загального сміху. Події на сцені й регіт під шатром, немов змагаючись межи собою, робили виставу щораз

потішнішою. Врешті дійшло до того, що господар у фондосі¹ затіяв боротьбу «сумо» із служницею в червоному купальному костюмі.

Сміх дужчав. Якийсь капітан з військово-етапного корпусу на radoщах заходився було плескати в долоні, та несподівано серед регогу прогрімів сердитий голос:

— Що за неподобство? Опустить завісу! Завісу!

То кричав генерал. Обхопивши руками в рукавичках рукоять шаблі, він гнівно позирав на сцену. Лейтенант-розпорядник хапливо зтягнув завісу перед оторопілими артистами. І в ту ж хвилину глядачі на матах принишкли, чувся лише тихий гомін.

Ця тиша видалась нестерпучою підполковникові Ходзумі, що сидів в одному ряду з іноземними офіцерами. Певна річ, водевіль не викликав усмішки на його обличчі. Але підполковник Ходзумі співчутливо поставився до вподобань публіки, бо, провчившись кілька років у Європі, він надто добре знав, як оцінять іноземці японську боротьбу голих артистів.

— Що сталося? — якоесь здивовано спитав французький офіцер підполковника Ходзумі.

— Генерал наказав припинити виставу.

— Чому?

— Бо вона вульгарна, а генерал страх як не терпить вульгарності.

Тим часом за лаштунками затріщали дерев'яні калатальця. Солдати, що було вже втихомирилися, від того звуку побадьорішали, заплескали в долоні. Полегшено зітхнувши, Ходзумі озирнувся. Офіцери поряд з ним, почуваячись як у чужій сорочці, дивилися на сцену невидючими очима. Тільки одна людина, обхопивши руками рукоять шаблі, пильно дивилася на щойно відслонену сцену.

На відміну від попередньої, наступна ява була із старовинної мелодрами. На кону, окрім ширми, виднів

¹ Ф у н д о с і — пов'язка на стегна.

засвічений круглий паперовий ліхтар. Якесь літня жінка з вилицюватим обличчям пила sake у товаристві кривошийого городянина, раз по раз верескливим голосом звертаючись до нього «паночку».

Не придивляючись до сцени, підполковник Ходзумі поринув у спогади. На бар'єр балкона в театрі Рюсейдза опирається дванадцятирічний хлопчина. Над сценою звисає вишневе галуззя, мріють обриси осяяного безліччю вогників міста. На кону, прибравши зухвалої пози, з капелюхом у руці стоїть незрівняний Бандзасмон у ролі японського пірата. Затамувавши подих, хлопець уважно стежить за сценою...

— Геть цю виставу! Завісу! Завісу! Завісу! — гучний, як вибух бомби, генералів голос обірвав спогади підполковника. Він зиркнув на сцену: переполоханий лейтенант-розпорядник заходився бігцем затягати завісу. Незабаром на ширмі повисло два пояси — чоловічий та жіночий. Підполковник несамохіть гірко посміхнувся. «Ну й нездара той розпорядник. Якщо генерал заборонив навіть японську боротьбу «сумо» між чоловіком і жінкою, то, напевне, не стерпить любовної сцени», — подумав підполковник Ходзумі й позирнув туди, звідки прогучав сварливий голос: генерал невдоволено про щось допитував старшого інтенданта. Нараз у ту ж хвилину до підполковника долинули дошкульні слова, якими американський офіцер перемовлявся з французьким:

— Генералові, мабуть, пелегко ведеться: він і головпокомандувач, він і цензор...

Третя ява розпочалася десь по десяти хвилинах. Хоч і цього разу застрікотіли калатальця, але солдати не вторили їм ляскотом долонь. «Прикро отак під суворим наглядом дивитися виставу». Підполковник Ходзумі співчутливо обвів поглядом принишкле юрмище сірих солдатських мундирів.

У третій яві перед чорною заслоною з'явилося кілька верб, справжніх, щойно зрубаних. Бородатий чоловік на

сцені, видно, поліційний інспектор, шпетив молодого поліцай. Підполковник Ходзумі недовіриливо кинув оком на програму й прочитав: «Озброєний розбійник Сімідзу Садакіті. Сцена арешту над рікою».

Тільки-но інспектор зайшов за лаштунки, як поліцай, звівши погляд у небо, заходився виголошувати тужливий монолог. У ньому йшлося про озброєного пістолем розбійника: молодий поліцай анітрохи не був певний, що зможе арештувати лиходія. Незабаром, мабуть за-примітивши людську постать, поліцай, аби сховатися від супротивника, вирішує на мить пірнути в річку. А тому негайно рачкує повз чорну заслону і зникає не в річці, а, правильніше сказати, під сіткою.

Якийсь час на спорожнілій сцені переливами гуркотить лише бубон. Та раптово збоку вибігає якийсь сліпец. І тої ж миті, як він, помацуючи кийком, переходить на другий бік сцени, з-за чорної заслони вихоплюється наш поліцай. «Розбійнику з пістолем, Сімідзу Садакіті! А ось і я до твоїх послуг!» — кричить він і кидається до сліпого. А той і собі гав не ловив, а вмить приготувався до відсічі й — вирячив очі. «А очі в нього, на жаль, занадто маленькі», — посміхаючись, у думці по-дитинячому зауважує підполковник.

На сцені зчиняється шарпанина. Лиходій, як і слід було сподіватися, хапається за пістоль. Пролунало підряд два, три постріли. Та все-таки відважному поліцаєві нарешті пощастило накинути мотузку на вдаваного сліпця. Солдати під шатром загомоніли, але ніхто не вигукував.

Підполковник зиркнув на генерала. Того разу головнокомандувач пильно стежив за сценою, на його обличчі відбилася втіха й задоволення.

Збоку на сцену вбігає начальник поліції та кілька поліцаїв. Уражений кулею з пістоля під час двобою з лиходієм, молодий поліцай валиться на поміст. Начальник поліції з усієї сили намагається привести його до пам'яті. А тим часом його помічник прожогом

кидається за розбійником і хапає за кінець мотузки. Згодом між начальником поліції та молодим поліцаєм відбувається патетична сцена, як у старовинних п'єсах. Як старовинний повірник, начальник поліції запитує, чи молодий поліцай хоче щось сказати. А той відповідає, що залишив матінку вдома. На те йому начальник каже, нехай, мовляв, не журиться про неньку, невже у передсмертну годину його, мовляв, ніщо не втішає. «Нема чого й казати, серце моє переповнює радість, що я таки вловив розбійника з пістолем»,— відказує молодий поліцай.

І раптом серед мертвої тиші втретє залунав генералів голос. Та цього разу в ньому почувався не гнів, а глибоке зворушення:

— Молодчага! Оце справжній японець!

Підполковник Ходзумі ще раз нишком зиркнув на генерала: на засмаглій щоці генерала бриніла сльоза. «А генерал — все-таки добра людина». Крізь легку зневагу підполковник відчув до нього прихильність.

Тим часом під бурхливі оплески завіса закрила сцену. При тій нагоді підполковник Ходзумі вийшов надвір.

Півгодини по тому, затиснувши цигарку в зубах, разом з майором Накамурою, офіцером штабу, він проходив пустирем край села.

— Вистава Н-ської дивізії мала надзвичайний успіх. Пан генерал був дуже задоволений,— майор Накамура крутив свої кайзерівські вуса.

— Водевіль Н-ської дивізії? Ага, той про розбійника з пістолем?

— Не лише той. Пан генерал покликав розпорядника і звелів ще яку-небудь річ показати. Того разу вибір упав на п'єсу про Гендзо Акагакі, здається, на «Токуріно вакаре» чи як там її...

Ледь усміхненими очима підполковник Ходзумі роздивлявся на широку рівнину. Над зеленим килимом гаолян у двигтіло марево.

— І той водевіль теж мав неабиякий успіх,— не вгавав майор Накамура.— Пан генерал звелів розпорядникові з Н-ської дивізії ще раз сьогодні о сьомій влаштувати естрадний вечір.

— Естрадний вечір? З гумором?

— Ні, читатимуть історичну повість. Здається, «Подорож князя Міто по країні».

Підполковник Ходзумі силувано всміхнувся. А його супутник, нічого не помічаючи, бадьорим голосом провадив далі:

— Пан генерал дуже любить князя Міто. Він якось признався, що низько схиляється перед князем Міто й Като Кійомаса ¹.

Підполковник Ходзумі не відповів, а звів погляд угору. Крізь просвіти між вербовим гіллям було видно, як вітер гнав по небу олов'яні хмари. Підполковник полегшено зітхнув:

— Уже весна, навіть у Маньчжурії.

— А в Японії люди, мабуть, одягаються уже політньому,— майор Накамура згадав Токію, дружину, спритну і здатну господиню, згадав про сина, учня початкової школи, і йому стало трохи сумно.

— А он уже й абрикоси цвітуть,— підполковник Ходзумі звеселіло показав рукою на кучми червоного суцвіття за далекою глиняною огорожею, а в голові його раптом забриніли слова з поезії Гюго: «*Ecoute moi, Madeleine...*» ².

¹ Князь Міто (Токугава Міцукуні— феодал-політик ХІХ ст.; Като Кійомаса— феодал ХVІ ст. Обох офіційна японська історіографія підносила як узірець освіченого й гуманного володаря.

² Послухай мене, Мадлено... (Франц.)

Якось одного жовтневого дня сьомого року Тайсьо¹ увечері генерал-майор Накамура, колишній штабіст майор Накамура, сидів, відкинувшись на спинку канапи, в урядженому за європейською модою покої і безтурботно попихкував гаванською сигарою.

За двадцять з лишком років привільного життя у відставці генерал-майор Накамура перетворився на милого дідуся. А надто того вечора,— може, тому що був у кімоно,— відкритий лоб з лисиною, мляві, обвислі кутики рота надавали йому вигляду особливо добросердої людини. Відхилившись на спинку канапи, генерал-майор Накамура повільно обвів очима світлицю і зітхнув.

Куди не глянь, усюди на стінах фоторепродукції картин європейських малярів. На одній з них зображено зажурену дівчину, схилену на підвіконня, на другій між кипарисами видніє краєвид, осяяний сонцем. І дивно — при електричному світлі усі ці репродукції виповнювали стару вітальню якоюсь холодною врочистістю, що не давала генерал-майорові жодної втіхи.

Збігло кілька хвилин у мовчанні. Та несподівано генерал-майор почув легенький стукіт у двері.

— Прошу, заходьте.

І в ту ж мить на порозі з'явився стрункий юнак у студентській формі. Підступивши до генерал-майора, хлопець сперся руками на спинку крісла й відразу, трохи грубувато, запитав:

— Я вам потрібен, тату?

— Авжеж, тільки присядь на хвилю.

— Ну, кажіть,— юнак слухняно сів.

Генерал-майор якось підозріло глянув на мідяні гудзики синового піджака й сказав:

— Що нового?

¹ Тайсьо — період японської історії (1912—1925).

— Я щойно вернувся з громадянської панахиди по покійному Каваї, ви його, мабуть, знаєте, тату, він учився зі мною на філологічному факультеті.

Генерал-майор злегка кивнув головою, випустив з рота густий клубок диму і якимось патужно почав про найголовніше:

— Це ти понавішував картин на стінах?

— Так, це я повісив уранці, але ще не встиг вам про це сказати. А хіба вони вам не подобаються?

— Не те що не подобаються. Але я б хотів, аби тут висів і портрет пана генерала Н.

— Поряд з цими? — хлопець мимоволі посміхнувся.

— Хіба тут вішати не гоже?

— Не те що не гоже... та, мабуть, смішно.

— А он же портрет висить,— і генерал-майор показав рукою на стіну над каміном. З портрета на генерал-майора спокійно дивився п'ятдесятирічний Рембрандт.

— Це зовсім інша річ. Генерал Н. йому не до пари.

— Ах так? Шкода,— генерал-майор легко відступився від свого наміру. Однак через хвилину, пихнувши сигарою, спокійно провадив далі: — Скажи-но мені, будь ласка, що думають твої ровесники про пана генерала Н.

— Нічого особливого не думають. Ну, знають, що він начебто був видатний солдат.

В очах постарілого батька хлопець помітив сп'яніння від вечірньої порції sake.

— То правда, що він був славетний полководець. Але, крім того, він був щирий, благородний душею.— І генерал-майор заходився майже зворушено розповідати про один випадок з генералового життя.

Якось після японо-російської війни генерал-майор Накамура вирішив відвідати генерала Н. у його садибі на рівнині Насуно. Та, добравшись до генералової оселі, він дізнався у сторожа, що генерал з дружиною щойно вийшов на прогулянку в гори. Генерал-майор Накамура знав туди дорогу, а тому негайно поспішив услід.

Пройшовши яких двісті-триста метрів, він наздогнав генерала в простому кімоно, що був з дружиною. Поговоривши трохи з подружжям, Накамура помітив, що генерал не квапиться йти далі. «Може, маєте тут якусь справу?» — спитав він. У відповідь генерал засміявся: «Оце дружину заскочила мала нужда, так ми послали школярів, що нагодилися на очі, пошукати туалет». «У цей час, пам'ятаю, на взбіччі дороги валялися каштани», — генерал-майор Накамура примружив очі й задоволено всміхнувся сам до себе. І тут же, розповідав він далі, із зеленого лісу вихопилося четверо чи п'ятеро прудких школярів. Буцімто не помітивши генерал-майора Накамуру, вони обступили старе подружжя і навперебівки взялися оповідати про наслідки пошуків. Вони з таким запалом намагалися повести за собою генеральшу, що навіть зчинили між собою паївну пересварку. «А чи не краще витягти жеребок?» — порадив було генерал і ще раз звернув своє усміхнене обличчя до Накамури.

— Це зовсім невинна історія, але її не слід розповідати іноземцям.— Хлопець не міг стримати посмішки.

— А все ж такі випадки показують, що підлітки любили генерала Н., як рідного батька. Не думайте, що генерал простий собі вояк-служака.

Скінчивши говорити на облюбовану тему, генерал-майор поглянув на портрет Рембрандта над каміном.

— І отой теж видатна людина?

— Так, це славнозвісний маляр.

— А невже пан генерал Н. заслужив меншої поваги?

На юнаковому обличчі застигла розгубленість.

— Мені важко це висловити, але Рембрандт помислами нам ближчий, ніж такі, як генерал Н.

— А що ж вам не подобається у генерала?

— Та як би вам сказати... От хоча б Каваї, що по ньому сьогодні панахиду справляли, теж укоротив собі віку, але перед смертю,— хлопець серйозно подивив-

ся батькові в очі,— він і не подумав фотографуватися.

Тої ж миті задоволення в генерал-майорових очах обернулося на збентеження.

— Хіба то погано перед смертю фотографуватися? Адже це робиться, щоб залишити про себе останню згадку.

— Власне, для кого?

— Не важить, для кого... Зрештою, хіба нам не хотілося б мати передсмертний образ пана генерала Н.?

— Я принаймні гадаю, що генерал не повинен був про це турбуватися. Мені здається, що я до певної міри розумію генералів душевний стан, коли він заподіяв собі смерть. Але я ніяк не второпаю, як це можна перед смертю фотографуватися. Невже тільки для того, щоб фото прикрашало яку-небудь вітрину...

Майже спересердя генерал-майор урвав синову мову:

— Бредня! Ясновельможний генерал Н. не був людиною з такими вульгарними нахилами. Від ніг до голови він був щирий.

Та юнак не вгавав, а, розпашілий, голосно відказав:

— Можна, звісно, припустити, що генерал не був простим обивателем, можна навіть уявити, що він був щирий у своїй поведінці. Тільки ця щирість нам не зрозуміла. Не віриться також, що її збагнуть наші нащадки...

На якийсь час запала прикра мовчанка.

— Часи настали інші,— проказав нарешті генерал-майор.

— Еге ж...— заговорив було хлопець і, прислухаючись до шуму знадвору, докинув: — Тату, а надворі, здається, дощ.

— Дощ? — Генерал-майор Накамура, що й досі сидів, простягнувши ноги, радо звернув розмову на інше: — Тільки б цвіт айви не облетів!..

ВАГОНЕТКА

Коли між Одаварою та Атамі заходилися прокладати вузькоколіївку, Ріохеві минуло вісім років. Майже щодня він вибігав за царину і видивлявся на будівництво залізниці. Власне, не вона його цікавила — його вабили вагонетки, що ними перевозили землю.

Двоє копачів, бувало, накидають ґрунту, стануть на вагонетку, і вона сама швидко котиться вниз. Пильно стежачи, як вагонетка хилитається з боку на бік, як плюскочуться на вітрі поли робітничих курток, як вужем звивається колія, Ріохей усім серцем прагнув стати чорноробом. «Якби то хоч один-однісінький раз поїздити з робітниками на вагонетці!» — не давала спокою думка. Доїжджаючи кінця залізничної колії на рівнині, край села, вагонетка спинялася, і тої ж миті копачі притьмом зіскакували, перевертали вагонетку й висипали землю на купу. Тоді почали штовхати вагонетку під гору. «Якби мені не те що їхати, а хоч пхати вгору дозволили!» — думав собі Ріохей.

Якось надвечір, на початку лютого, Ріохей з молодшим братом і братовим однолітком, сусідським хлопцем, подалися в кінець села, де у вечірньому присмерку стояли рядком обляпані грязюкою вагонетки. Поблизу не було живої душі. Трійко хлоп'ят підступили до крайньої і зрушили її з місця. Вагонетка закрипіла. Ріохей аж злякався того скреготу. Та за хвилю оговтався. Вагонетка, порипуючи, під напором хлопчаків поволі сунула вгору.

За кенів¹ отак з десять дорога відразу покрутішала.

¹ О д и н к е н — 1,81 м.

Тепер уже несила було втрюх штовхати вагонетку під гору. Хоч як хлоп'ята впрівали коло неї, а вона скочувалася назад, волочучи і їх за собою. Аж ось Ріохей щось зметиковав й озвався до своїх молодших друзів:

— А чи не сісти нам, га?

Хлопчаки повискакували на вагонетку. Спочатку помалу, а згодом щораз швидше вона помчала колією вниз. Навколишній краєвид, мов розчахнутий навпіл, швидко поплив перед очима. Ріохей не тямився від радощів, відчуваючи, як у лице дмухає вечірня прохолода.

За яких дві-три хвилини вагонетка знову стояла на кінцевій зупинці.

— Може б, іще раз попхати, га? — І Ріохей разом з молодшими товаришами взявся штовхати вагонетку вгору. Та не встигли вони зрушити її з місця, як позаду почулася чиясь хода, тут же хтось грізно крикнув:

— Гей, шибеники! Хто вам дозволив чіпати вагонетку?

Поблизу стояв високий робітник у пошарпаній робочій куртці та з недоречним у таку пору солом'яним брилем на голові. Хлоп'ята дали чимдуж драла, а оглянулися лише тоді, як відбігли на п'ять-шість кенів.

Хоч іще не раз доводилося Ріохееві проходити мимо будівництва, але відтоді йому вже не кортіло поїздити на вагонетці. Ще й досі в пам'яті закарбувалася постать того робітника, його приплюснутий, жовтий у сутінках бриль. Щоправда, спогад цей щороку блідне.

Минуло днів з десять після того випадку. І от якось пополудні Ріохей сам-один стояв недалеко від колії і стежив за вагонетками. Цього разу, крім вагонеток із землею, Ріохей помітив одну зі шпалами, що піднімалася вгору, здається, головною колією. Вагонетку штовхало двоє парубків. Тільки-но Ріохей запримітив їх, як відчув, що з ними можна легко поладнати. «Якби тільки не сварились!» — подумав собі Ріохей і підскочив до вагонетки.

— Дядечку, дайте поштовхати.

Один з парубків, у смугастій сорочці, не зводячи по-
нуреної голови, відказав приязно:

— А чом би й ні, ходи штовхай!

Упершись руками в вагонетку між парубками, Ріохей
що було сил взявся пхати.

— Та ти, я бачу, силач! — похвалив Ріохея той, з ци-
гаркою за вухом.

А тим часом дорога стала пологішою.

— Можеш перепочити,— почув Ріохей, та анітрохи
не зважав на ці слова, хоч парубки вже випросталися.
Нарешті Ріохей не втримався і боязко поспитав:

— Можна мені й далі штовхати?

— Атож. Чого ж ні? — воднораз відповіли обидва
робітники. «Ото добрі люди!» — подумав собі Ріохей.

Вагонетка проїхала якого півкілометра, і дорога зно-
ву покрутішала; обабіч колії у мандаринових садах грі-
лися на сонці жовті плоди. «Як добре, що доводиться
їхати під гору! Є нагода поштовхати»,— подумки роз-
мовляв з собою Ріохей, натужно підпихаючи вагонетку.

Тільки вагонетка опинилася серед мандаринових са-
дів, як ураз колія почала збігати вниз. Парубок у сму-
гастій сорочці гукнув Ріохеєві: «Сідай!» — і миттю той
зіп'явся на вагонетку. Ледь всі троє повсідалися, ва-
гонетка, розтинаючи повітря, випоєне запахом ман-
даринів, прудко помчала вниз. «Далебі, ліпше їхати
згори, ніж випихати нагору»,— озираючись довкола,
міркував Ріохей. Вітер роздував його хаорі, паче вітри-
ло. «Чим частіше доведеться випихати під гору, тим
частіше можна буде любесенько попоїздити».

Вагонетка домчала до бамбукових чагарів і стала. Всі
троє знову взяли її підпихати. Небавом з обох боків
колію обступив мішаний ліс. Подекуди на взгір'ї по-
ржавілі рейки вкрилися опалим листям. Коли вагонет-
ка піднялася на гору, під високою кручею показалася
холодна морська широчінь. І тут Ріохей відчув, що
забився надто далеко від дому.

Знову всі троє посідали на вагонетку й вона, минаючи праворуч море, помчала попід віттям дерев. Але Ріохей вже не почував, як раніше, радощів. «Якби то вернутися додому!» — благально шептав він. Та поки вагонетка не доїде до потрібного місця, про повернення, звісно, годі й думати. Це Ріохей добре розумів.

Незабаром вагонетка спинилася перед чайною, що над її солом'яною стріхою височіло гірське урвище. Зайшовши у хатину, парубки в товаристві господині з немовлям за плечима неквапом заходилися пити чай. Самотній Ріохей знервовано почав оглядати вагонетку: дощаний спід її геть був оббризканий болотом.

Невдовзі з чайної вийшов робітник, що в нього за вухом стирчала цигарка, наблизився до Ріохея і тицьнув йому загорнуті в газету дешеві тістечка. Ріохей похмуро сказав: «Дякую». Та збагнувши, що поводиться нечемно, вийняв з пакетика тістечка і, немов прагнучи загладити свою провину, підніс до рота. Тістечко відгонило нафтою, що, напевне, всоталася в папір.

Штовхаючи вагонетку, всі троє положистим схилом бралися вгору. Хоч Ріохей і тримався за вагонетку, та думав тепер про зовсім інше.

По той бік гори теж була чайна. Робітники зайшли й туди, а у Ріохея на вагонетці тільки й думки, що про повернення. На вітах квітучої сливи перед хатиною згасали останні сонячні зблиски. «Смеркає», — подумав Ріохей і захвилювався, навіть сидіти перехотілося. Тож аби згаяти час, штурхне колесо або візьметься підпихати вагонетку, хоч знає, що не подужає зрушити її з місця.

Тим часом робітники вийшли надвір, наблизились до вагонетки і, спершись на шпали, озвалися:

— Ти вертай додому, бо ми заночуємо, — сказав перший.

— Якщо спізнишся, то вдома турбуватимуться, — додав інший.

Ріохеєві похололо у п'ятах. У голові майнула думка, що от-от зайдуть сутінки, що звідси додому втричі довша дорога, ніж з Івамура, де він був минулої осені з мамою, що доведеться самому тюпати в такий далекий світ,— і на очі навернулися сльози. «Та сльозами не зарадиш — не гоже плакати»,— подумав Ріохей. Насилу вклонившись парубкам, він притьмом дременував понад колією.

Якийсь час хлопець біг, як у нестямі. Пакетик тістечок за пазухою заважав — Ріохей його пожбуривав; аби швидше достатись додому, покидав і дзорі. Хоч камінці їй кололи крізь вутленькі табі, а все-таки ногам стало легше. Обминаючи ліворуч море, Ріохей жваво подерся крутим схилом. На очі набігали сльози, обличчя перелякано кривилося, але Ріохей, захеканий, змагаючи втому, біг і біг без ушину.

А коли добіг до бамбукових чагарів, вечірній серпанок у небі над горою Хіганеяма почав згасати. Серце калатало щораз дужче. Йому здалося, що він біжить не тою дорогою, якою сюди приїхав, і ще більше захвилювався. Відчувши, що вся одежа набралась потом, Ріохей, ні на мить не спиняючись, кинув на дорогу й хаорі.

Досягши мандаринових садів, хлопець помітив, що навколо залягла темрява. «Тільки б урятуватися»,— думав він, спотикався, падав і біг далі.

Нарешті далеко в п'ятмі замріло будівництво вузькоколійки, і в Ріохея з очей мало не бризнули сльози. Та він тільки зарюмсавав і мчав далі.

Коли хлопець опинився у селі, у будинках обабіч вулиці вже світилися електричні вогні. У тому світлі Ріохей ясно побачив, як з голови його струмує пара. Побачивши заспаного хлопця, жінки біля криниці й чоловіки, що верталися з поля, занепокоєно перепитували: «Що сталося? Що з тобою?» Та Ріохей, як німий, пробігав уже мимо якогось яскравого будинку — бакалійної крамнички чи, може, перукарні.

А от і поріг батьківського дому. Ріохей не стерпів і ревно заплакав. На його плач мерщій примчали тато й мама. Стривожена ненька хотіла його приголубити, але не могла — хлопчина пручався, не вгавав. Либонь, той плач далеченько розлягався, якщо під дверима на-збігалося так багато сусідів. Усім кортіло знати, що сталося з дитиною. І хоч як хлопця втихомирювали, а йому несила було погамувати плач. Згадуючи про довгу дорогу, яку довелося пробігти, про недавній розпач, він голосно хлипав і ніяк не міг заспокоїтися...

У двадцять шість років Ріохей з жінкою і дитиною переїхав до Токію. Тепер на другому поверсі в редакції одного часопису він орудує червоним олівцем корректора. Але ще й зараз подеколи безпричинно йому на думку навертається та пригода. А хіба безпричинно?.. У втомлених мирською суєтою очах, як і колись, мигає імлистий чагарник і згориста дорога...

САД

Початок

То був сад старовинної родини Накамура, господарів заїзду для вельможних гостей.

Протягом яких десяти років по реставрації Мейдзі сад ще зберігав свій первісний вигляд: яснела спокійна гладінь ставка, формою схожого на диню-горлатку, звисало віття сосни, посадженої на штучному пагорбі, ще стояли альтанки «Хатина перелітного журавля» і «Павільйон очищення душі», з кручі, що підступала до ставка, непастанно збігав водоспад, серед кущів жовтої шипшини виднів пам'ятний від часу відвідин принцеси Кадзу¹ кам'яний ліхтар. А проте вже тоді не важко було зазриміти перші ознаки запустіння. Надто напровесні. Коли дерева у саду й за його огорожею бростилися молодим пагінням, ще явніш відчувалося, що на мальовничому тлі, витвореному людськими руками, розбуялася тривожлива дика сила.

Життя суворого інкію² збігало безтурботно: сидючи біля kotaцу³ в головному будинку, що вікнами виходив

¹ Йдеться про шлюбну подорож принцеси Кадзу, доньки імператора Комей, в 1861 р. з Кіото (резиденції імператора) до Едо (столиці сьогунів — військових диктаторів з династії Токугава). Одруження принцеси з передостаннім сьогуном Іемоті — спроба досягти компромісу між імператорським двором і сьогуном.

² І н к і о — голова сім'ї після відмови від своїх юридичних прав; користується повагою і шаною молодших.

³ К о т а ц у — кімнатна жаровня, накрита ковдрою.

у сад, він гуляв у карти або го¹ з дружиною, яку мучили пархи. Щоправда, коли жінка виграла поспіль п'ять-шість разів, перестарілий голова родини навсправжки скипав гнівом. Старший син Бунсіцу, успадкувавши господарство, одружився з двоюрідною сестрою і став мешкати в тісному флігелі, що сполучався з головною частиною будинку терасою. Бунсіцу вдався гарячкуватий: його остерігалися не лише слабкосила дружина та молодші брати, але й сам батько. Лише Сейгецу, вбогий мандрівний поет, зупиняючись на ночівлю у заїзді, був у нього частим гостем. І дивна річ — старший син не жалів sake для нього, радо приймав бурлаку й слухав його вірші. Досі збереглися такі строфи: «Ще у горах пахнуть квіти — І луна зозулин спів» (Сейгецу); «Тут і там посеред скель — Водоспадів ясний зблиск» (Бунсіцу). Молодші брати — середульший пристав зятем у сім'ю рисоторговця, наймолодший знайшов собі роботу на великій гуральні в містечку за яких п'ять-шість рі від дому — неначе змовившись, рідко навідувалися до батьківської оселі. Бо молодший, крім того, що працював далеко, віддавна не жив зі старшим у злагоді. А середульший — той зовсім пустився берега й навіть до тестя не повертався.

За два-три роки сад ще більше запустів. У ставку з'явилися водорості, всохло кілька дерев. Тим часом одного посушливого літа старий голова родини несподівано переставився на той світ від крововиливу в мозок. Яких чотири дні перед смертю напідпитку він бачив, як до «Павільйону очищення душі» по той бік ставка кілька разів заходив куге². Принаймні так йому білого дня привиділося. Наступного року напочатку літа середульший син, обікравши тестя, утік світ за очі з прислужницею з чайного будиночка. Восени

¹ Го — стародавня японська гра на зразок шахів, але набагато складніша.

² Куге — придворний імператорського двору до реставрації Мейдзі в 1868 р.

того ж року жінка старшого сина породила хлопця — педоноска.

По батьковій смерті старший син став мешкати з матір'ю у головному будинку, звільнений флігель винайняв директор місцевої початкової школи. Ревний прихильник теорії утилітаризму Юкіті Фукудзави¹ директор школи таки переконав старшого сина посадити в саду плодові дерева. Того року, як тільки настала весна, серед звичайних сосен і верб у саду барвисто зацвіли персики, абрикоси й тернослив. Часто, прогулюючись зі старшим сином по саду, директор школи зауважував: «Бачте, таким чином ви зразу двох зайців убили: цвітом можете милуватися і користь буде». Однак після того штучний пагорбок, ставок й альтанки ще більше, ніж колись, здавалися жалюгідними — до природного запустіння долучився занепад, спричинений людськими руками.

Восени в горах, що підступали до ставка, спалахнула небачена досі пожежа. Відтоді водоспад пересох. А коли замело снігом, захворів молодий голова родини, старший син. Лікар виявив у нього сухоти, або, як тепер кажуть, туберкульоз. Вимушений часто лежати в постелі, старший син ставав дедалі дратливіший. От, приміром, завітав додому молодший брат з новорічним привітанням, а він завів з ним суперечку й наприкінці шпурнув на брата грілкою. Після того молодший брат навіть на похорон старшого не прийшов. Старший брат, укритий москітною сіткою, віддав богові душу через рік перед очима дружини, що сиділа ночами біля нього. «Жаби скрекочуть... Що з Сейгецу?» — були його останні слова. А Сейгецу, якому, либонь, обрид тутешній краєвид, уже давно не з'являвся по милостиню.

По першій річниці братової смерті молодший брат оженився з донькою хазяїна гуральні й переселився

¹ Юкіті Фукудзава (1834—1901) — видатний японський громадський діяч, просвітитель, прихильник європейської культури й науки.

з молодю дружиною у батьківський флігель, що його звільнив директор школи, переходячи на іншу посаду. Молоде подружжя привезло чорнолаковану шафу, світлицю оздобило рожевою і білою ватою¹. А тим часом у головному будинку ослабла жінка старшого сина. На ту ж хворобу, від якої помер чоловік. Єдиний син, Реніті, що зостався після смерті батька, спав з бабусяю, бо мати харкала кров'ю. Укладаючись на сон, стара неодмінно закутувала голову рушником. Та пізньої ночі щурі все одно приходили, принаджені запахом пархів. А якщо стара забувала про рушник, вони кусали її в голову. Наприкінці того ж року згасла, як свічка, жінка найстаршого сина. На другий день після похорону під тягарем снігу завалилася «Хатина перелітного журавля».

Знову настала весна. Зарості навколо каламутного ставка і «Павільйону очищення душі» зазеленіли молодими пагінцями.

Продовження

Якось надвечір одної похмурої днини, що обіцяла сніговицю, на десятій рік після втечі з прислужницею чайного будиночка до батьківської оселі повернувся середульший син. Хоч, правда, це вже не була батькова домівка, а братова.

Повернувшись додому, середульший син, слабій на заразну хворобу, цілими днями лежав біля kotaцу в кімнаті Будди. У великому божнику стояли таблички з іменами батька й старшого брата. Щоб не бачити цих табличок, він замкнув дверцята божника. З матір'ю, братом і його жінкою майже не зустрічався. Хіба що під час сніданку, обіду й вечері. Лише сирота Реніті часто навідувався до нього. На грифельній дощечці він

¹ Рожева й біла вата — традиційний весільний подарунок.

малював хлопцеві гори й кораблі. Іноді на дощечці невправною рукою намагався передати в картинці слова стародавньої пісні: «Зацвіли на Мукодзіма вишні. О сестрице, вийди з чайного будиночка...»

Тим часом знову прийшла весна. У саду між вибуялими кущами й травою скупо зацвіли персики й абрикоси, тьмяна поверхня ставка відбивала обриси «Павільйону очищення душі». А середульший брат усе одно не виходив надвір і здебільша куняв навіть у білий день. Одного разу до нього долинули звуки сямісена¹ й уривки пісні: «А тоді в битві під Сува́ — Родич Мацумото, князь Йосіе — При гарматах у фортеці — Сам вельможний був...» Лежачи, середульший син злегка підвів голову. То, напевне, мати грала на сямісені та приспівувала. «Пишний був його убір — У той ясний день — Величаво і хоробро виступав на бій — Славний лицар і герой». Мабуть, мати співала онукові про подію, зображену на картині Оцу. Ту пісню, вельми популярну двадцять-тридцять років тому, суворий інкію перейняв від якоїсь ойран². «Ворожа куля в груди влучить — Цього не минути — Дороге життя його — На мості Тойо — Як росинка на траві — Хоч і пропаде — Та до кінця світу — Слава буде жити...» Очі зарощеного середульшого сина горіли чарівним блиском.

Минуло заледве три дні, й молодший син помітив, що за штучним пагорбом, порослим кременою, середульший, захекавшись, натужно орудує сапою. В його постаті було щось кумедне, та водночас проглядало завзяття. «Що робиш, брате?» — стиснувши зубами цигарку, молодший брат озвався ззаду до середульшого. «Я? — немов засліплений яскравим світлом, той підвів очі. — Надумав прокопати струмок». — «Навіщо?» — «Хочу зробити сад таким, яким був колись». Молодший брат більше не перепитував, а лише посміхнувся.

¹ С я м і с е н — триструнний щипковий японський інструмент.

² О й р а н — повія високого гатунку.

Середульший брат щодня, не покладаючи рук, копав струмок. Однак йому, підточеному хворобою, така робота була не до сили. Він легко втомлювався, на його непривичаєних до такої праці руках виступали пухирці, кривавилися нігті. Часто він цілком знемагав, кидав сапу й, наче мертвий, лягав на землю. Квіти й листя дерев перед його очима тоді розпливалися у мареві, що вповивало сад. Перепочивши трохи, він підводився на неслухняні ноги й хапався до роботи.

Збігали дні, а сад майже не змінився: ставок густо заріс осокою, між деревами буяли непролазні хащі. А коли опадав цвіт персиків й абрикосів, сад видавався ще більш занедбаним. Усі вдома — старе й мале — байдуже споглядали намагання середульшого сина. Заповзятливого молодшого сина більше цікавила ціна на рис і кокони шовкопрядів, ніж сад. Його дружина чисто по-жіночому відчувала огиду до хвороби дівера. А мати побоювалася, що оте копірсання в землі нашкодить синовому здоров'ю. Однак той ні на що не зважав, а заходився усупереч людям і природі відчайдушно перетворювати сад.

Якось уранці після дощу, вийшовши в сад, він побачив, що Реніті обкладає камінням струмок, порослий з обох боків кременом. «Дядю! — хлопець підвів зраділі очі. — Можна я вам віднині помагатиму?» — «Ну, що ж, помагай», — обличчя середульшого сина заясніло давно не баченим лагідним усміхом. Відтоді Реніті, опинившись надворі, завжди квапився на підмогу дядькові. Сідаючи на перепочинок, середульший син розважав небожа оповідями про море, залізницю, Токію. Покусуючи зелені сливи, Реніті зачудовано слухав про ті не знані йому дива.

Того року в дощову пору стояла посуха. Під палючим сонцем, байдужі до трав'янистих випарів, немічний дядько і молодий небіж поволі розчищали ставок, вирубували кущі. Та, долаючи зовнішні перешкоди, вони натрапляли на внутрішні. Перед очима середульшого

сина привидом зринав давній сад. Та йому ніяк не пригадувалися подробиці: де росли дерева і пролягали стежки. Часто під час роботи він зненацька спирався на сапилно й задумливо озирався навкруги. «Що таке?» Реніті кидав на дядька стривожений погляд. «Що тут колись росло? — спітнілий дядько промовляв наче сам до себе.— Цього клена, здається, тут не було». Реніті мовчки слухав і брудними руками душив мурашок.

Були також інші внутрішні перешкоди. Якраз серед літа з постійної перевтоми в середульшого сина наче розум відібрало: часто можна було спостерігати, як він закидає розкопаний ставок, як на місці викорчуваної сосни садить іншу. Та найбільше хлопця розсердило, що дядько порубав на пакілля вербу над ставком. «Ви ж нещодавно її посадили». Реніті пильно глянув дядькові в очі. «Невже? Я зовсім не тямлю, що роблю». Середульший син втупився засмученим поглядом у залитий сонячним блиском ставок.

Однак восени серед буйної трави й кущів уже проступили нечіткі обриси саду. Звісно, не можна було порівнювати його з давнім садом. Адже «Хатина перелітного журавля» завалилася, а водоспад пересох. Майже нічого не зосталося від витонченої краси, витвореної руками славетного садового майстра. А проте сад існував. У спокійній гладіні ставка віддзеркалювався округлястий штучний пагорб, перед «Павільйоном очищення душі» висіло соснове віття. В той-таки час, як сад поновився, середульший син цілком занедужав.

Гарячка ні на день не спадала, в суглобах боліло. «Ти занадто старався»,— безперестанно дорікала мати, сидючи в головах у хворого. Однак середульший син почувався щасливим. Звісно, дещо годилося б переробити. Та що ж тут удієш? Принаймні не марно працював. Він був задоволений. Десятирічна каторжна робота навчила його коритися долі, а покора допомогла йому.

Наприкінці осені непомітно для рідних середульший син упокоївся. Реніті перший побачив, що дядько вмер. Зойкнувши, він побіг терасою до флігеля, і вмить уся родина зібралася навколо покійного. «Подивіться. Брат ніби всміхається,— молодший син обернувся до матері.— О, сьогодні дверцята божника відчинені»,— додав він, перевівши погляд на божник.

По смерті дядька Реніті часто наодинці сидів у «Павільйоні очищення душі», збентеженим поглядом озираючи осінній ставок і дерева...

Кінець

То був сад старовинної родини Накамура, господарів заїзду для вельможних гостей. Вернувшись у свій первісний стан, сад проіснував ще з десять років і був зруйнований разом з будинком. На його місці збудували залізничну станцію, перед нею ресторанчик.

З родини Накамура не залишилося нікого: стара мати давно вмерла, наймолодший син, зазнавши банкрутства, подався в Осаку.

Щодня через станцію проїжджали поїзди. У приміщенні станції край столу сидів молодий начальник. У вільну від роботи часинку він поглядав на блакитні гори й розмовляв з тутешнім службовцем станції. Правда, у тій розмові ані разу не згадувалось про родину Накамура. Тим паче ніхто навіть не думав, що тут колись був штучний пагорб і стояли альтанки.

А в той час Реніті стояв за мольбертом у студії європейського живопису в токійському кварталі Акасака. Вся атмосфера студії — світле горішне вікно, запах олійних фарб, натурниця із зачіскою момоваре¹ — не мала жодного зв'язку з його рідним домом. Однак, водячи пензлем по полотнині, він часто бачив перед собою зажурене обличчя старої людини. Те обличчя

¹ М о м о в а р е — святкова дівоча зачіска.

всміхалося і так озивалося до нього, втомленого безперервною працею: «Змалечку ти помагав мені в роботі. А тепер я допоможу тобі...»

Ще й нині Реніті живе у злиднях, але щодня малює олійними фарбами. Про наймолодшого ж сина нема ні слуху ні духу.

ТРИ СКАРБИ

I

Ліс. Троє розбійників б'ються між собою за скарби: чоботи-скороходи, кирею-невидимку і меч-гартованець.

Було б за що! А то ж за старий мотлох.

1-й розбійник. Віддай кирею!

2-й розбійник. Дзуськи! Віддай меч, кажу!.. Ти чого вкрав мої чоботи?

3-й розбійник. Та це ж мої чоботи! Ти — злодій!

1-й розбійник. Я беру собі кирею.

2-й розбійник. Ач який! Чого захотів!

1-й розбійник. Як ти смієш мене бити? Та ще й красти мого меча.

3-й розбійник. Що? Киреї закортіло, злодюго?

Зчиняється колотнеча. Мимо лісовою дорогою проїжджає принц.

Принц. Гей, що ви тут затіяли? *(Злазить з коня).*

1-й розбійник. Це він у всьому винен. Украв меч, та ще й хоче, щоб я йому кирею віддав...

3-й розбійник. Вони обидва великі злодії. Усе в мене поцупили.

1-й розбійник. Не бреши!

2-й розбійник. Ти сам брехун!

Розбійники кидаються один на одного.

Принц. Стривайте! Стривайте! Чого ви галасуєте? Хіба не можна комусь одному дати цю стару кирею і подерті чоботи?

2-й розбійник. Е, ні! Це не проста кирея, а кирея-невидимка.

1-й розбійник. А той меч розрубує шолом з найміцнішої криці. Бо це меч-гартованець.

3-й розбійник. А це не прості чоботи, а скороходи.

Принц. Ну, якщо так, то є за що сваритися. А може б, ви не сперечалися та поділили все порівну між собою?

2-й розбійник. Спробуйте. Але я не хочу, щоб цей меч коли-небудь відтяв мені голову.

1-й розбійник. От лихо! З такою киреєю мене обкрадуть, а я і не побачу зlodія.

2-й розбійник. Украсти, звісно, можна. Та хіба без чобіт утечеш?

Принц. Ви всі по-своєму маєте рацію. Тож я вам ось що пораджу: продайте все мені. Тоді не матимете клопоту.

1-й розбійник. Ну то як? Продамо?

3-й розбійник. Воно б, звісно, не погано було.

2-й розбійник. Тільки от як з ціною?

Принц. З ціною? Замість киреї я даю свій червоний плащ з мережаною облямівкою, за чоботи — черевики з самоцвітами, а за меч не пошкодную щирозлотої шаблі. Ну то як? Згода?

2-й розбійник. Я готовий поміняти кирею на плащ.

1-й і 3-й розбійники. Ми теж не маємо нічого проти.

Принц. Гарзд. Отже, міняємося.

Вимінявши чоботи-скороходи, кирею-невидимку і меч-гартованець, принц сідає на коня і пускається своєю дорогою.

Принц. Де-небудь поблизу немає заїзду?

1-й розбійник. На узліссі є заїзд «Золотий ріжок». Ну, бувайте здорові!

Принц. Справді? Бувайте! (*Від'їжджає*).

3-й розбійник. Непогане діло ми облагодили,

правда? Мені й не снилося, що можна чоботи обміняти на такі черевики. Гляньте-но. На застібці діамантовий камінь.

2-й розбійник. А хіба мій плащ не чудовий? Як одягну, то буду паном на всю губу.

1-й розбійник. І оця шабля теж чогось варта. Подивіться: рукоять і піхви зі щирого золота. Ну й дурень той принц! Так продешевив!

2-й розбійник. Те-е-е-с... І стіни мають вуха. Ходімо куди-небудь та хильнемо чарчину-другу.

Троє розбійників, жартуючи, відходять у протилежний бік.

II

Шинок заїзду «Золотий ріжок». У кутку сидить принц і гризе окрасць хліба. Крім принца, в шинку ще семеро селян.

Шинкар. Кажуть, начебто принцеса виходить заміж.

1-й селянин. Справді, є така чутка. І начебто жених — чорний король.

2-й селянин. Подейкують, ніби принцесі той король дуже осоружний.

1-й селянин. Але ж вона може йому відмовити, якщо він їй осоружний!

Шинкар. Якби не його три скарби! Кажуть, чорний король подарує нашому чоботи-скороходи, меч-гартованець і кирею-невидимку. От завидющий король і пообіцяв віддати принцесу за чорного короля.

2-й селянин. Ох, бідолашна принцеса!

1-й селянин. Невже її ніхто не зарятує?

Шинкар. Може б, і трапився який принц. Адже країн багато. Але хіба подужаєш чорного короля? Тому й ніхто не відважиться.

2-й селянин. Ходить чутка, нібито жадібний король поставив дракона сторожити доньку.

Шинка р. Та ні, не дракона, а вартового.

1-й селянин. Якби я умів чаклувати, найперший кинувся б рятувати принцесу.

Шинка р. Ясна річ, я теж не дав би себе випередити.

Усі сміються.

Принц (*зненацька підбігаючи до селян*). Не турбуйтеся! Я її врятую.

Селяни (*приголомшено*). Ви?!

Принц. Атож. Нехай хоч зараз об'являється той чорний король. (*Згорнувши руки на грудях, обводить селян очима*). Я вмить з ним розправлюся.

Шинка р. Але ж у того короля три скарби: по-перше, чоботи-скороходи, по-друге...

Принц. Меч-гартованець? Я теж усе це маю. Гляньте на мої чоботи, на меч, на стару кирею. Вони нічим не відрізняються від того, що має чорний король.

Селяни (*знову приголомшено*). Ці чоботи?! Цей меч?! Ця кирея?!

Шинка р (*сумніваючись*). Але ж ваші чоботи подерті.

Принц. Так, подерті. А проте це чоботи-скороходи.

Шинка р. Невже?

Принц (*засмучено*). Ви, мабуть, гадаєте, що я брешу. Гарзд. Тоді я вам покажу, як я літаю. От тільки відчиніть двері. Я стрибну і відразу зникну.

Шинка р. Але спочатку розрахуйтеся зі мною.

Принц. Не хвилюйся. Я хутко повернуся. Яких вам дарунків принести? Іспанських динь? Чи, може, фігів з далекої Арабії?

Шинка р. Байдуже,— чого-небудь принесіть. От лише покажіть, як ви літаєте.

Принц. Гарзд. Я лечу. Раз, два, три!..

Принц щосили стрибав. Але, не долетівши до дверей, приземлюється на озадді. Селяни регочуться.

Шинкар. Я так і думав!

1-й селянин. У таких чоботях не те, що тисячу рі, а навіть два-три кени не подолаєш.

2-й селянин. Ні, принц таки стрибнув. Але він, мабуть, пролетів тисячу рі й вернувся тут же назад.

1-й селянин. Кинь жартувати. І придумав же таку нісенітницю!

Селяни регочуться. Невдаха-принц підводиться і простує до дверей.

Шинкар. Стривайте, стривайте! Хто платитиме?

Принц мовчки кидає гроші шинкареві.

2-й селянин. А де ж наші подарунки?

Принц (*поклавши руку на рукоять меча*). Що?

2-й селянин (*сахаячись*). Ні-ні, я нічого не сказав... (*Наче до себе*). Таким мечем легко, мабуть, голову відтяти.

Шинкар (*заспокійливо*). Ви ще молоді, вертайтесь до свого батька. Де вам з вашою силою подужати чорного короля. Правду кажуть люди: не можеш — не берись.

Селяни. Так і зробіть. Так і зробіть. Добра порада.

Принц. Я... я думав, що все можу. (*Несподівано пускає сльозу*). Мені соромно перед вами, хоч у землю западайся.

1-й селянин. Ви накиньте кирею. Може, зникнете.

Принц. Перестаньте варнякати! (*Тупнувши ногою*). Я таки врятую принцесу. Якщо мої чоботи не скороходи, то принаймні в мене є меч. І кирея... (*Відчайдушно*). Зрештою, великими руками я їй допоможу. (*Як у нестямі, вибігає з шинку*).

Шинкар. Жаль бідолахи. Його, напевне, чорний король уб'є...

Сад у королівському замку. Між трояндами жебонить водограй. Спочатку нікого не видно. Згодом появляється принц у киреї.

П р и н ц. Здається, я став невидимий, як тільки загорнувся у кирею. Бо пройшов через браму — і вартові навіть словом мене не зачепили. У цій киреї наче вітер, що шелестить у кущах троянди, легенько добудуся у покій принцеси... О, хтось іде сюди! Невже принцеса? Де б мені сховатися?.. Зрештою, навіщо? Адже все одно вона мене не побачить.

Принцеса підійшла до водограю й сумовито зітхнула.

П р и н ц е с а. Яка я нещасна! Не мине і тижня, як той гидкий чорний король повезе мене в Африку, де стільки левів і крокодилів... *(Сідає на траву)*. Я так хочу залишитися в цьому замку! Хочу слухати, як жебонить цей водограй серед кущів троянди...

П р и н ц. О, бідолашна принцеса! Я життя не пошкодую задля неї.

П р и н ц е с а *(здивовано позирає на принца)*. Хто ви такий?

П р и н ц *(до себе)*. Ой лишенько! Навіщо я загорив?

П р и н ц е с а. А що ж тут поганого? Що з вами? Ви ж такий вродливий...

П р и н ц. Хіба ви мене бачите?

П р и н ц е с а. Авжеж, бачу. Чого ви так дивуєтесь?

П р и н ц. І кирею бачите?

П р и н ц е с а. Атож, бачу стару кирею.

П р и н ц *(розпачливо)*. Але ж я невидимий.

П р и н ц е с а. Чому?

П р и н ц. Бо на мені кирея-невидимка.

П р и н ц е с а. Це кирея чорного короля?

П р и н ц. Ні, моя власна.

П р и н ц е с а. Та хіба вона вас ховає від людського ока?

Принц. Ховає. Адже вартові на брамі мене не затримали.

Принцеса (*сміється*). Що ж тут дивного? Побачивши таку стару кирею, вони, мабуть, подумали, що то слуга.

Принц. Слуга? (*У розпачі присідає*). У таких чоботях?

Принцеса. А що особливого у тих чоботях?

Принц. Це чоботи-сороходи.

Принцеса. Такі, як у чорного короля?

Принц. Атож... тільки от недавно я спробував летіти, та не стрибнув навіть на два кени. Правда, у мене ще є меч. Меч-гартованець, що крицю рубає.

Принцеса. А що ви хочете рубати?

Принц. От тільки зітну голову чорному королю, та й край.

Принцеса. Ви хочете викликати чорного короля на двобій?

Принц. Я не прийшов з ним битися. Я прийшов вас рятувати.

Принцеса. Справді?

Принц. Атож.

Принцеса. Ой, яка я рада!

Несподівано з'являється чорний король. Принц і принцеса здивовані.

Чорний король. Добридень! Я щойно прилетів з Африки. Як вам подобаються мої чоботи?

Принцеса (*холодно*). Можете вертатися в свою Африку.

Чорний король. Е, ні. Сьогодні я хочу з вами докладно поговорити. (*Дивиться на принца*). А отой слуга — хто це?

Принц. Слуга? (*Роздратовано підводиться на ноги*). Я — принц. Я прийшов рятувати принцесу. Поки я тут, ніхто не зважиться пальцем її торкнути.

Чорний король (*з удаваною чемністю*). Я маю три скарби. Ви це знаєте?

Принц. Меч, чоботи і кирею? Певна річ, у своїх чоботях я не стрибну на один тьо. Та, я гадаю, і ви у своїх разом з принцесою теж не зможете полетіти на тисячу рі. Погляньте на мою кирею. Тільки завдяки їй я добрався сюди. Вартові подумали, що я слуга. Виходить, кирея мене сховала.

Чорний король (*зареготавшись*). Яке зухвальство! Ви лишень подивіться, на що здатна моя кирея. (*Одягає кирею і вмить щезає*).

Принцеса (*сплескуючи в долоні*). О, зник! Коли його немає, я така рада!

Принц. Така кирея — вигідна річ. Тепер вона була б нам до речі.

Чорний король (*раптово з'являється роздратований*). Кажете, до речі. А мені вона не потрібна. (*Скидає кирею на землю*). Мені досить меча. (*Видивляється на принца*). Ви хочете позбавити мене щастя. Я пропоную чесну гру. Мій меч рубає навіть крицю. Тож вашу голову вмить зітне. (*Витягає меча з піхов*).

Принцеса (*схопившись обороняти принца*). Якщо ваш меч і крицю рубає, то, напевне, легко проткне мені груди. Ну, коліть мене! Коліть!

Чорний король (*відсахнувшись*). Я не можу вас поранити.

Принцеса (*глузливо*). Виходить, ваш меч не може проткнути мені грудей? А ви ж казали, ніби він і крицю рубає навпіл!

Принц. Постривайте! (*Стримуючи принцесу*). Король правду каже. Я його ворог, тож нам належить у чесній боротьбі звести рахунок. (*До короля*). Ну, починаймо! (*Висмикує меча*).

Чорний король. Ти хоч і молодий, а, бачу, відважний. Я тебе за одним махом на той світ зажену.

Чорний король і принц стинаються мечами. І вмить королівський меч розрубубе, як скалку, принців меч.

Чорний король. Ну то як?

Принц. Меч, звісно, ви розрубали, але я все одно сміюся з вас.

Чорний король. Будемо далі битися?

Принц. Ясна річ, будемо.

Чорний король. А може, краще перестати? (*Кидає меч на землю*). Ви переможені, тож навіщо мені тепер меч?

Принц (*зачудовано дивиться на короля*). Чому?

Чорний король. Чому? Якби я вас забив, то принцеса ще дужче мене зненавиділа б. Ви хіба цього не розумієте?

Принц. Чого ж ні? Розумію. Бо, здається, і ви збагнули.

Чорний король (*задумливо*). Я думав, що завдяки трьом скарбам заполюю принцесу. Але я помилився.

Принц (*кладучи руку королеві на плече*). А я думав, що, маючи три скарби, зможу принцесу врятувати. Але я теж помилився.

Чорний король. Так, ми обидва помилилися. (*Бере принца за руку*). А чи не краще нам замиритися? Прийміть моє вибачення.

Принц. І ви мені теж пробачте. Тепер, здається, не видно, хто з нас переможений, а хто переможець.

Чорний король. Я вас переміг. Але я і себе переміг. (*До принцеси*). Я повертаюся до Африки. А ви живіть у спокої. Принців меч не розрубав криці, а на томість уразив твердіше за неї ваше серце. На ваше весілля я хочу подарувати вам три скарби: меч, чоботи й кирею. З тими скарбами вам не страшний ніякий ворог. А якщо все-таки якийсь лиходій порушить ваш спокій, дайте мені знати, і я вмить прискочу з п'ятдесятьма тисячами чорних вершників і покараю нахабу. (*Сумовито*). Для зустрічі з вами в африканській столиці я вибудував мармуровий палац. Навколо нього цвіте лотос. (*Принцові*). Будь ласка, коли-небудь

узуйте чоботи-скороходи й завітайте до мене в гостину.

Принц. Я вам дуже вдячний за запрошення.

Принцеса (*причіплює королеві до грудей троянду*). Я вам завдала чимало неприємностей. Я навіть уві сні не подумала б, що ви така добра людина. Пробачте. Я перед вами винна. (*Припавши до грудей чорного короля, плаче, як мала дитина*).

Чорний король (*гладить принцесу по голові*). Дякую за добре слово. Зрештою, я не злий дух. Нечиста сила у подобі чорного короля трапляється лише в казках. (*До принца*). Правда?

Принц. Авжеж. (*Повертаючись до глядачів*). Шановні панове! Ми всі троє прозріли. Лише в казках ви натрапляєте на злого, як нечиста сила, чорного короля і принца з трьома скарбами. Тепер нам відкрилися очі, тож не годиться жити в казці. Перед нами далеко в тумані простелився широкий-широкий світ. Із саду, де цвітуть троянди й жебонить водограй, ми підемо разом у цей світ. У широкий світ! В огидний і водночас прекрасний, великий чарівний світ! Ми не знаємо, що нас очікує в ньому: страждання чи радість. Та ми знаємо, що сміливо, наче військовий загін, підемо у цей світ.

ГРУДКА ЗЕМЛІ

Осумі поховала сина, коли почали збирати чайний лист. Покійний Нітаро щось із вісім років лежав калікою в постелі. Тож по його смерті, вислухуючи од людей розраду «хай з богом спочиває», Осумі не дуже побивалась. Поставивши кадильну паличку перед синовію домовиною, вона відчула, немов урешті видобулася з тунелю на світ ясний.

Після синовіого похорону передусім треба було подбати про долю Отамі, невістки. Отамі не лише доглядала малого сина, а ще перебрала на свої плечі й те, чого не здолав робити беззладний чоловік,— поралася на полі. Якщо невістка піде з дому, то хто ж нагодує внука, зрештою, хто дасть їй, Осумі, чашку рису? Й Осумі вирішила: тільки-но перейде сорок дев'ять днів жалоби, вона розшукає невістці чоловіка й Отамі далі працюватиме на господарстві, як за життя Нітаро. От би лише засватати Отамі за Нітариніого двоюрідного брата Йокіті!

Тому-то, як урапці по семи днях жалоби Отамі заходилась прибирати в хаті, Осумі не в жарт занепокоїлася. У той час на боковій веранді вона забавляла внука Хіродзі квітучою вишневою галузкою, украденою з шкільного двору.

— Чуєш, Отамі! Може, погапо, що я досі мовчала... Та як же це так? Невже ти хочеш покинути мене разом з дитиною? — радше звинувачуючи, ніж дорікаючи, почала Осумі.

— Та що ви кажете, мамо! — не поглядаючи на свекруху, Отамі засміялася.

Але така відповідь, очевидно, не заспокоїла Осумі.

— Авжеж... Хіба ти могла б таке зробити? — надокучливо бідкалася свекруха. В її словах вчувався дедалі більший жаль до себе. Врешті по зморшкуватих щоках старої покотилися сльози.

— Якщо хочете, то я назавжди тут зостануся. Хіба ж я можу піти з дому й покинути дитину з власної охоти? — Отамі й собі заплакала, пригорнувши до грудей хлоп'я, що засоромлено вступило погляд у вишневу галузку на старих татамі у боковій кімнаті.

* * *

Отамі й далі тяжко працювала, як за життя Нітаро. Однак розмова про зятя ніяк не йшла на лад. Осумі навіть не сподівалася такої байдужості від невістки. Звісно, як траплялася нагода, свекруха злегка рознюхувала настрої Отамі й підкидала їй свою пораду. «Гаразд, наступного року»,— згідливо відказувала невістка. Певна річ, такі слова й тривожили, й втішали свекруху. Боячись людського поговору, Осумі поклала надію принаймні на майбутнє.

Та минув рік, а Отамі й чути не хотіла ні про що, крім роботи на полі. Ще настійніше, ніж торік, Осумі вдруге завела мову про зятя. Мабуть, вона не могла знести, що їй дорікають родичі й поза очі люди обмовляють.

— Чуєш, Отамі? Тобі, такій молодій, не годиться жити без чоловіка.

— Як не годиться, то що робити? А ви уявіть собі, що в хату вселилася чужа людина. Хіро жаль, вам буде незручно, а мені клопоту й поготів.

— А чого б тобі не побратися з Йокіті? Кажуть, він уже кинув грати в карти.

— Хоч він вам і родич, а мені все одно чужий. Аби я могла ще трохи протягти...

— Та скільки можна отак відволікати? Рік, два, але ж не до безкінця.

— Ну годі, мамо. Я ж не задля себе, а заради Хіро

мучуся. Мені ж хочеться, аби він успадкував усе поле, а не половину.

— Але ж, Отамі,— завжди, як ішлося про землю, свекруха поважніла й стишувала голос,— ти знаєш, які в людей лихі язики. То вже не прохопися перед ким про те, що мені оце сказала...

Хтозна, вкотре точився між ними такий діалог. Та щоразу після такої розмови Отамина рішучість не виходить заміж, здавалося, не слабла, а навпаки—міцніла. Ще з більшим запалом, ніж перше, Отамі бралася до роботи: без чоловічих рук садила картоплю, жала ячмінь, улітку доглядала худобу, навіть у негоду ходила для неї косити траву. Такою старанністю вона виказувала своє вперте небажання пристати на свекрушину намову. Нарешті Осумі перестала заводити бесіду про зятя. А втім, вона пішла на це не без радості.

* * *

Отамині жіночі руки й далі годували цілу родину. Ясна річ, нею володіло одне жагуче прагнення — старатися заради Хіро. До того ж в роботі діставала вияв глибоко в душі закорінена, впадкована від батьків заповзятливість. Отамі була чужа в цій стороні, бо перебралася сюди з бідного гірського села. «Твоя Отамі, така непоказна, оце аж чотири снопи рису тягла на собі»,— не раз казали свекрусі сусідки.

Осумі була вдячна невістці за її пильну роботу. Свекруха теж мала до чого руки докласти — внука доглянь, корову нагодуй, навари їсти, випери. Але Осумі не лінилася, не розгинаючи спину, охоче працювала.

Якось восени надвечір з оберемком хмизу Отамі вернулася додому. Саме тоді з Хіро за плечима свекруха взялася гріти воду для купелі в закутку вузьких сіней.

— Ну й холодно! Чого так пізно?

— Сьогодні, як ніколи, було багато роботи,— Отамі

опустила на землю хмиз і, не скидаючи варадзі¹, присіла біля вогнища, де над дубовим оцупком ворушилося червоне полум'я. Осумі силкувалася встати, але з Хіродзі за плечима не змогла, поки не вчепилася за край діжки.

— Йди зараз же купатися.

— Яке тут голодному купання? Краще дайте картоплі.

Осумі подалася непевною ходою в комірчину, винесла звідти горщик вареної картоплі.

— Довгенько я тебе ждала, тож вона прохолола.

Свекруха й невістка настромили на бамбукові палички картоплю й разом піднесли її до вогню.

— Хіро міцно заснув. Треба б його покласти в постелю.

— Сьогодні дуже холодно, на підлозі годі буде спати,— проказала Отамі, напихаючи рот гарячою картоплею: так їсть лише наморений за день працюю селянин. Одна картоплина сповзала з Отаминої палички й опинялася в роті, а свекруха, зігнувшись під вагою Хіродзі, що злегка посапував, уже припікала на вогні іншу.

— Коли так працювати, як ти, то виголоднієш.— Осумі час від часу скидала захоплений погляд на невістку. Та Отамі не відповідала, а при тьмавому світлі розжареного цурпалка знай собі наминала картоплю.

* * *

Отамі, не шкодуючи сил, і далі вела чоловічу роботу. Бувало, вночі при ліхтарі полола на городі. Осумі відчувала повагу до такої невістки, що не поступалася в роботі перед чоловіками. Скорше вона відчувала не повагу, а страх. Усе, крім роботи на полі, Отамі переклала на свекрушині плечі. А сама так працювала, що й не було коли випрати білизни. Осумі й собі, не нарікаючи на лиху долю, в роботі не розгинала спини.

¹ В а р а д з і — солом'яні сандалі.

А коли здибувала сусідок, не шкодувала слів, похваляючи невістку: «Яка ж Отамі заповзятлива, яка роботяща! Хоч би я зараз померла, у хаті не буде злиднів».

Отамину жадобу до роботи не легко було погамувати. Минув ще рік, й Отамі натякнула, що варто б подумати про ділянку шовковиці за рікою. Адже, як на неї, то чисте безглуздя здавати в оренду десять танів¹ землі за десять ієн. Краще взятися за догляд дерев, зайнятись виведенням шовкопрядів, а тоді, якщо ціна на конони не спаде, за рік матимеш чистого прибутку аж сто п'ятдесят ієн. Хоч свекрусі й кортіло грошей, однак не припало до смаку більше працювати. А згадка про такий клопіт, як виведення шовкопрядів, зовсім її доконала. Осумі не втрималася й буркотливо заперечила:

— Слухай, Отамі. Я, звісно, не уникаю роботи. Але ти ж бачиш: чоловіка в хаті нема, дитині потрібен догляд, роботи й так забагато. Що хоч кажи — ми не дамо ради з шовкопрядами. Подумай і про мене.

Що тут вдієш, коли свекруха розплакалася? Від виведення шовкопрядів Отамі відмовилася, а от на догляді шовковиці таки наполягла. «Ну, добре, сад я сама впораю», — невдоволено позирнувши на свекруху, пробурмотіла Отамі.

Після того Осумі знову надумала заговорити про зятя. Раніше вона про нього думала тому, що не знала, як далі житиме, як дивитимуться на неї люди. А тепер вона хоч на часину хотіла звільнитися від докучливої домашньої роботи. Отож порівняно з минулим її теперішнє бажання видати невістку заміж було чи не жагучішим.

Коли за хатою забуяли цвітом мандаринові дерева, при світлі лампи глянувши поверх великих, для нічної роботи, окулярів на невістку, Осумі завела про зятя. Отамі сиділа по-турецькому біля вогню й хрумала солоний горох.

¹ Т а н — міра площі, приблизно 0,1 га.

— Знову ви! Й чути не хочу! — відрубала вона. Колись Осумі відступила б. Але не тепер.

— Так не кажи. Ось на завтрашній похорон нам випало копати могилу. А як тут без чоловіка?

— Не журіться. Я піду копати.

— Як же так? Ти? Жінка? — Осумі хотіла засміятися, але, зиркнувши на невістку, стрималася.

— Але ж ви, мамо, не хочете стати інкію...— обнявши коліна руками, холоднокровно пустила стрілу Отамі. Дійнята до живого свекруха зняла свої великі окуляри. Хоча й сама не знала навіщо.

— Як ти можеш таке казати!

— Пам'ятаєте, що ви казали, коли вмер ваш син? Мовляв, ділити землю — гріх перед предками...

— Атож, пам'ятаю. Але ти подумай. Усьому свій час. Що ж тут удієш...

Осумі вперто наполягала на тому, що доконче треба мати на господарстві чоловіка. Однак навіть її саму ця думка не переконувала. Бо ж не могла вона виказати свого справжнього наміру — полегшити собі життя. Але Отамі про все здогадувалася, і тому, жуючи пересолений горох, не минала нагоди вколоти свекруху. І помагала їй у тому вроджена балакучість.

— А що вам? Ви все одно раніше помрете. Бувши мною, ви б не впадали в розпач через зятя. Адже ж я не з примхи хочу зостатися вдовою. Сама іноді вночі, коли нють кістки й не спиться, собі думаю: навіщо я така по-дурному вперта? Але ж усе це задля господарства, заради Хіро,— міркую, а сльози кап-кап-кап...

Осумі неуважно дивилася на невістку. І раптом їй у голові майнула думка: скільки не клопочися, однаково не матимеш у житті спокою. Коли Отамі скінчила, стара нап'яла на перенісся великі окуляри й наостанок, мовби сама до себе, промовила:

— Ти подумай! У світі не все так робиться, як розум хоче. Я вже мовчатиму.

Двадцять хвилин по тому, наспівуючи баритоном,

вулицею повз хату пройшов якийсь парубок: «Вранці вийшла молодиця — Сіна накосити — Ти хились, траво! — Ти коси, косо!» Коли пісня завмерла в даліні, свекруха ще раз зиркнула на Отамі поверх окулярів. Невістка сиділа по той бік лампи, простягнувши ноги, й позіхала.

— Ну, добре, лягаймо. Вдосвіта вставати, — мовила Отамі, згребла жменю солоного гороху й над силу підвелася від вогнища.

* * *

Кілька років по тому Осумі мовчки страждала — як впряжена в хомут німецька шкапа. Отамі знала тільки своє: роботу на полі. Збоку здалося б, що й свекруха теж пильнує в хаті й коло хати. Насправді ж над нею безперестану цьвохкав невидимий батіг. Забуде стара води кадіб нагріти, або рис посушити, або ж корову хтось займе, — і владна невістка так її шпетить, що аж-аж. А Осумі все мовчки стерпить. Бо звикла до покори. Та й онука шкода: він так до неї прихилився, що де там мати.

Сторонній людині здалося б, що Осумі майже не змінилася. А якщо й змінилася, то лише в тому, що перестала невістку вихваляти. Та й навряд чи такий дріб'язок впадав кому в очі. Принаймні для сусідок вона була тою ж Осумі, яку вони колись розраджували «хай з богом спочиває».

Якось улітку одної погідної днини опівдні в затінку виноградної лози біля повітки Осумі розбалакалась з сусідкою. Скрізь тихо-тихісінько, лише дзижчали мухи біля хліва. Сусідка питала, попихкуючи коротенькою самокруткою, скрученою з синових недокурків:

— А де Отамі-сан? Пішла сіно згрібати? Така молода, а не лінується!

— Жінці якось і не личить закидати хатню роботу і йти на поле.

— Та чого ж, видно, їй подобається працювати на

полі. А от моя невістка вже сім років від заміжжя хоч би тобі раз була в полі чи на сіножаті. Цілими днями тільки те й робить, що дітей обпирає, себе обла-тує та обшиває.

— Що ж поганого. Таж приємно, коли і матері, й дітям не сором показатись на люди.

— А теперішня молодь ледача до роботи на полі... О, що це? Що за звук?

— Мабуть, бугай стрельнув...

— Бугай? Воно звісно, як то молодому полоти просо під палючим сонцем.

Отак і вели тиху мирну розмову дві старі.

* * *

Більше ніж вісім років по смерті Нітаро своїми жіночими руками Отамі утримувала сім'ю. Слава про неї котилася й по сусідніх селах. Вона вже не була молодою удовицею, що за роботою не бачила просвітку. Парубки не звали її молодою тітонькою. Вона стала зразковою невісткою, взірцем чесної жінки. «Поглянь на Отамі-сан»,— повчали батьки своїх дітей. Осумі вже не скаржилась сусідкам на свою біду. Навіть і гадки не мала. Та десь ще в душі жевріла іскорка надії на божу ласку. Але й вона згасла. Тепер стара могла покладатися хіба що на Хіродзі. Дванадцятирічного внука вона любила відчайдушно. Та все частіше впевнювалася, що й цій надії не справдитися.

Якось погідної осінньої днини пополудні з книжками під пахвою Хіродзі примчав додому. Перед повіткою, жваво орудуючи кухонним ножем, Осумі готувалась сушити фінікові сливи. Хіродзі легенько перескочив через рядно, де сушилося просо, приставив ногу до ноги й козирнув бабусі. А потім ні сіло ні впало серйозно запитав:

— Бабусю, мама велика людина?

— А що?—Осумі перестала орудувати ножем і уважно глянула на онука.

— На уроці так вчитель сказав. Мовляв, у нашій околиці іншої такої людини, як мати Хіродзі, не знайти.

— Вчитель казав?

— Так, учитель. А що? Це брехня?

Осумі спершу розгубилася. Хоч насправді її не дуже здивувала така вчителева брехня. По хвилині збентеження Осумі скипіла гнівом і заходилася лаяти невістку:

— Звісно, жива брехня. Твоя мати знає тільки в полі, тому межі людьми вона благородна. А хочеш знати — в неї черства душа. Вона твоїй бабусі просвітку не дає, допікає до живих печінок...

Ошелешений Хіродзі не зводив очей з пополотнілої бабусі. Тим часом Осумі наче схаменулась і розплакалась:

— Ти одна моя надія. Пам'ятай це. Вийде тобі сімнадцять років, оженишся і дася бабусі хоч трохи дихнути. А твоя мати каже чекати, поки ти з війська прийдеш. Навіщо, навіщо так довго ждати?! Правда, внучку? Ти будь, як і батько, люби свою бабусю. І вона вже тобі сторицею віддасть, нічого не шкодуватиме.

— І ці сливи подаруєш? — Хіродзі ласо крутився біля кошика з плодами.

— Чом би й ні? Ти хоч і малий, а тямкий. Завжди будь такий,— Осумі всміхнулася крізь сльози.

На другий вечір по тій незначній події за дрібницю — здається, Осумі з'їла невістчину картоплю — в хаті зчинилася колотнеча. Сварка розгоралась, Отамі з глузливою посмішкою на вустах мовила: «Якщо вже так обридло працювати, то що ж — вмирайте». Осумі як розлютиться! — такого з нею ще не траплялося. Хіродзі саме заснув, поклавши голову їй на коліна. З криком: «Уставай, Хіро!» — трусила вона його, не перестаючи клясти невістку.

— Хіро, вставай! Вставай і послухай свою матір! Вона хоче моєї смерті. Добре затям! За твоєї матері!

грошей у нас анітрохи не прибуло, а той один тьо¹ і три тани землі ми удвох з дідом придбали. Вона каже, щоб я вмерла, коли хочу спокою. Гаразд, Отамі, я помру. Я не боюся смерті. Але тебе слухатись не буду. Авжеж, умру. Таки умру. Та все одно не дам тобі спокою...

Осумі сипала прокльонами, пригорнувши до себе заплаканого онука. А Отамі, своїм звичаєм, лягла біля вогню, вдаючи, ніби глуха до свекрушиної лайки.

* * *

Але Осумі не вмерла. Натомість уповні літа на черевний тиф заслабла Отамі, що мала міцне здоров'я, і за вісім днів переставилася. Хтозна скільки людей похворіло тоді в тому невеличкому селі. Якраз напередодні — перед тим, як заслабнути — Отамі випала черга копати могилу для коваля, померлого від тифу. Сина ж коваля за день до похорону відвезли до лікарні заразних хвороб. «Там тебе, певно, й схопило», — дорікнула свекруха після відвідин лікаря, глядячи на розпашіле обличчя хворої Отамі.

Коли ховали Отамі, падав дощ. А проте зібралося усе село, прийшов і староста. Всі жаліли передчасно вмерлу Отамі, співчували синові й свекрусі, що залишились без працювитої годувальниці. А виборний розповів, що найближчим часом повіт мав відзначити Отамину наполегливу працю. Свекрусі лишалось тільки, похиливши голову, вислухувати ті слова. «Що ж тут удієте? Змиріться з долею. Ще торік послано прохання в повітову управу відзначити Отамі, разом зі старостою я п'ять разів за власні гроші їздив до голови управи. Та даремно. Довелось примиритись. Змиріться і ви», — жартома докинув добродушний лисань виборний. Молодому вчителеві початкової школи ті слова, здається, не припали до душі.

¹ Тьо — міра площі, приблизно 1 га.

Вночі після похорону стара лежала з онуком під москітною сіткою у кутку кімнатки з божником. Звичайно обоє спали в цілковитій темряві. А сьогодні в божнику горіла лампадка. Від старих татамі відгонило дезінфекцією. Мабуть, тому Осумі і не брав сон. Певна річ, Отаміна смерть принесла їй радість. Тепер вона може не працювати. І не боятися докорів. Вона заощадила три тисячі ієн, має один тьо і три тани ґрунту. Щодня може з онуком їсти рис. І повні лантухи улюбленої колісь їжі — солоної квасолі. Ще ніколи в житті їй так вільно не дихалось. Справді?.. Пам'ять вернула її на дев'ять років у минуле. Тої ночі вона відчула таку ж полегкість, як і нині. В ту ніч після синового похорону вона наче заново ожила. А що сьогодні?.. Сьогодні поховали невістку, що після себе залишила сина.

Осумі несамохіть розплющила очі. Онук лежав поруч, задерши вгору тупе заспане обличчя. Поглядаючи на нього, сонного, Осумі відчула, що вона жорстока, що Нітаро й невістка, пов'язані з нею лихою долею, теж мали черстве серце. Той переверот у душі умить змив за давнену ненависть і гнів. Але й не лишив місця за спокійливій сподіванці на прийдешнє щастя. Так, троє вони були безсердечні. А надто вона. «Отамі, навіщо ти вмерла?» — нестямно прошепотіла Осумі і залилась сльозами.

Аж коли пробило четверту, знеможена стара задрімала. А в небі над очеретяною стріхою хати займався холодний досвіток.

ХОЛОД

Бралось до полудня, щойно перейшов сніг. Ясукіті сидів у кабінеті для викладачів фізики й пильно поглядав на вогонь у грубі. Полум'я наче дихало: то мляво спалахувало жовтим язичком, то знов занурювалося в сірий присок — очевидно, безперестанку змагалося з холодом у кімнаті. Ясукіті нараз уявив собі холод позаземних космічних просторів і наче аж пройнявся співчуттям до червопих жарин у грубі.

— Хорікава-кун!

Ясукіті звів погляд на кандидата природничих наук Міямото, що стояв біля груби. В окулярах для короткозорих, засунувши руки в кишені штанів, Міямото добросердно всміхався устами під ріденькими вусами.

— Хорікава-кун, ти знаєш, що жінка — фізичне тіло?

— Що жінка — тварина, я знаю.

— Ба не тварина — фізичне тіло! І це таки правда. Я сам нещодавно по важкенних трудах відкрив цю істину.

— Хорікава-сан, не беріть всерйоз слова Міямото-сана, — одізвався інший викладач фізики, кандидат природничих наук Хасегава.

Ясукіті обернувся до нього. Хасегава й досі сидів над контрольними роботами. Тепер він підвів голову, і все обличчя його з високим полисілим чолом розпливлося в зніяковілій усмішці.

— Як то? Невже моє відкриття не тішить Хасегаву-куна? Хорікава-кун, ти знаєш закон теплопередачі?

— Тепло чого?

— Передачі!.. «Чого?» Ет, літератори! — Міямото кинув вугілля в грубку, розцяцьковану всередині від-

блисками вогню.— Слухай-но! Якщо два тіла з різними температурами прикласти одне до одного, то тепло від тіла з більшою температурою почне переходити до тіла з меншою температурою, і так буде, поки температури обох тіл не зрівняються.

— Природно... А як же ще?..

— Так оце й є закон теплопередачі. А тепер припустимо, що жінка — фізичне тіло, еге ж? Тоді чоловік, очевидно, таке ж фізичне тіло. А кохання, отже, адекватне теплу. Так ось... Якщо цих чоловіка й жінку притулити одне до одного, то любов, як і тепло, почне переходити від запальнішого чоловіка до холоднішої за нього жінки, аж поки в обох не зрівняється. Саме так трапилося з Хасегавою-куном.

— Оттакої!..— радісно, паче його хто полоскотав, засміявся Хасегава.

— Отже, вважатимемо: E — кількість тепла, що переходить через площу за час T . Нехай H — температура, X — відстань в напрямі передачі тепла, а K — коефіцієнт теплопередачі, встановлений для даної речовини. А тепер — випадок з Хасегавою-куном...

Міямото узявся писати на невеликій дошці начебто формулу. Але раптом обернувся і, ніби зневірившись, відкинув кусочок крейди.

— Перед таким, перепрошую, «фізиком», як Хорікава-кун, навіть не похвалилися своїм відкриттям. А скільки праці воно мені коштувало! Хоч би там що, але, здається, Хасегава наречена згідно з моєю формулою закохалася.

— Якби справді існувала така формула, досить легко б на світі жилося.

Ясукіті, випроставши заляклі ноги, задумливо подивився у вікно на засніжений краєвид. Кабінет для викладачів фізики містився в наріжній кімнаті на другому поверсі, і звідти легко було охопити поглядом спортмайданчик з гімнастичним приладдям, соснову алею за ним, а далі червоні цегляні будови і море —

у проміжках між будинками даленіли його серпанкові хвилі.

— А в літераторів теж справи кепські... То як там розпродується твоя остання книжка?

— Майже не беруть... Як завжди. Видно, між письменниками й читачами немає теплопередачі. До речі, Хасегава-кун, як у тебе з весіллям, все ще ніяк?

— Та ні, за місяць вже має бути, але... Весілля — це така морока, що, далєбі, нема коли й з книжками посидіти, лихо, та й годі!

— Така нетерплячка, що не всидиш?..

— Я ж не Міямото-сан. По-перше, треба мати хату, але де щось пристойне найняти? Минулої неділі я оббігав трохи не ціле місто. Тільки надібаєш що-небудь путнє, а за нього вже хтось домовився.

— А там, де я живу, хіба погано? Якщо, звичайно, не важко щодня туди й назад у поїзді гойдатися.

— Е, ні, задалеко. Правда, в тому районі, кажуть, і помешкання можна найняти, і дружина хотіла б туди, але — агей, Хорікава-сан! Черевики спалите!

Ясукіті й не помітив, як притулив черевики підшвами до груби — від них здіймалась легенька пара, і вже запахло паленим.

— А це також теплопередача.— Міямото, протираючи скельця окулярів, усміхнувся лукаво примруженим оком до Ясукіті.

* * *

Минуло кілька днів. Був похмурий морозяний ранок. Ясукіті квапився околицею дачного містечка на поїзд. Праворуч від дороги тяглося ячмінне поле, ліворуч — залізничний насип завширшки два кени. Навкруги не було ні душі, лише з поля долинали якісь невиразні звуки. Здавалося, ніби там хтось ходить, насправді ж то було чути, як у переораній землі тріскались крижинки.

Тим часом восьмигодинний поїзд на Токіо з протяжливим гудінням поволі прогуркотів по насипу. Поїзд з Токіо, що на нього поспішав Ясукіті, мав бути на півгодини пізніше. Ясукіті вийняв годинника. Але на ньому чомусь було вже п'ятнадцять по восьмій. Ясукіті пояснив собі цю різницю несправністю годинника. «Сьогодні не спізнюсь — нема чого хвилюватися», — у думці заспокоював він себе. Поле, що межувало з дорогою, почали потроху заступати живоплоти. Ясукіті запалив цигарку і вже спокійніше рушив далі.

Нічого не підозріваючи, Ясукіті саме брався по всипаній жужелицею дорозі до залізничного переїзду. І тут він раптом побачив людський натовп. В голові йому промайнула думка: «Чи не переїхало когось?» Добре, що неподалік, прихиливши навантаженого велосипеда до паркану, стояв знайомий хлопець з м'ясної крамнички. Ясукіті, не виймаючи цигарки з-поміж пальців, плеснув його ззаду по плечу:

— Що тут скоїлося?

— Людину переїхало. Тим, що на Токіо пішов, — відказав хлопець скоромовкою. Обличчя капловухого дивно світилося.

— Кого?

— Сторожа переїзду. Хотів було врятувати школярку і сам трапив під колеса. Знаєте книгарню Нагаї перед Хатіман? Ото саме їхню дівчинку мало не розчавило.

— Ну, а вона хоч жива лишилася?

— Он там начебто плаче.

«Он там» — означало юрбу людей на протилежному боці переїзду. І справді там поліцей розпитував про щось дівчинку. Поруч стояв якийсь чоловік, напевне, помічник, і час від часу перемовлявся з поліцаєм. Сторож переїзду... Ясукіті угледів проти сторожової будки трупа, вкритого рогожкою. Він викликав огиду, та разом збуджував і цікавість. Здаля видніли черевики на ногах.

— Труп віднесли он ті люди.

Під сигнальним стовпом, що по цей бік переїзду, навколо невеличкого багаття сиділи кружка кілька залізничних чорноробів. Жовте полум'я, що здіймалося вгору, не давало ані світла, ані диму — так було холодно. Один чорнороб у коротких штанях грів коло вогню спину.

Ясукіті попрямував через переїзд. Станція була недалеко, і тому переїзд перетинала низка колій. Переступаючи рейки, Ясукіті все думав: на якій же саме колії понівечило сторожа? На якій саме — він швидко збагнув. Кров на одній з рейок сповіщала про недавню трагедію. Майже несвідомо він одвів очі вбік. Та це не допомогло. Яро-червона пляма на холодно-лискучому металі вже закарбувалася йому в душу. До того ж від крові ще й пара здіймалася..

Через десять хвилин Ясукіті неспокійно ходив туди й сюди по перону. Перед очима все стояло щойно бачене моторошне видовище. Особливо виразно стояла перед очима ота пара над рейками. Він згадав теплопередачу, про яку вони нещодавно розмовляли. Життєве тепло, яке міститься у крові, за законом, що пояснив Міямото, з несхибною правильністю, невблаганно переходить в рейки. І тут не важить, чиє воно: чи сторожа, що загинув на роботі, чи карного злочинця. Правда, Ясукіті розумів, що так думати чисте безглуздя. «Але ж і відданий батькам син може потонути, і цотливу жінку вогонь не пошкодує», — знову і знову в думці намагався він себе переконати. Однак те видовище, яке він побачив на власні очі, залишило таке гнітюче враження, що відкидало всяку логіку.

А проте незалежно від його настрою в людей на пероні були цілком безтурботні, навіть щасливі обличчя. Ясукіті це дратувало. А надто гучна балаканина морських офіцерів — вона була йому просто нестерпна. Він запалив другу цигарку й відійшов до краю платформи. Звідси на відстані двох-трьох тьо видно було переїзд.

Натовп по його обидва боки вже майже розсипався. Лише під сигнальним стовпом жовтаво блимало багаття залізничних чорноробів.

Ясукіті почув до цього далекого вогника аж наче приязнь. Але ж переїзд... він без упину навертався на очі, і тривога не зникала. Ясукіті повернувся спиною до переїзду й знову змішався з натовпом. Проте не ступив іще й десяти кроків, як раптом завважив, що хтось загубив червону шкіряну рукавичку. Власник її, мабуть, запаливши цигарку, пішов собі й не помітив, що одна рукавичка, права, впала на землю. Ясукіті обернувся. Рукавичка лежала на краю платформи долонею вгору. Здавалося, вона безмовно кличе його зупинитись.

Під зимовим похмурим небом Ясукіті відчув душу самотньої рукавички. І водночас відчув, як у цей холодний світ тоненьким променем просоталося тепло сонячне світло.

ЖАБИ

Я лежав на березі старого, порослого очеретом й осокою ставка, що кишів жабами.

По той бік ставу на вітрі злегка шумотіло листя струнких осик. А вгорі, у спокійному літньому небі, крихітною скалкою біліла хмарка. Дерева й хмарка відбивалися у ставку і здавалися ще прекраснішими.

Цілісінький божий день жаби невтомно вели своє ква-ква-ква, кум-кум-кум, кре-кре-кре... Як послухати, то могло видатися, що вони тільки скрекочують. А насправді жаби палко дискутували. Адже не лише за часів Езопа вони вміли говорити.

Одна жаба, прибравши на листку осоки позу університетського професора, завела таку річ:

— Для чого вода? Щоб ми плавали. Для чого комахи? Щоб ми, жаби, ними годувалися.

— Так-так-так! — озвалося звідусіль. Поверхня води, в якій відбивалися і дерева, і небо, майже вся покрилася жабами, а тому схвальні вигуки були дуже голосні. Той жаб'ячий галас розбудив гадюку, що спала під осикою. Гадюка звела голову, глянула на ставок і сонно облизала язика.

— Для чого земля? Для чого дерева й рослини? Щоб робити нам затінок. Отже, уся земля наша, жаб'яча.

— Так-так-так!

Почувши вдруге схвальні вигуки, гадюка миттю напружилась і витягла батою своє тіло. А потім, виблискуючи чорними очицями, заповзла між очерет і взялася пильно стежити за ставком.

Жаба на листку осоки на увесь рот і далі промовляла:

— Для чого небо? Щоб висіло на ньому сонце. Для чого сонце? Щоб ogrівати наші жаб'ячі спини. Отже, небо наше. Взагалі немає жодного сумніву, що увесь світ належить нам: вода і дерева, земля і комахи, небо й сонце. Роз'яснюючи вам цю істину, я водночас складаю найщирішу подяку господові, що створив для нас всесвіт. Хай славиться ім'я боже у віках! — жаба повела лупатими, зведеними в небо очима і, широко розтуливши рота, повторила: — Хай славиться ім'я боже...

Та не встигла красномовна жаба скінчити, як гадюка кинулась і проковтнула її.

— Ой лишенько! Ква-ква-ква!

— Ой лишенько! Кре-кре-кре! — залементували жаби у ставку, коли гадюка ховалася в очерет. Відколи ставок існує, такого переполоху, мабуть, ще не було. Та серед того зойку я почув голос якогось жабеняти, що хлипаючи проказувало:

— Вода і дерева, земля і комахи, небо й сонце — все наше, жаб'яче. А як же з гадюками? Вони також для нас?

— Атож, і гадюки для нас. Якби вони жаб не поїдали, то жаб ставало б дедалі більше й у ставку, — тобто у світі, — не було б вільного місця. А тому гадюки нас поїдають. Кожну з'їдену жабу слід уважати за жертву, принесену для нас. Що тільки є на світі — усе наше. Хай славиться ім'я боже у віках! — відповіла літня жаба.

У КРАЇНІ ВОДЯНИКІВ

Пролог

Кому тільки не доводилося чути цю розповідь від душевнохворого «23» одної психіатричної лікарні! Тому божевільному, мабуть, вийшло вже років тридцять, але з вигляду він був зовсім юний. Замолоду він зазнав... та годі про те, що він зазнав. А от тепер... Міцно обхопивши коліна руками, раз по раз кидаючи погляд крізь загразоване вікно надвір, де самотній дуб розіслав по сірому тлі холодного неба своє безлисте віття, хворий довго оповідав нам — директорові лікарні доктору медицини S і мені — про свою дивну пригоду. Розповідаючи, неодмінно підсилював слова жестами, вигукував: «Ви уявляєте собі?!» і закидав назад голову...

Гадаю, я правдиво переказав його розповідь. А якщо хтось з вас засумнівається в моїх нотатках, то нехай навідається у передмістя Токіо до тої божевільні. Вас, напевне, зустріне хворий «23», вельми чемно привітає поклоном, запропонує сісти у крісло і, сумовито усміхнувшись, звільна почне оповідати. А наостанку... Я досі не можу забути його обличчя, коли він закінчив розповідь. А наостанку він схопиться і, розмахуючи кулаками, люто на вас зарепетує:

— Забирайся геть, негіднику! Ти, дурнувата, заздрісна, безсоромна, нахабна, пихата, жорстока й зажерлива потворо, геть мені з-перед очей!

Це було влітку десь зо три роки тому. Як личить мандрівникові, закинувши на плечі рюкзак, я вирушив з гарячих мінеральних джерел у Камікоті з гадкою досягти гори Ходакайма. Як самі добре знаєте, щоб вилізти на ту гору, треба піти проти течії вздовж річки Адзусагава. Раніше я вже піднімався на вершину Ярігатаке, тож цього разу пустився в дорогу вздовж оповитої туманом долини понад річкою Адзусагава без жодного провідника. От іду я берегом оповитої туманом річки... А туман не те, що не розвіюється, а навіть навпаки — дедалі густішає. Промандрувавши отак з годину, я надумав був вернутися до пансіонату. Однак вертатися назад можна було тільки тоді, як розвіється туман. А оскільки він дедалі густішав, я вирішив піднятися трохи вище і, не відходячи від долини, заглибився в низькі бамбукові чагарі.

Але й тут слався густий туман. Щоправда, іноді з нього виступало грубе ряснолисте гілля буків і густа ялицева глиця. А часом я натрапляв зненацька на коня чи корову, що попаски блукали поміж кущами — вони показувалися на одну мить і відразу поринали в тумані. Тим часом ноги мої притомилися, з голоду підтягло живота, а набрякла краплями туману ковдра та одяга поважчали. Нарешті я не витримав і подався туди, де бурунила вода.

Присівши край берега на камені, я відразу заходився їсти. Поки я розкривав бляшанку м'ясних консервів, збирав хмиз і розпалював багаття, минуло хвилин з десять. За той час підступний туман трохи розвіявся. Хрумаючи окраєць хліба, я одним оком зиркнув на циферблат годинника. Було двадцять на другу. Та що за диво! У круглому скельці на мить відбилосся якесь обличчя, аж мороз пішов поза шкірою. Я злякано обернувся. І тут уперше в житті я навіч побачив водяника: він стояв поза мною на скелі, як намальований, однією

рукою обхопив березу, а другу підняв над очима й зачудовано видивлявся на мене.

Якусь хвилю я стояв як укопаний. Водяник, мабуть, теж розгубився, бо не ворушив рукою, прикладеною до чола. Та вмить я оговтався — схопився на ноги й кинувся до водяника на скелю. А той відразу чкурнув. Він, власне, не чкурнув, а тільки спритно ухилився від мене і раптом кудись щез. Ще більш переляканий, я озирнувся. Недалечко, за два-три метри від мене, стояв водяник, готовий до втечі, й стежив за мною. Та не це було дивним. Чудернацьким видався колір його шкіри. Ще на скелі все тіло йому мінилося попелястою барвою, а тепер воно зовсім позеленіло. Голосно закричавши «ах ти, потворо!», я ще раз пустився навздогін за ним. Той, звісно, теж наліг на ноги. Десь з півгодини, гасаючи бамбуковими хащами, стрибаючи через каменюки, я відчайдушно намагався спіймати водяника.

Та він був прудкий, як мавпа. Ганяючись за ним, як навіжений, я кілька разів губив його з очей, спотикався і падав сторчака. А коли опинився під рясним гіллям здорового каштана, дорогу йому заступила корова, рогата, люта, з налитими кров'ю очима. Вздрівши її, водяник зойкнув і млинком покотився у бамбукові зарості. Я зраділо шурхнув услід. Та тут, видно, була яма, бо не встиг я торкнутися рукою слизької спини водяника, як зненацька сторчма звалився у темну безодню. У такі хвилини у голову лізе казна-що. Йойкнувши, я нараз згадав, що поблизу гарячих мінеральних джерел у Камікоті є міст Каппабасі — «міст водяників». А потім... а потім я вже нічого не пам'ятав. Я тільки відчув, як з очей шугонули іскри,— і я зомлів.

II

Опритомнів я, дивлюся: лежу горілиць на землі, навколо ж великий натовп водяників. Один з них, у пенсне на грубезному дзьобі, схилився наді мною і вислуховує

стетоскопом мої груди. Помітивши, що я розплющив очі, він помахом лапи дав знак не ворухитися, а до водянників позаду гукнув: «Quax! Quax!» Тут же два водянники поклали мене на носі й неквапом пронесли крізь велику юрбу, минаючи кілька кварталів. Обабіч вулиця нічим не відрізнялася від Гіндзи¹: в затінку букової алеї виднілися ряди полотняних дашків перед крамницями, вулицею мчали автомобілі.

Носії звернули у вузесенький завулок і відразу внесли мене у якийсь будинок. Як я пізніше довідався, то була домівка лікаря в пенсене, на ймення Чак. Мене поклали на неохайне ліжко і дали випити склянку якоїсь прозорої мікстури. Простягшись на ліжку, я дозволив лікареві робити з собою все, що йому заманеться. Бо мені несила було й ворухнутися — так нестерпучо боліли всі кості.

Чак оглядав мене кілька разів на день. А що три дні до мене навідувався той водяник — рибалка, на прізвище Баг, що я з ним перше здибався. Водяники далеко більше знають про нас, аніж ми про них. Може, завдяки тому, що водяникам удається впіймати людей частіше, ніж людям — водяників. Зрештою, нас, людей, і не треба ловити,— ми самі часто попадаємо в країну водяників. Буває, що й вік зживаємо в їхнім краю. А чому? Бачте, користуючись привілеєм, що ми не водяники, а люди, ми можемо тут жити не працюючи. Баг розповідав мені про молодого шляховика, що випадково заблукав до цієї країни, оженився і прожив тут до скону. Жінка була найперша красуня, тож легко напустила туману в очі.

Минув тиждень. Згідно з чинним у тій країні законодавством мене було зараховано до почесних громадян і поселено поряд з Чаком. Оселя моя була хоч і мала, але чепурна. Певна річ, між цивілізацією країни водяників і нашою, людською,— тим паче японською,—

¹ Г і н д з а — центральна вулиця в Токію.

помітної відміни не було. У кутку вітальні з вікнами на вулицю стояло маленьке піаніно, на стінах у рамцях висіли гравюри. А що меблі були припасовані до зросту водяників, то могло здатися, ніби ви в дитячій кімнаті.

Тільки-но западали сутінки, Чак і Баг приходили навчати мене своєї мови. І не тільки вони одні. Чисто всі водяники зацікавилися мною, такою вельмиповажною персоною. Навіть власник фірми скляних виробів Гер, який щодня викликав Чака вимірювати свій кров'яний тиск, іноді відвідував мою оселю. Однак протягом першого півмісяця я найближче сприязнився з рибалкою Багом.

Згасав теплий день. Я сидів край столу віч-на-віч з Багом. Раптом Баг замовк — може, над чимось задумався? Витріщив на мене свої банькати очі. Я, певна річ, здивувався і спитав: «Quax, Bag, quo quel quan?» Що означало: «Гей, Багу, що сталося?» Баг ні пари з уст, схопився на ноги, висолопив язика й заходився стрибати, як жаба. Я не на жарт злякався, тож тихцем підвіся з крісла й за одним скоком опинився біля дверей. На щастя, прийшов лікар Чак.

— Гей, Багу, що ти робиш? — Чак з пенсне на дзьобі пильно глянув на Бага.

А той, видно, перелякався, бо, хапаючись за голову, став просити вибачення перед Чаком.

— Пробачте. Настрій у цього пана так псувався, що я вирішив його розважити, утявши блазенську штуку. Прошу вас, вибачте і йому.

III

Перше ніж розповідати далі, треба пояснити, хто такі водяники. Досі люди сумнівалися, чи насправді вони існують. Та після того, як я сам пожив між ними, такого сумніву вже не повинно бути. Що ж до їхнього вигляду, то вони не дуже відрізняються від того, як їх описав автор «Трактату про водяників»: на

голові мають коротке волосся, між пальцями рук і ніг — перетинки. Пересічний зріст досягає одного метра, за даними лікаря Чака вага їхнього тіла коливається у межах двадцяти-тридцяти англійських фунтів, водяник завважки п'ятдесят фунтів — рідкісний випадок. На маківці голови продовгувата тарілка, що потроху твердішає, як водяник старіє. Приміром, тарілка літнього Бага на дотик цупкіша за тарілку молодого Чака. Та найдивніша у водяників шкіра. У водяників вона не прибирає, як у нас, людей, постійної барви, а кольором не відрізняється від оточення: у траві водяники зеленіють, на камені — попелявлюють. Таке помічено не лише у водяників, а й у хамелеонів. Мабуть, епідерма водяників схожа на хамелеонову. Відкривши цю дивину, я пригадав, що за етнографічними даними водяники на заході зелені, на північному сході — червоні, згадав, що там, у чагарнику, Баг раптом зникав, ставав невидимим. Під шкірою водяників, очевидно, досить грубий шар сала, бо, хоч температура у цьому підземному царстві порівняно низька (пересічно п'ятдесят градусів за Фаренгейтом), їм невтямки, що таке одежа. Всі вони, безперечно, напинають на носа пенсне, носять при собі цигарниці, гаманці. Носити з собою такі речі їм не клопітно, бо на животі у них, як у кенгуру, торбинки. Мене дуже здивувало, що вони ходять голі. Одного разу я спитав Бага, звідки такий звичай. А він як зарегоче... Нарешті вгамувався і відповів:

— А от мені дивно, що ти своє тіло ховаєш од чужого ока.

IV

Помалу я почав розуміти їхню мову. Тож збагнув і їхні звичаї. Найкумеднішою видалася мені ота безглузда звичка вважати серйозні для нас, людей, думки смішними, а на смішні для людей речі дивитися по-

важно. Наприклад, ми, люди, всерйоз беремо собі до серця ідеї справедливості, людяності, а водяники,— тільки нагадай їм про це,— регочуть, аж животи над-ривають. Одне слово, їхні і наші уявлення про смішне цілковито розходяться. Одного разу я завів з лікарем Чаком мову про контроль над дітородінням. Почувши про це, Чак як зарегоче, мало пенсне йому з дзьоба не впало. Я, звісно, обурився і наполягав пояснити, що ж тут смішного.

— Смішно, що ви турбуєтеся, аби лиш батькам було вигідно. Це ж чистісінький егоїзм.

Приблизно так сказав лікар Чак. Може, я деяких подробиць не второпав. Адже на той час я ще не знав усіх їхніх слів.

Натомість з нашого, людського, погляду народження водяника зовсім не викликає сміху. Невдовзі по тому, як я опинився в країні водяників, мені випала добра нагода бачити в хатині Бага пологи його дружини. Водяники народжують так само, як і люди: породіллі допомагає лікар і акушерка. Однак перед появою на світ дитини батько, наблизивши рота до материнського лона, наче по телефону, голосно промовляє:

— Ти добре поміркуй, чи хочеш уродитися, чи ні. Але не квапся відповідати.

Так було й цього разу. Баг став навколішки, прока-зав це застереження, а потім сполоскав рота дезинфіку-ючою рідиною. Незабаром з материнського лона озвався сором'язливий голос маляти:

— Я не хочу з'являтися на світ. Бо, по-перше, батько передав мені у спадок душевну хворобу. А по-друге, вважаю життя водяників жалюгідним.

Зачувши таку відповідь, Баг знічено почухав поти-лицю, а акушерка негайно встромила в лono склян-у цівку і впорнула якоїсь рідини. Багова дружина гли-боко зітхнула, а її великий живіт зм'як, наче аеростат, з якого випущено водень.

Якщо діти водяників ще з материнського лона вміють

так відповідати, то ясна річ, появившись на світ, уміють і ходити, і балакати. Траплялось навіть таке маля (про це мені розповів Чак), що за двадцять шість днів після народження виступало з лекцією на тему: «Чи існує бог?» Щоправда, на другому місяці життя воно вмерло.

Коли вже зайшла мова про народження, то я розповів про великий плакат, що здивався мені на розі одної вулиці на третій місяць мого перебування в країні водяників. Унизу плаката було намальовано з десять водяників — хто з сурмою, з мечем,— а вгорі текст, виписаний в'яззю, схожою на годинникову пружину. Я, мабуть, не все втямив, але принаймні занотував те, що продиктував мені студент Рап, мій супутник. У перекладі зміст об'яви такий: «Вступайте в лави добровольців для боротьби з поганою спадковістю!

Здорові громадяни, одружуйтеся з кволими водяниками!»

Я, певна річ, попросив пояснити, навіщо потрібні такі незвичайні заклики. Та враз не тільки Рап, але й водяник поблизу зареготали.

— Незвичні? Але ж і ви так робите — ви самі казали. Хіба ваші синки не закохуються у покоївок, а доньки — у шоферів? Адже так, підсвідомо, вони хочуть позбутися поганої спадковості. А зрештою, невже наші загони добровольців за добру спадковість не благородніші за ваших, що вибивають до поги один одного, коли хочуть захопити залізницю?

Рап промовляв цілком серйозно, але його огрядний живіт утішливо трусився. Однак мені було не до сміху — я хотів наздогнати водяника, який, скориставшись з моєї необачності, потягнув у мене авторучку. Та спіймати гладенького бешкетника було не легко: він вислизнув з рук і пустився навіткача, але послизнувся і своїм щуплим тільцем хляпнув на землю.

Не лише Багові, але й Рапові я багато чим завдячую. Передусім це він познайомив мене з Током, поетом водяників. Тут, як і в нас, поети теж запускають довге волосся. Я іноді навідувався до Тока розвіяти нудьгу. Усе поетове життя безтурботно минало в тісному покійчику, обставленому горщиками високогірних квітів. Тут він, попихкуючи цигаркою, складав вірші. У куточку кімнати сиділа за плетінням Токова коханка (поет найдужче любив волю, тому й не одружився).

— О, як добре, що ти прийшов. Сідай ось на стілець,— усміхаючись, промовляв Ток. (Щоправда, його усмішка не дуже приємна. Принаймні спершу від неї ставало моторошно).

Ток розповідає мені про життя водяників, про їхнє мистецтво. На його думку, життя простого водяника не зовсім безглузде. Однак єдина розвага для батьків і дітей, жінки й чоловіка, братів і сестер — це допікати одне одному. Ясна річ, дурніших родинних стосунків і не придумаєш. Одного разу, показуючи рукою надвір, Ток випалив:

— Поглянь лишень на отих дурноверхих!

Під вікном проходили водяники, мабуть, батьки із дітьми. Одного з них, ще досить молодого, по самі вуха обсіло десь з восьмиро малюків,— самців і самиць,— що той ледве плентався. Однак я, захоплений самовідданістю водяника, тільки похвалив його за мужність.

— Гм... А ти дістав право громадянства в цій країні? До речі, ти часом не соціаліст?

Я, звісно, відповів: «qua». (У мові водяників це означає «авжеж»).

— Справді, заради простих людей можна пожертвувати одним талантом.

— А ти яких принципів дотримуєшся? Хтось казав, що ти — анархіст.

— Я? Я — надлюдина (буквально «надводяник»),— згорда промовив Ток.

Ток і про мистецтво мав окрему думку. Мистецтво, мовляв, нікому не підвладне: мистецтво для мистецтва. Значить, митець передусім надлюдина, що стоїть по той бік добра і зла. І так думав не тільки Ток. Його друзі-поети загалом теж були такої думки. У товаристві Тока я вчащав до клубу надлюдей, де збиралися поети, романісти, драматурги, критики, малярі, композитори, скульптори, ба й просто дилетанти. Та кожен з них — надлюдина. Вони жваво вели розмову в залі, осяваній яскравим електричним світлом, іноді хизувалися один перед одним манерами надлюдини. От хоча б скульптор: впіймавши між вазонами гінкої папороті юного водяника, віддався содомському гріху. Якась жінка-романіст, зіп'явшись на стіл, хвацько дудлила ганусівку, але за шестидесятим ковтком звалилася на підлогу й сконала.

Одного місячного вечора разом з Током я вертався з клубу додому. Ток мовчав, поринувши у глибоку, як ніколи, задуму. Тим часом ми проходили мимо невеличкого, яскраво освітленого вікна. У світлиці край столу вечеряло двоє дорослих,— либонь, батьки,— і троє дитинчат. Несподівано Ток зітхнув і проказав:

— Хоч я і вірний ідеалам надлюдини, та мимоволі заздрю такій родині. Правда, що така моя поведінка суперечлива?

Застигши у місячному світлі, Ток міцно згорнув на грудях руки і втупив погляд у вікно, за яким мирно вечеряла п'ятірка водяників.

— Так чи сяк, а яєчня за вікном пожиточніша, ніж якась там любов.

VI

Бо й справді, любов водяників цілковито відрізняється від людської. Як тільки самиця вподобала собі якого водяника, то не гребує нічим, аби його заполю-

пити — навіть найчесніша з них на одчай душі кидається за ним у погоню. Я на власні очі бачив таке. Та це ще нічого. А то ж бувало, що водяника ловила юна самиця разом зі своїми батьками і братами. Становище такого водяника було жалюгідне. Бо навіть якщо після виснажливої погоні його не впіймають, то все одно через два-три місяці він плюне на все і скапітулює. Одного разу я сидів удома й читав збірку Токових поезій, як раптом у кімнату вбігає студент Рап, падає і захекано волає:

— Ой, рятуйте! Пропадаю!

Я миттю кинув книжку, замкнув двері і крізь замкову шпарину побачив, як коло порога нишпорить приземкувата самиця з обсіпаним сірковою пудрою лицем. Відтоді кілька тижнів Рап спав у мене. Але чомусь його дзьоб зогнив і геть-то відвалився.

Щоправда, іноді доводилось мені спостерігати також, як водяники кидалися навздогін за самицями. Та, ніде правди діти, до цього їх спонукували вони самі. Я на власні очі бачив, як одного разу самець шалено бігав за самицею. А вона тікала, коли-не-коли зумисне спинялася і повзла рачки. Врешті, при добрій нагоді прикидалася втомленою і легко віддавалася в руки водяникові. Обнявши її, водяник якийсь час качався по землі, а коли підводився, то на його обличчі проглядало щось незбагненне,— чи то розчарування, чи то кається,— що аж гидко було дивитися. Та це ще півбіди. А ще доводилося бути свідком того, як невеличкий водяник бігав за самицею, а вона, як звичайно, заваблювала його втечею. Та під той час, сопучи носом, дорогу переходив високий водяник. Самиця, вздрівши його, наче підстьобнута якоюсь думкою, як зарепетує:

— Пробі! Рятуйте! Мене хочуть убити!

Певна річ, здоровань негайно хапає малого за загривок і б'є об землю. Той, дригнувши перетинчастими лапками, віддає богові душу. І в ту ж хвилину самиця усміхається і цупко обхоплює здорованя за шию.

За всіма моїми знайомими ганялися самиці. Немог змовившись, нікого не обминали. Певна річ, не залишали в спокої навіть жонатого Бага. І кілька разів ловили. Тільки філософ Маг (сусід поета Тока) ще не попадався їм у руки. І то, мабуть, через те, що, по-перше, таких гидких водяників світ не бачив, а, по-друге, що він і носа не потикав з дому. Я інколи навідувався до нього на розмову. Маг завжди, сидячи край високого столу, читав грубезну книгу в напівтемряві при світлі семиколірного скляного ліхтаря.

Якось зайшла мова про любов водяників.

— Чого уряд серйозніше не клопочеться тим, що самиці не дають спокою водяникам?

— Мабуть, тому, що серед урядовців мало самиць. Звісно, якби число самиць, набагато ревнивіших за самців, у державному апараті побільшало, то водяники зажили б спокійніше. Однак це не врятувало б становища. Чому? А хоч би тому, що урядовці-самиці чіплялися б до колег-самців.

— Виходить, ваше життя найщасливіше.

Тут Маг відсунув стілець і, потискаючи мені руку, зітхнув:

— Ви не водяник і, природно, не все розумієте. Та іноді мені кортить, аби ті жахливі самиці побігали й за мною.

VII

Часто з поетом Током я ходив на музичні концерти. Найяскравіший спомин залишив у мене третій концерт. До речі, тамтешні концертні зали не дуже відрізняються від японських. Одна така зала вміщає чотириста-п'ятсот водяників обох статей. Слухачі тримають у руках програму вечора і, насторчивши вуха, блаженно насолоджуються музичними чарами. На тому третьому концерті я сидів у першому ряду з філософом Магом, поетом Током та його коханкою. Як тільки скінчився виступ віолончеліста, на сцену, тримаючи під пахвою

ноти, жваво піднявся водяник з вузькими, як щілини, очима. У програмі було зазначено, що це славетний композитор Крабак. У програмі відзначалося також... А втім, мені не треба було дивитися в програму, бо Крабака я знав принаймні з вигляду. Адже він був членом клубу надлюдей, куди й Ток учав.

Lied¹ — Craback

(Концертні програми в тій країні пишуть здебільш по-німецькому).

Під бурхливі оплески Крабак уклонився публіці, неквапом підійшов до рояля і розпочав майстерно грати власну мелодію. Як казав Ток, з-поміж тутешніх композиторів Крабак, безперечно, найобдарованіший. Його музика сповнена почуття, тому я не міг відірватися від звуків рояля. Ток і Маг, напевне, були ще в більшому захваті. А вродлива (звісно, за водяниковою міркою) Токова коханка, міцно стиснувши в руках програму, іноді роздратовано аж довгий язик висолоплювала. Щось десять років тому, розповідав Маг, їй не пощастило заповнити композитора, отож вона і досі на нього важким духом дише.

Вкладаючи всю пристрасть у музику, Крабак і далі майже відчайдушно грав на роялі. Та несподівано у залі, наче грім, прогрімало:

— Перестань грати!

Я розгублено оглянувся. Кричав, безперечно, дебелий поліцай з останнього ряду. Стрівшись зі мною поглядом, він ще раз зарепетував: «Перестань грати!» — по волі опустився на крісло. Тут як зчиниться буря!

— Це поліцейська сваволя! Крабаку, грай!

— От дурбас! Потвора поліцейська! Ушивайся звідси! — лунало звідусіль.

Перевертом котилися крісла, літали концертні програми, хтось шпурнув порожню пляшку з-під яблучного соку, на голову посипалося каміння, огірчани

¹ Lied — пісня (нім.).

педогризки. Я диву дався. Отож і спитав Тока, в чому річ. Але збуджений Ток став на стілець і собі заверещав: «Крабаку! Грай! Грай!» Токова коханка, позабувши свою досаду, вторила Токові: «Це поліцейська сваволя! Сваволя!»

Мені урвався терпець, і я спитав Мага:

— Що сталося?

— У нас це звична річ. Здавна відомо, що в нашій країні книжки та картини зрозумілі всім,— скулившись від удару каменя чи недогризка, спокійно пояснював Маг.— Тим-то в нас не траплялося випадків заборони книжок або художніх виставок. Натомість заведено забороняти привселюдні концерти. Бо, бачте, немусичні вуха водяників, мовляв, не здатні відрізнити доброї музики від поганої, а це підриває суспільну мораль.

— А отой поліцай розуміється на музиці?

— Навряд. Мабуть, слухаючи музику, він оце пригадав собі, як б'ється серце його дружини, коли вона лежить поруч нього.

А гамір тим часом дужчав. Крабак гордовито стояв біля рояля і позирав на публіку. Щоразу, як хтось цілився у нього, Крабак ухилявся від удару, знову прибирав гідної постави видатного композитора і сердито блимав вузькими очима. Побоюючись, що перепаде й мені, я ховався за Тока. Але цікавість моя переважувала, і я далі допитувався Мага:

— Хіба така цензура — не беззаконня?

— Якраз навпаки — у цьому ми випередили інші країни. От хоча б...

Саме тої миті об Магову голову хряснула пляшка; він зойкнув «quack!» (це їхній вигук) і знепритомнів...

VIII

З директором фірми скляних виробів Гером я зав'язав удивовижу приятні стосунки. То був капіталіст з капіталістів. Іншого такого в країні водяників годі

й шукати. У товаристві судді Пепа і лікаря Чака я інколи вечорами навідувався до нього в гостину і щоразу заставав його, задоволеного, у м'якому кріслі, оточеного дружиною кольору черепахи і дітьми, зеленавими, як огірки. З рекомендаційним листом від Гера я дістав нагоду оглянути чимало заводів, що з ними мав зв'язки сам Гер або його друзі. З усіх підприємств мене найбільше вразила автоматична книгодрукарня. Зайшовши в супроводі молодого інженера-водяника усередину фабрики і побачивши, як працюють величезні машини, приведені в рух струмом гідроелектростанції, я вельми здивувався поступом машинобудування в країні водяників. На тій фабриці за один рік виготовляють сім мільйонів примірників книжок. Та не тираж дивував мене. А те, що видання такої сили книг зовсім не клопітна справа. Бо, щоб виготовити книжку, в лійкоподібний отвір треба накидати паперу, налити чорнила й насипати попелястого порошку. Потрапивши в машину, ця сировина за яких п'ять хвилин перетворюється на безліч книжок в одну восьму, одну дванадцятую і одну шістнадцятую аркуша. Спостерігаючи отой водоспад літератури, я поцікавився у стрункого інженера-водяника перед чорно-блискучою машиною, що то за попелястий порошок сиплють в отвір, і той байдужо відповів:

— Це ослячий мозок. Його висушують і перемелюють на борошно. Ціна тепер на нього — два-три сени¹ за тонну.

Певна річ, таке промислове чудо доводилось бачити не тільки у книгодрукуванні, але й при виготовленні картин і музичних нот. Гер казав, що в країні водяників щомісяця винаходять пересічно яких сімсот-вісімсот нових машин. І вони без допомоги людських рук виробляють гори продукції. Отже і число безробітних за

¹ Один сен — одна сота ієни, основної грошової одиниці Японії.

місяць зростає не менше, ніж на сорок-п'ятдесят тисяч. А проте, гортаючи вранці газету, ви ані разу не натрапите на повідомлення про страйк. Я був тим просто приголомшений. Якось, вечеряючи у Гера, я завів розмову на цю тему з Пепом і Чаком.

— Безробітних пускають на з'їжу,— попихкуючи сигарою, байдуже пояснив Гер. «Як це так — на з'їжу?»— подумав я, нічого не второпавши. Побачивши моє збентеження, озвався лікар Чак в пенсне:

— Усіх безробітних ріжуть, а їхнє м'ясо з'їдають. Ось погляньте. Цього місяця звільнено шістдесят чотири тисячі сімсот шістдесят дев'ять робітників, отже ціна на м'ясо спала.

— І безробітні коряться цьому?

— Їх ніщо не може врятувати. Навіть бунт. Бо є закон про різання безробітних,— мовив похмурий Пеп, стоячи за вазоном з диким персиком. Мені зробилося моторошно. А от Гер, Пеп і Чак уважали це зовсім природним. Чак жартома провадив далі:

— Зрештою, через це у державі менше самогубств, менше водянників умирає голодною смертю. А так — ковтнуть отруйного газу і жодної муки не зазнають...

— Але ж їсти оте м'ясо...

— Киньте жарти. Якби Маг почув, то, напевне, за живіт схопився б. А хіба у вашій країні дівчата з четвертого стану¹ не продають свого тіла? Обурюватись, що в нас їдять м'ясо безробітних — сльозливий сентименталізм.

Гер, слухаючи цю бесіду, спокійно вказав на тарелю з бутербродами.

— Пригощайтесь. Це з м'яса безробітних.

Я не витерпів — прожогом гайнув з вітальні надвір, а услід мене летів регіт Пепа й Чака. В небі над будинком Гера — жодної зірки, ніч віщувала бурю. По дорозі додому я безперестану блював.

¹ Четвертий стан — робітники і селяни.

Директор фірми скляних виробів Гер справді подружив зі мною. Часто вечорами ми ходили до клубу розважити душу. В його клубі було набагато затишніше, ніж у клубі надлюдей, до якого вчащав Ток. І хоч Герові розповіді не відзначалися глибиною думки, як міркування Мага, та вони відчиняли мені двері у зовсім інший широкий світ. Гер любляв розповідати, помішуючи каву золотою ложечкою.

Пригадую один такий вечір. Надворі густий туман. На столі перед нами глек зимових троянд. Обстановка в кімнаті вся в стилі епохи відокремлення американських колоній від Англії. На обличчі у Гера вирає усмішка задоволення, коли він розповідає про кабінет міністрів од партії «Quogax», що схилила до себе усе суспільство. Слово «кворакс» — це вигук, у перекладі означає тільки «гей!». Але ця урядова партія своїм гаслом виставила: «За всенародний добробут».

— Керівник партії — відомий політичний діяч Роп. Бісмаркові слова «Чесність — найкраща дипломатія» Роп поширив на внутрішню політику.

— Але ж його промова...

— Воно-то так. Але послухайте. Ця промова, безперечно, жива брехня. І кожен це знає. Отже, виходить, що Роп каже правду. Ви називаєте таку політику облудою, а я гадаю, що ви не маєте рації — ви надто упереджено на це дивитеся. Як і ви, ми, водяники... та годі про це. Я тільки хочу розповісти про Ропу. Так от цей Роп, керівник партії, дістає вказівки від директора газети «Пу-фу» (це слово теж звичайнісінький вигук — означає «о!»). Звісно, директор газети Квікві у своїх задумах не вільний. Він підвладний мені.

— Пробачте. Але ж газета «Пу-фу», здається, друг робітників. І, одержуючи від вас директиви, сам Кві-кві...

— Безперечно, журналісти газети «Пу-фу» обстою-

ють робітничі права. Але ж вони звітують перед директором Квікві. А цей директор без моєї підмоги і дня не втримається,— пояснюючи, всміхнений Гер забавляється щирозлотою ложечкою.

Позираючи на Гера, я замість ненависті до нього відчув співчуття до журналістів газети «Пу-фу». Гер, мабуть, не помітив, бо, роздувши живота, повів далі.

— Не думайте, що журналісти газети «Пу-фу» так вже й побиваються над долею робочого люду. Принаймні, у нас, водяників, кожен думає, як би спершу засягти собі чиюсь поміч. А втім, як ви гадаєте? Хто правусмною у цих клопітних справах? Дружина, чарівна моя половина,— і Гер зареготався.

— Бачу, вас це втішає...

— Що не кажіть, а я таки задоволений. Я тільки перед вами такий відвертий, бо ви не водяник.

— Значить, кабінет міністрів від партії «Quogax» підпадає під владу пані Гер?

— Так, але сім років тому війна вибухла через іншу жінку.

— Війна! І тут вона була?

— Атож, була. А коли буде ще, невідомо. В усякому разі, прилегла країна...

Оце вперше я дізнався, що держава водяників не ізолювана. Гер витлумачив мені, що водяники мають видр за ворогів і завжди з ними воюють. Але видри завжди підготовлені до війни, а тому ще не знали поразок. Та розповідь про ворожнечу між водяниками й видрами дуже мене зацікавила. (Адже й автор «Трактату про водяників», і Кунію Янагіда¹, укладач «Збірника народних легенд Японії», про це не знали).

Перед тою війною обидві країни позирали одна на одну косо. Бо кожна побоювалася супротивника. Якось видра-самець завітав у гості до подружжя водяників.

¹ Кунію Янагіда (народ. 1875 р.) — відомий японський етнограф, засновник японського етнографічного інституту.

І от під ту пору водяникова дружина надумала вбити свого чоловіка за те, що він, мовляв, розпусник. А може, премія страхової компанії її привабила — чоловік був застрахований.

— А ви те подружжя знали?

— Тільки чоловіка. Моя дружина обзивала його негідником. Та, ймовірно, він хворів на манію переслідування — казали, дуже боявся самиць... Отож жінка сипнула йому до какао ціаністого калію. Але якось сталося, — може, й помилково, — що той трунок випив видра-самець. І, ясна річ, дав дуба. І тоді...

— Вибухла війна?

— Еге ж. Бо, на лихо, той видра-самець був високого стану й мав великі заслуги.

— І хто переміг у тій війні?

— Звісно, наша країна. За ту перемогу на бойовищі наклало головами триста шістдесят дев'ять тисяч п'ятсот хоробрих водяників. Але порівняно з ворогом наші втрати мізерні. Хутра в нашій країні здебільшого з видр. Під час війни моя фірма не тільки виготовляла скляні вироби, але й поставляла фронту вугільну жу-желицю.

— Навіщо?

— Ясна річ, замість страви. Нам, водяникам, коли животи з голоду позатягає, аби що-небудь кусати.

— Даруйте, але в нас без скандалу не обійшлося б.

— У нашій країні було б те саме, якби ми, я і філософ Маг, не перекопували: «Признайся у гріхах, і зло само щезне». Та, зрештою, моя фірма не тільки шукала зиску, а й палала любов'ю до батьківщини.

Саме тої миті прибіг кельнер. Чемно вклонившись, він, немов вичитуючи, мовив:

— У вашого сусіди пожежа!

— Пожежа? — Гер злякано підвівся, а за ним і я. Тим часом кельнер, оговтавшись, докинув:

— Але її уже погашено.

Гер крізь сльози радів. Поглянувши на нього, я від-

чув ненависть до цього директора фірми скляних виробів. Такий багач, а так і зостався нікчемним водяником! Я витяг з глека троянду.

— Хоча й пожежу загашено, а все ж ваша дружина, певне, ще й досі з переляку труситься. Передайте їй від мене оцю квітку.

— Дякую,— Гер потис мені руку і, захихотівши тоненько, вів далі: — Сусіда наймає у мене будинок, а тому від страхової компанії й мені перепаде.

У мене ще й досі перед очима той Герів усміх, огидний і ненависний.

Х

Наступного дня зайшов до мене студент Рап. Умовившись на кріслі у вітальні, він закинув ногу на ногу й понуро втупився у поміст, що навіть не видно було гнилого дзьоба.

— Рапе, що сталося? Чого ти сьогодні такий засмучений?

— Та пусте, дрібниця...— ледь-ледь підвівши голову зажурено прогугнявив Рап.— Сьогодні я визирнув з вікна й ненароком прошепотів: «О, вже розцвіла ловимуха!» А сестра те почула — та як зарепетує: «То це я, виходить, ловимуха?!» А тут ще й мати — вона геть-то розпестила сестру — напосілася на мене.

— Чому твоїй сестриці не сподобалося, що ловимуха розцвіла?

— Мабуть, вона подумала, що я патякаю на неї: мовляв, ти вже дозріла ловити водяників. У сварку встряла й тітка, що не ладнала з матір'ю, і зчинилася буча. А п'яний, мов чіп, батько, зачувши крик, як візьметься поспіль усіх кулаками молотити! Тим часом молодший брат викрав мамин гаманець і подався чи то на кінофільм, чи куди інде... А я... а мені...— обхопивши голову руками, Рап зайшовся плачем. Мені, звісно, стало його жаль. Водночас я пригадав Токову огиду

до сімейного життя. Тому поплескав Рапа по плечу, намагаючись утихомирити.

— Не журися. Таке з багатьма трапляється.

— Якби хоч дзьоб був цілий...

— Що ж тут удієш? Скорися долі. Піди до Тока.

— Ток мене зневажає. Бо я не зважився покинути родину, як він.

— То, може, звернешся до Крабака?

Від того пам'ятного концерту я подружив із Крабаком, тож вирішив одвести Рапа до видатного композитора країни водяників. Крабак жив куди розкішніше, ніж Ток. Але, безперечно, не так заможного, як капіталіст Гер. У його покої, заставленому старожитностями — ляльками «танагура», перським череп'яним посудом, канапою в турецькому стилі,— завішаному власними портретами, завжди гралися діти. А от того дня він сидів, обхопивши груди руками, сам-один, засмучений і похмурий, під ногами валялися клапті паперу. Рап з Током, напевне, часто бували у Крабаковому товаристві. Однак тепер, побачивши композитора в пригніченому стані, студент Рап, видно, розгубився і, привітавшись поклоном, мовчки присів у кутку світлиці.

— Що сталося, пане Крабак? — замість привітання спитав я.

— Питаєте, що сталося? Ох, ті критики—ідіоти! Вони сміють заявляти, що моя лірика ніщо порівняно з Токвою.

— Але ж ви знаменитий композитор...

— Це ще нічого. А то ж вони базикають, що порівняно з Роком мене не варт і композитором називати.

Композитора Рока часто порівнювали з Крабаком. Та, на превеликий жаль, він не був членом клубу надлюдей, тому я не мав нагоди хоч раз з ним поговорити. Мені тільки доводилось бачити на фото його самопвпнене обличчя із задертим дзьобом.

— Рок, звісно, обдарований. Але його музиці бракує новочасного запалу, який переповнює твою музику.

— Ти справді так думаєш?

— Далєбі, що так.

Умить Крабак схоплюється на ноги, бере ляльку «танагура» й розбиває її об підлогу. Рап, очевидячки, злякався, бо, щось закричавши, хотів було дремнути. Та Крабак дав знак, аби ми не лякалися, і вів далі:

— Ти так думаєш, бо не розумієшся на музиці, як і простолюди. А я побоююсь Рока...

— Ти? Не прикидайся.

— Я? Анітрохи. Ні перед вами, ні перед критиками. Адже у мене, у Крабака, талант. Через це я не боюся Рока.

— А чого ж ти боїшся?

— Я побоююсь чогось непевного... от хоч би зірки, під якою Рок народився.

— Я щось нічого не второпаю.

— Гадаю, ти зрозумієш. Бачиш, Рок ніяк не підпадає під мій вплив, а я непомітно переймаю його думки.

— Просто в тебе вразлива душа...

— Але ти слухай. Тут не вразливість. Рок повсякчас щось вигадує, і ніхто не може його перегнати. І це мене дратує. На його думку, нас відділяє один крок, а для мене це десять миль.

— Але ж ваша героїчна кантата, сенсей¹...

Крабак жалісно позирнув щілинками очей на Рапа.

— Постривай. Що ти у цьому тямиш? Я знаю Рока, як облупленого.

— Заспокойся трохи.

— Аби ж то я міг... Завжди якась нечиста сила зводить мене з Роком. Мені на поглум. Навіть філософ Маг, здатний хіба що читати при ліхтарі книги, і той збагнув, що до чого...

— Як це так?

¹ Сенсей — вчитель; часто вживається як вираз шаноби до старших віком, посадою тощо (япон.).

— Ну, заглянь хоча б у його останню книжку «Афоризми ідіота»,— Крабак не передав, а майже кинув мені ту книжку. Відтак, усе ще згорнувши на грудях руки, випалив:— На сьогодні з мене досить! Бувайте!

Рап трохи оговтався, і ми вийшли надвір. Уздовж гомінкої вулиці у затінку буків тяглася низка крамниць. Ішли мовчки. Аж гульк — здибали пейсатого поета Тока. Побачивши нас, він витяг хусточку з торбинки на череві й став витирати лоба.

— Ох, і давненько я вас не бачив. Оце сьогодні надумав завітати до Крабака.

Розуміючи, що не гаразд зводити на сварку двох митців, я наздогад сказав, що Крабак не в гуморі.

— Невже? Тоді я не піду до нього. У Крабака, напевне, нервове виснаження... Я теж два тижні не міг спати і цілком знесилів.

— Може, з нами погуляєте?

— Ні, сьогодні я вже нікуди не піду. Гей! — вигукнув Ток і схопив мене за руку. І враз його облив холодний піт.

— Що сталося?

— Що таке?

— Мені здалося, начебто з он того автомобіля виглянула зелена мавпа.

Я трохи захвилювався, хотів було відвести Тока до лікаря Чака. Ток не згоджувався, а пильно, якимось підозріливо глянув на нас і проказав:

— Я зовсім не анархіст, майте на увазі. До побачення. А бачити Чака — крий боже.

Ми зчудовано подивилися йому услід. Та де там ми! Лише я. Бо студент Рап посеред вулиці взяв голову між ноги і так позирав на світ. Подумавши, що він збожеволів, я смикнув його:

— Що це за жарти? Що з тобою?

Рап протер очі й напрочуд спокійно відповів:

— Мені стало сумно, тож я і глянув на світ навиворіт. Але й це не зарадило.

Ось уривки з книжки філософа Мага «Афоризми ідіота»:

*

Ідіот усіх, крім себе, вважає ідіотами.

*

Ми любимо природу, бо вона не почуває до нас ні ненависті, ані заздрощів.

*

Жити найрозумніше — це зневажати звичаї епохи, але нітрохи їх не порушувати.

*

Найдужче нам кортить гордитися тим, чого не маємо.

*

Кожен ладен трошити божків. Водночас він не від того, щоб і собі стати на їхнє місце. Але, щоб сидіти на ідолівському троні, з ласки божої треба бути ідіотом, злочинцем або героєм. (Під цим уривком Крабак залишив позначку нігтем).

*

Може, потрібні нам у житті ідеї вичерпались уже три тисячі років тому, а ми лиш роздмухуємо давнє вогнище.

*

Наша особливість: ми звикли шукати чогось поза нашою свідомістю.

*

Якби-то щастя йшло в парі з мукою, а спокій—з утомою...

*

Себе обороняти важче, ніж когось. Не віриш — глянь на адвоката.

*

З пихи, пристрасті й сумніву одвічно постають усі злочини. А мабуть, і всі чесноти.

*

Угамування матеріальних прагнень ще не приносить спокою. Щоб його дознати, треба стримати й духовні бажання. (Під цим уривком Крабак провів нігтем).

*

Ми не щасливіші за людей. Люди не еволюціонують так, як водяники.

*

Творити — значить могли, могли — значить творити. Зрештою, наше життя не виривається з цього замкнутого логічного кола, тобто стає безглуздим.

*

Коли Бодлер збожеволів, його уявлення про людське життя замкнулося у слові «жінка». Та цим не все сказано. З довіри до його незрадливого поетичного таланту забувають про слово «шлунок». (Під цим уривком Крабак залишив позначку).

*

Якщо до кінця слухатися доказів розуму, то, природно, ми мусили б заперечити своє існування.

Вольтер, зробивши розум своїм богом, прожив цілий вік щасливо, і це тільки показує, що люди не набагато випередили водяників.

XII

Одної вельми прохолодної днини пополудні, коли вже обридло читати «Афоризми ідіота», я вирішив провідати філософа Мага. На розі безлюдної вулиці під муром я побачив змарнілого, як скінка, водяника. Виявилось, це був той самий водяник, що недавно поцупив у мене авторучку. «Ну,— думаю,— попався, братику!» Не гаючись, я гукнув дебелого поліцая, що якраз проходив.

— Будь ласка, допитайте цього водяника. Місяць тому він потяг у мене авторучку.

Поліцай підняв угору праву руку з тисовим кийком (у цій країні замість шаблі у поліцаїв кийки) й гукнув водяника:

— Гей, ти!

Я потерпав, що той дремене. Але дивна річ! Водяник спокійнісінько підступив до поліцая і, згорнувши на грудях руки, пихато витріщився на нас. Поліцай, зовсім не сердито, вийняв з торбинки на животі записник і негайно взявся за допит.

— Твоє прізвище?

— Гурук.

— Фах?

— Кілька днів тому був поштарем.

— Гаразд. Оцей громадянин каже, що ти вкрав у нього авторучку. Це правда?

— Атож, украв місяць тому.

— Чому ти це зробив?

— Я гадав, що вона буде дитині за іграшку.

— Якій дитині? — поліцай кинув на водяника колючий погляд.

— Тій, що вмерла тиждень тому.

— Посвідку про смерть маєш?

Щупленький водяник витяг якусь цидулку. Тільки-но поліцай перевів погляд на той папірець, як лице його розпливлося в усмішці, і він поплескав злодійчука по плечі.

— Гаразд. Вибач, що потурбував.

Я збентежено глянув на поліцаю. А тим часом миршавий водяник, щось бурмочучи, уже повіявся. Ледь опам'ятавшись, я запитав:

— Чому ви його не затримали?

— Він безневинний.

— Але ж він украв мою авторучку.

— Він узяв її для дитини. Але ж маля померло... Якщо у вас якісь сумніви, прочитайте, будь ласка, тисяча двісті вісімдесят п'яту статтю кримінального кодексу,— докинув через плече поліцай і зник. Що ж вдієш? Повторюючи в пам'яті номер статті, я хутко подався до Магової оселі. Філософ Маг завжди радо приймав гостей. Тож і цього дня у напівтемній кімнаті, попихкуючи цигарками, при столі у світлі кольорового ліхтаря сидів суддя Пеп, лікар Чак і директор фірми скляних виробів Гер. Найдужче я радів нагоді поговорити з суддею.

— Пане Пеп, скажіть, у цій країні злочинців карають? — замість розпитувати про ту статтю з кодексу, почав я, присівши на крісло.

Пеп знехотя пустив клубок диму, а потім байдуже відповів:

— Так, карають. Бува, й на горло.

— Але ж місяць тому...— я докладно розповів про свій випадок, а потім вже запитав про тисяча двісті вісімдесят п'яту статтю кримінального кодексу.

— Ось ця стаття: «Якщо злочин учинено, але обставини його зникли, звинувачений не підлягає покарі». Стосовно до вашого випадку це означає, що той водяник невинний. Він узяв у вас авторучку ще батьком. А тепер, по смерті дитини, він перестав ним бути.

— Але ж це нелогічно.

— Ну, годі балакати. Адже безглуздо вважати водянника однаковим до і після смерті дитини. Як мені відомо, саме на цю нелогічність опирається японське правосуддя. Нам це видається кумедним,— виплюнувши недопалок, Пеп байдуже захихотів.

— А в Японії запроваджено смертну кару? — поправивши пенсне, у розмову втрутився необізнаний із законами Чак.

— Так, запроваджено. В Японії стратенців вішають,— я відчув до холоднокровно статечного Пепа огиду, а тому вирішив відігратись на ньому.— А хіба смертна кара у вас гуманніша, ніж у Японії?

— Звісно, гуманніша,— спокійно відповів Пеп.— У нас людей не вішають і не садять на електричний стілець. Їм тільки в живі очі кажуть їхній злочин.

— І від цього вони гинуть?

— Авжеж. Наша ж нервова система чутливіша за вашу, людську.

— Цим користуються не лише у правосудді, до цього вдаються і вбивці,— синювате при світлі ліхтаря обличчя директора фірми Гера осяяв приязний усміх.— Оце недавно одного соціаліста я обізвав злодієм, і його схопив серцевий приступ.

— Такі випадки трапляються на диво часто. Один знайомий адвокат теж умер від цього,— вставив слово філософ Маг.

Я позирнув на нього, а він, як завжди, глузливо посміхаючись, понурих очі і вів далі:

— Всяк обзивав мого знайомого жабою, а в нашій країні це все одно, як називати нелюдом. Щодня роздумуючи над тим, чи він нелюд, чи ні, мій знайомий не витерпів і помер.

— Але ж це явне самогубство.

— Однак ті, що його обзивали жабою, прагнули його смерті. І, по-вашому, це самогубство?..

Маг не встиг доказати, як за стіною, мабуть, у Тока, повітря розітнув сухий пістолетний постріл.

Ми кинулись до Тока. Він лежав горілиць серед горщиків з високогірними рослинами,— права рука стискала пістоль, з голови цебеніла кров. Припавши головою до грудей, ридма ридала над ним коханка. Я підвів її (щоправда, торкатися її слизької шкіри досить неприємно) і спитав:

— Що сталося?

— Я сама не знаю. Він щось писав — і раптом пустив собі кулю в скроню. Кр-р-р-р, кр-р-р-р. (Це так водяники хлипають).

— Всьому виною — свавільна й примхлива Токова вдача,— скрушно похитуючи головою, директор фірми скляних виробів озвався до судді Пєпа. А той ні пари з вуст, лише запалив цигарку з золотим мундштуком. Як справжній лікар, Чак навколїшках обслідував небіжчикову рану й сповістив:

— Вже не зарадиш. Віддавна Ток слабував шлунком, тому-то не дивно, що занепав духом.

— Він начебто щось писав,— бурмочучи сам до себе, філософ Маг узяв зі столу папірець. Усі, крім мене, через широкі Магові плечі зазирали в аркушик паперу.

Піду я в долину, далеко від світу,
Між скелі величні, де води прозорі,
Де пахощі линуть квіткові...

Обернувшись до нас, Маг зажурено мовив:

— Це плагіат Гетевої «Міньйон». Мабуть, до самогубства призвела втома й зневіра в своєму таланті.

Зненацька до будинку підкотив на автомобілі композитор Крабак. Побачивши такий натовп, він на мить став як укопаний. А коли підступив до нас ближче, роздратовано кинув:

— Це його заповіт?

— Атож, це його останній вірш.

— Вірш?

Незворушний Маг передав розкуйовдженому Крабакові Токів рукопис. І той, забувши про все, ревно перечитував вірш, коли-не-коли кидаючи слово у відповідь на Магові зауваження.

— Як ви сприймаєте Токову смерть?

— Піду я в долину... Я теж не знаю, де мене чекає смерть... далеко від світу.

— Ви, здається, його близький приятель?

— Приятель? Ток завжди був самотній... далеко від світу... Тільки на лихо... Між скелі величні...

— Чому на лихо?

— Де води прозорі... А от ви щасливі... Між скелі величні...

Токова коханка ніяк не могла погамувати плачу, і мені стало її жаль. Обнявши за плечі, я відвів її у куток на канапу, де сиділо дворічне дитя й безтурботно сміялося. Забувши про Токову коханку, я захопився розважати маля. І вперше і востаннє за час перебування в країні водяників на очі навернулися сльози.

— Тяжко, мабуть, жити з таким примхливим водяником?

— Хоч би про майбутнє своїх близьких подумав,— запаливши нову цигарку, озвався суддя Пеп на питання капіталіста Гера.

Несподівано Крабак, затиснувши в руці Токів рукопис, ні до кого не звертаючись, вигукнув:

— Чудово! Вийде прекрасна похоронна мелодія!

Його щілинки-очиці заблищали, він потиснув руку філософові й умить опинився біля дверей. Там вже побігалися водяники з суміжних будинків. Недовго думаючи, Крабак протиснувся крізь натовп до автомобіля. Почувся гуркіт, і авто зникло.

— Чого повитріщувалися? — як поліцей, суддя Пеп відтиснув юрбу і зачинив двері. У кімнаті запанувала тиша, і в тиші, серед пахоців високогірних квітів і за-

паху крові, ми учинили раду, що його робити. Лише філософ Маг замислено вступився в мерця.

— Про що думаєте? — я поплескав Мага по плечу.

— Про водяницьке життя.

— Ну і як?

— Щоб гідно прожити,— Магів голос сором'язливо притих і зійшов на шепіт,— нам, водяникам, не треба вірити у надприродне.

Магові слова нагадали мені про релігію. Я, звісно, матеріаліст, тож ніколи всерйоз не замислювався над релігією. Але під враженням Токової смерті я поцікавився у студента Рапа, яку ж релігію вони визнають.

— Дехто визнає християнство, буддизм або мусульманство, а декотрі поклоняються вогню. Та найвпливовішою є новочасна релігія, так звана «релігія життя».

(Переклад «релігія життя», можливо, не підходить до слова «quietosha». Бо, хоч «sha» і відповідає закінченню «ізм», але «quieto» означає скоріше не просто жити, а їсти, пити і злягатися).

— Виходить, у вашій країні є церкви та храми?

— Найвеличніша споруда в нашій країні — це храм новочасної релігії. Може, завітаєте туди?

Пополудні одного погідного дня разом з гордим Рапом я подався до того храму. Той величезний храм — мабуть, удесятеро більший за собор св. Миколая в Токіо — поєднував у собі різні архітектурні стилі. Коли я опинився перед таким громадям і поглянув на його височенні шпилі й бані, мені зробилося моторошно — зіп'яті в небо шпилі скидалися на щупальця. Стоячи перед дверима (якими ж мізерними здавалися наші постаті на їхньому тлі), ми якусь хвилю оглядали той дивовижний храм, більше подібний до якоїсь незнаной потвори, ніж до витвору архітектури.

Усередині було просторо. Поміж його корінфськими колонами походжало кілька прочан, таких же мізерних, як і ми. Серед них ми здибали горбатого водяника.

— Отче ігумене, здорові були! — чемно вклонившись, звернувся до дідугана Рап.

Водяник і собі привітався поклоном, лагідно питаючи:

— Невже це ви, Рап? І ви...— він запнувся на мить, очевидячки, запримітивши гнилий Рапів дзьоб,— либонь, на здоров'я не нарікаєте. Але чому ж сьогодні...

— Сьогодні я прийшов не сам. Оцей добродій, як ви, мабуть, знаєте...— І Рап хутко розповів про мене. Та розповідь, видно, знімала з нього провини за нечасте відвідування храму.— А чи не погодитеся бути цьому гостеві за провідника?

Ігумен гречно всміхнувся, привітався зі мною і вказав рукою на вітвар.

— Та який з мене провідник... От перед вами «Дерево життя» — ми йому поклоняємося. Як бачите, на ньому золотаві й зелені плоди. Золотаві — плоди добра, зелені — зла...

Від його пояснень мене раптом занудило. Слова лагідного дідка надто скидалися на стару затерту алегорію. Я, звісно, вдавав, що пильно слухаю, а сам раз по раз окидав оком храм, корінфські колони, готичні склепіння, мавританську кахляну підлогу, шопітри (імітація кінця XVIII століття). Від храму віяло спокоєм, вражала первісно дика краса. Та найбільше привертала мою увагу ніші обабіч стін з мармуровими погруддями. Мені здалося, ніби я вже десь бачив їх. Та найдивовижніше чекало на мене згодом. Тільки-но ігумен скінчив оповідь про «Дерево життя», як ми підійшли до погруддя у стіні праворуч.

— Стріндберг, один з наших святих, що повстав проти всього на світі. Кажуть, випивши ківш лиха, він знайшов порятунок у Сведенберговій філософії. А насправді він там його не знайшов. Цей святий, як і ми, вірив у «релігію життя» і тільки. Прочитайте залишені нам його «Легенди», і ви дізнаєтеся, що він пробував заподіяти собі смерть.

Мені зробилося трохи сумно, і я звернув погляд на

суміжну нішу. Там стояло погруддя вусатого, кругло-видого німця.

— Це Ніцше, співець Заратустри. Він шукав порятунку в створених уявою надлюдей. А не знайшовши його, збожеволів. Якби він не збожеволів, то, мабуть, не був би святим,— дідок трохи помовчав, потім підвів мене до третьої ніші.

— Третій святий—Толстой. Ревніше за всіх дотримувався аскетизму. Бо, будучи з діда-прадіда дворянином, не виставляв перед жадібним до видовиськ людям своїх мук. Намагався вірити Христовим проповідям, що їх життя підриває. Він навіть привселюдно заявляв, що вірить у Христа. Однак на схилі життя не міг подарувати собі того, що став жалюгідним брехуном. Відомо, що і цей святий іноді лякався сволоків у кабінеті. А що залічено його до сонму святих, то, очевидно, він не заподіяв собі смерті.

У четвертій ніші стояло погруддя японця. Побачивши обличчя земляка, я, певна річ, зрадив.

— Це Доппо Кунікіда¹. Поет, що глибоко збагнув душу чорнороба, який кинувся під поїзд. Гадаю, що більше розводитись про нього нема потреби. Отже, п'ята ніша.

— Та це, здається, Вагнер.

— Він приятель кайзера й водночас революціонер. На схилі віку молився навіть перед обідом. Ясна річ, дотримувався не християнської релігії, а «релігії життя». З листів, залишених по смерті, важко дізнатися, чи страждання на цьому світі гнали його в обійми смерті, чи ні.

Тим часом я спинився перед шостою нішею.

— Оце Стріндбергів друг, французький маляр, з купців. Замість годувати велику сім'ю у Франції, оженився

¹ Доппо Кунікіда (1871—1908) — відомий японський новеліст. Далі йдеться про головного героя Бунко з оповідання «Жалюгідна смерть» (1907).

з тайтянкою. У міцних жилах цього святого вирувала матроська кров. Але погляньте на його зуби. На них сліди миш'яку чи ще якоїсь отрути. У сьомій ніші... та, я бачу, ви притомилися. Тоді зайдіть ось сюди.

Я таки справді втомився. Тож радо пішов з Рапом услід за ігуменом по коридору, виповненому запахом ладану, до світлички. У кутку під чорнолакованим портретом лежав кетяг дикого винограду. Мені на хвилю здалося, ніби я в убогій чернечій келії. Дідок, видно, здогадався, що в мене на душі, бо, не давши й присісти, трохи докірливо повчав:

— Не забудьте, наша релігія — «релігія життя». Наш бог — виписані на «Дереві життя» слова: «Живіть повно». Пане Рап, ви повідали вашому приятелеві про наших святих?

— Та де там, я сам майже нічого про них не чув,— чухаючи потилицю, щиросердечно признався Рап.

А ігумен тим часом, лагідно усміхаючись, вів далі:

— Вам, може, важко зрозуміти, але наш бог створив світ за один день. (Виходить, і дерево може творити). А згодом він витворив самицю. З превеликої нудьги вона почала домагатися водяника до пари. Наш бог пожалів самицю, взяв у неї дрібок мозку, створив водяника й обох благословив такими словами: «Їжте, плодіться і живіть на втіху».

І тут я згадав поета Тока, на лихо, такого ж атеїста, як і я. Природно, що я не розумів «релігії життя» — я ж бо людина, а не водяник. А от Ток, уродженець країни водяників, мав би знати про «Дерево життя». Жалкуючи за Током, який всупереч приписам «релігії життя» заподіяв собі смерть, я перебив ігуменову розповідь і нагадав про небіжчика.

— О, бідолашний поет,—важко зітхнув дідок.—Нашу долю визначає віра, середовище й випадок. А у вас, я чув, долучають і спадковість. На жаль, Ток був атеїстом.

— Ток, либонь, вам заздри. І я заздрю. Хоч Рап і молодий...

— Якби мені здоровий дзьоб, я б, напевне, став оптимістом.

Слухаючи нас, ігумен ще раз зітхнув. Його сльозливі очі часом утуплювалися в чорний лак.

— Власне, я теж... це моя таємниця, то ви про неї нікому не кажіть... Я теж не вірю в нашого бога. І моя молитва...

Не встиг ігумен докінчити, як двері розчахнулися і на нього наскочила велика самиця. Ми, ясна річ, намагалися її спинити, але вона одним махом звалила ігумена на поміст.

— Ах ти ж, луб'я старе! Знову сьогодні витрусив гаманця на п'ятику!

За якусь хвилю ми нарешті спекались подружжя й вийшли на папєрть перед храмом.

— Значить, і ігумен не вірить у «Дерево життя»,— по кількох кроках мовив Рап. Замість відповіді, я несамохить кинув очима на храм. Шпилясті вежі й круглясті бані тяглися щупальцями в сіре хмарне небо, скидаючись на моторошне марево у пустелі...

XV

Тиждень по тому в лікаря Чака я почув дивовижну історію. Подейкували, ніби в домі покійного Тока з'являється привид. Отож тільки-но Токова коханка кудись виїхала, як дім нашого приятеля-поета обернувся у фотолабораторію. Якщо вірити Чакові, то на фотознімку, зробленому в Токовому домі, неосмінно відбивається і блідавий образ небіжчика. Сам Чак — матеріаліст і, звісно, не вірив у потойбічне життя, але, оповідаючи про ту дивовижу, зловтішно всміхнувся і зауважив:

— Виходить, начебто душа матеріальна.

Мої погляди на це не дуже різнилися від Чакових —

я теж не вірив в існування душі. Але я прихильно ставився до небіжчика, тому-то, не гаючи часу, подався до книгарні й накупив газет і часописів з фотознімками й матеріалами про нього. І справді, на кожному знімку разом з образом малого чи старого, самця чи самиці, вбачалась блідава, ледь помітна, постать водяника, схожого на Тока. Однак найдужче вразили не фотознімки, а статті про Токову душу, особливо повідомлення спиритичного товариства. Нижче я подаю буквальний, дуже скорочений, переклад того звіту. В дужках мої зауваження.

«Звіт про розмову з душею пана Тока. (Вісім тисяч двісті сімдесят четвертий випуск часопису спиритичного товариства).

Недавно в колишній оселі покійного поета Тока на вулиці Н. під номером 251 (у теперішній фотостудії фотографа М.) відбулося засідання тимчасової дослідницької ради спиритичного товариства. Присутні: (прізвища я поминаю).

Сімнадцятого вересня о десятій годині тридцять хвилин вечора ми, сімнадцять членів спиритичного товариства на чолі з головою, зібралися в згаданій фотостудії разом з надійною віщункою панею Хоп. Тількино прийшла пані Хоп, як ми відчули, що кімната виповнюється спиритичною атмосферою: віщунку засудомило й почало млоїти. Пані Хоп пояснила, що покійний Ток любляв міцний тютюн, а тому спиритична атмосфера просякла ще й нікотинном.

Разом з панею Хоп ми посідали навколо круглого столу. Збігло три хвилини двадцять п'ять секунд, і пані Хоп, обернувшись у сновиду, стала посередником між нами і Токовою душею. А ми по черзі, за віком, через віщунку стали розпитувати небіжчикову душу.

Питання: Чому ви з'являєтеся привидом?

Відповідь: Бо по смерті не зажив слави.

Питання: Невже привиди жадають слави?

Відповідь: Принаймні я б від неї не відмовився.

Правда, я тут здивав одного японського поета, що знехтував посмертною славою¹.

Питання: А ви не пам'ятаєте його імені?

Відповідь: На жаль, призабув. Лише згадую уривок з його віршика.

Питання: Якого?

Відповідь:

Старий ставок.
Стрибнула жабка —
У тиші хлюпнулась вода.

Питання: Ви вважаєте, це талановитий твір?

Відповідь: В усякому разі, не поганий. Тільки б замість «жабки» написати «водяник»—було б барвистіше.

Питання: Ви так гадаєте?

Відповідь: Ми, водяники, жагуче прагнемо бачити себе у різних мистецтвах.

Тут голова ради Пек зауважив усім нам, сімнадцятьом членам ради, що ми на засіданні спиритичного товариства, а не літературного клубу.

Питання: Як ведеться душам?

Відповідь: Та як і за життя.

Питання: А ви жалкуєте, що заподіяли собі смерть?

Відповідь: Ні. Якби мені обридло тутешнє життя, я б узяв пістоль і воскрес би.

Питання: Невже це так легко?

На це питання Токова душа відповіла запитанням. Такої відповіді їй сподівалися усі, хто знав Тока.

Відповідь: А заподіяти собі смерть легко?

Питання: Ваше життя там вічне?

Відповідь: Про наше життя є багато теорій, але жодна з них не заслуговує на довір'я. Не забувайте, що, на превелике щастя, серед нас є представники різних релігій: християнської, буддійської, мусульманської; є також вогнепоклонниці.

¹ Йдеться про Басьо (1644—1694), славетного японського поета пізнього середньовіччя.

Питання: А ви у що вірите?

Відповідь: Я завжди був скептик.

Питання: Однак принаймні в існуванні душі ви не сумніваєтеся?

Відповідь: Так твердо вірити в неї, як інші, я не здатен.

Питання: Хто ваші знайомі?

Відповідь: Якщо брати з минулого і сучасного, зі Сходу і Заходу, тодесь із триста. А найславніші — це Христос, Майнлендер, Віннігер...

Питання: І всі вони вкоротили собі віку?

Відповідь: Звісно, не всі. Такі, як от Монтень, що захищав право на самогубство, мої найшановніші побратими. А от з мізантропами з компанії Шопенгауера, які не заподіяли собі смерті, я не знаюсь.

Питання: Як поживає Шопенгауер?

Відповідь: Закладає основи спиритичного песимізму, вважає всі за й проти стосовно воскресіння. Коли зачує, що на землі лютує холера чи ще яка моровиця, здається, вельми радіє.

Згодом ми почали розпитувати про душі Наполеона, Конфуція, Достоевського, Дарвіна, Клеопатри, Будди, Демосфена, Данте й багатьох інших. Але, на жаль, Ток не бажав відповідати докладно на наші питання, а натомість захотів дізнатися, які чутки про нього ширяться на цім світі.

Питання: Яка слава ходить про мене по смерті?

Відповідь: Один критик назвав вас посереднім поетом.

Питання: То, напевне, з тих, кому я не подарував своєї збірки поезій. Гнівається. Повну збірку моїх поезій уже видано?

Відповідь: Видано, але попит на них слабкий.

Питання: Їх купуватимуть мільйони читачів через триста років, коли я втрачу авторське право. А як живе моя коханка?

Відповідь: Вийшла заміж за книгаря Рака.

Питання: Вона, мабуть, ще не помітила, що в Рака штучне око. А дитина?

Відповідь: Кажуть, її віддано в державний сирітський притулок.

Ток на хвилину змовк, потім знову спитав:

Питання: А що з моїм будинком?

Відповідь: Править за студію одному фотографові.

Питання: Куди дівся мій стіл?

Відповідь: А хто його зна.

Питання: Що з моїми дорогоцінними листами у шухляді?.. Та це, мабуть, вас не цікавить. Наш світ уже сутінки вкривають, тож пора прощатися. Бувайте здорові, панове.

На останніх словах пані Хоп ураз прокинулася. Усі ми, сімнадцятеро членів спіритичного товариства, приєгаємось, що все сказане — щира правда. (Пані Хоп заплачено відповідно до денного заробітку, який вона одержувала, працюючи актрисою)».

XVI

Коли я дочитав статтю, мене охопила страшна туга. Я подумав, що було б добре вернутися в нашу, людську країну. Я шукав-шукав ту яму, через яку скотився в країну водяників, але не міг її віднайти. І тоді я вирішив удатися до літнього водяника (про нього я довідався від рибалки Бага), що живе тихомирно у передмісті і тільки те й робить, що читає і грає на сопілці. Сподіваючись, що, може, він покаже вихід з країни водяників, я негайно подався на околицю міста. Однак коли я туди добрався, в низенькій хижці здибав не літнього водяника, а молодого, з м'якою тарілкою на тім'ї, щонайбільше тринадцятирічного. Я, звичайно, засумнівався, чи туди потрапив. Задля певності спитав його ім'я — виявилось, саме цього водяника радив мені Баг.

— Але ж ви зовсім підліток.

— Невже ви не чули про мене? Заледве я з'явився на світ, голова моя вже посивіла. З роками я відмолодів і тепер став дитиною. Рахуючи, що в материнському лоні я був шістдесят років, то на світі живу яких сто п'ятнадцять літ.

Я окинув поглядом кімнату. Чомусь мені здалося, що тут, серед простих стільців і столу, панує щасливий спокій.

— Ви, мабуть, щасливіші за інших водяників?

— Можливо. Змалку я був літнім водяником, в старості я молодий. Отже, я не зазнав старечої скнарості й не віддавався молодечій хтивості. Може, моє життя не зовсім щасливе, та принаймні спокійне.

— Таки справді спокійне.

— Крім цього, я здоровий, і мені ціле життя вистачало їжі. Та, гадаю, найщасливіші дні, коли я з'явився на світ.

Я став розповідати про Тока, що вкоротив собі віку, про Гера, який щодня викликав лікаря, але чомусь водяника це не цікавило.

— Значить, ви не претендуєте на особливе становище, як інші водяники?

— Як усі, я з'явився на світ за власним бажанням — батько запитував мене, чи хочу народитися.

— А от я зовсім випадково потрапив у вашу країну. Тож чи не покажете мені дороги звідси?

— Звідси є тільки одна дорога.

— Яка?

— Якою ви сюди прибули.

Почувши таку відповідь, я злякався — аж у п'ятах похололо.

— На жаль, я не помітив тої дороги.

Водяник глянув на мене блискучими очима, неквапом підвівся, ступив у закут кімнати й потягнув за мотузку, що звисала зі стелі. Непомітно досі вікно відхилилося, і над ним розіслалося блакитне-блакитне небо, а на його тлі — соснове й кипарисове галуззя. У небо

стрілою тяглася вершина гори Ярігатаке. Я на radoщах застрибав, наче хлоп'я, що загляділо в небі літака.

— Отут можна вилізти,— проказав водяник, показуючи на мотузку. Мені здавалося, що то мотузка, а насправді то була мотузяна драбина.

— Значить, мені можна вилізати?

— Передусім добре зважте. Щоб потім не жалкували.

— Гаразд, не жалкуватиму,— відповів я й поліз по драбині вгору, поглядаючи вниз на водяникову тім'яну тарілку.

XVII

Вернувшись з країни водяників, я довго не міг зносити людського духу. Порівняно з нами, людьми, водяники й справді охайніші й чистіші. Я надивився на голови водяників, а тому людські видалися мені чудернацькими. Може, вам це і вдивовижу. Але людські очі, носи, роти таки викликають острах. Ясна річ, тому-то я і не показувався нікому на очі. Та людина поступово до всього звикає, тож і я за півроку вже з'являвся між люди. Однак завдавало мені клопоту те, що я іноді прохочлювався словом з мови водяників.

— Ти будеш завтра вдома?

— Qua!

— Що?

— Кажу, що буду.

Минув рік, і я, зазнавши невдачі в одній справі... (Тут хворого перебив доктор медицини S. Він розповідав, ніби щоразу, коли заходить мова про цю невдачу, хворий зчиняє таке, що його жоден доглядач не може зупинити).

Ну, гаразд, про це не буду. Так от, зазнавши невдачі в одній справі, я поміркував собі, чи не вернутися в країну водяників. Не піти, а вернутися в країну водяників—вона тоді вже стала мені батьківщиною. Крадькома вислизнувши з дому, я подався на центральний

вокзал з наміром сісти на поїзд. На превеликий жаль, мене спіймала поліція і допровадила в лікарню. Але й тут, у лікарні, я не перестав думати про країну водяників. Що поробляє лікар Чак? Філософ Маг, напевне, зараз над чимось задумався при світлі кольорового ліхтаря. Та найчастіше мені наvertsався на пам'ять мій найщиріший товариш гнилодзьобий студент Рап. Одного похмурого, як і нині, дня, пополудні, я був поринув у спогади, аж гульк — переді мною виринула постать рибалки Бага. Від несподіванки я мало не зойкнув. А коли отямився, то вже не пам'ятаю, чи сміявся, чи плакав. Певна річ, мене зворушили слова водяникової мови, якої я так давно не чув.

— Гей, Багу, яке лихо тебе сюди привіяло?

— Забіг тебе відвідати. Ти, кажуть, захворів?

— Як ти про це довідався?

— З останніх новин по радіо,— і Баг гордовито засміявся.

— Невже сюди легко добратися?

— Не важко. Бо ж ріка й канали в Токіо правлять нам засобами сполучення.

Я знову пригадав, що водяники, як і жаби, земноводні тварини.

— Але ж поблизу нема річки.

— Так. А я добувся сюди водогоном. І виліз через пожежний кран.

— Ти відкрутив пожежний кран?

— А хіба ти забув, що серед водяників є механіки?

По тому кожні два-три дні до мене навідувався хтось із водяників. Доктор медицини каже, що я хворий на ранню недоумкуватість. А от лікар Чак пояснив, що доктор медицини S наговорює, і що він сам, і ви разом з ним, хворі на ранню недоумкуватість, а не я. До мене завітав не лише Чак, але і студент Рап, і філософ Маг. Та, крім рибалки, опівдні ніхто не приходить. Найчастіше місячної ночі мене відвідує двоє-троє водяників. От і минулої ночі у місячному світлі я розмов-

ляв з директором фірми скляних виробів Гером і філософом Магом. Навідувався до мене й композитор Крабак, грав мені на скрипці мелодію. Ось погляньте, на столі букет чорних лілей. Мені їх подарував учора вночі Крабак. (Я озирнувся, але не побачив на столі жодного букета). А от цю книжку дав мені філософ Маг. Погляньте на останній вірш. Ой, я забув, що ви не розумієте мови водяників! Дайте-но я прочитаю. Це недавно видрукований томик повної збірки Токових поезій. (Він розгорнув потерту телефонну книжку і гучно почав:)

У листі пальм, серед бамбуків
Будда сном міцним заснув.

Край дороги, під посохлим віттям фіговим,
Христос, здається, мертвий впав.

А нам перепочити треба
Хоч би й на сцені перед декораціями.

А як поглянемо поза лаштунки, то що побачимо?
Полатану ряднину?

Однак я не такий песиміст, як цей поет. Поки водяники обдаровують мене своєю ласкою... Але стривайте, ви, мабуть, пригадуєте суддю Пена. Втративши роботу, він таки насправді з'їхав з глузду і ще й досі перебуває в божевільні країни водяників. Якби пан лікар S дозволили, я б його відвідав...

ЖИТТЯ ІДИОТА

1. Епоха

То було на другому поверсі одної книгарні. Він, двадцятирічний юнак, стояв на драбині, приставленій до полиці, й шукав нових книжок. Мопассан, Бодлер, Стріндберг, Ібсен, Шоу, Толстой...

Уже й сутінь запала, а він і далі уважно переглядав спинки книжкових оправ. На полицях стояли скорше не книги, а сам кінець століття: Ніцше, Верлен, брати Гонкури, Достоевський, Гауптман, Флобер...

Змагаючись з присмерком, він перечитував прізвища авторів. Поволі книжки огортала сумовита пітьма. Нарешті він не витримав й уже ладен був спустатися вниз, та несподівано над головою запалала електрична лампочка без абажура. Стоячи на драбині, він глянув на продавців і відвідувачів, що ворушилися у шпарах між полицями з книжками. Люди були навдивовижу дрібні й, далєбі, якісь жалюгідні.

«Людське життя не варте й одного рядка Бодлерового», — подумав він, позираючи згори на людей...

2. Мати

Усі божевільні були в сірому. Тим-то просторий покій здавався ще похмурішим. Один хворий сидів перед органом і запально грав псалми, а інший посеред палати чи то підстрибував, чи то пританцьовував.

Він стояв поряд з рум'яним лікарем і приглядався до того видовища. Його мати вже десять років анітрохи не різнилася від тих хверих. Анітрохи — в їхньому запаху він відчув материн запах.

— Ну, ходімо.

Лікар ступив уперед і повів його коридором до іншої палати. Там у кутку у великих банках плавали у спирті людські мозки. На одному з них він запримітив крап чогось білого, схожого на яєчний білок. Розмовляючи з лікарем, він ще раз пригадав матір.

— Оцей мозок належав інженерові електролампової фірми. Йому завжди видавалося, ніби він велика чорнолискуча динамомашинна.

Уникаючи лікаревого погляду, він поглянув крізь шибку надвір. На цегляному мурі видніли скалки розбитої пляшки, подекуди купками білів мох.

3. Родина

Він мешкав на околиці міста у двоповерховому особному будинку. Земля під фундаментом була м'яка, тому будинок дивно скособочився.

У тій оселі тітка часто йому допікала. І не через те, що не дістала прав названої матері. Однак дужче за всіх він любив саме її. Тепер, коли йому сповнилося двадцять, його тітці, що свій вік звікувала старою дівкою, бралось до шістдесяти.

Не один раз у тому двоповерховому будинку на околиці міста він подумки запитував себе, чи завжди взаємна любов — обошільна мука. І водночас відчував, як зловісно перехилився будинок.

4. Токіо

Над Сумідагавою¹ пливло імлисте марево. З вікна пароплавчика, що мчав річкою, він споглядав вишні на острові Мукодзіма. Кучми вишневого цвіту тяглися перед очима, як краї старого руб'я, і навівали журбу на серце. І у тих вишнях з острова Мукодзіма, що пам'ятали часи Едо, він упізнав себе.

¹ Сумідагава — ріка в Токіо.

Він сидів з товаришем ¹ край столу в кав'ярні й безперестанку попихкував цигаркою. Він мовчав, але до товаришевих слів уважно прислухався.

— Сьогодні я півдня проїздив на автомобілі.

— У якійсь справі?

— Та де там, просто закортіло поїздити,— легко відповів товариш, підпираючи обличчя рукою.

Ті слова відкрили перед ним досі незнаний, майже потойбічний світ чужого «я», і він відчув біль, змішаний з радістю.

Кав'ярня була малесенька, під образом бога Пана з каучукового кущика у червоному горщику звисало грубе листя.

6. Хвороба

З моря без упину дмухав вітер, а він розгорнув здоровенний англійський словник і пальцем водив по рядках:

talaria — взуття з крильцями,

tale — оповідання,

talipot — пальма, що росте у Східній Індії, висота стовбура 50—100 футів, з її листя виробляють парасольки, віяла та брилі, цвіте раз на сімдесят років.

В його уяві яскраво вимальовувався цвіт тої пальми. Несподівано в горлі, як ніколи, нестерпно залоскотало, й ненароком на словник упала крапля слини. Власне, то навіть не була слина. Згадуючи своє коротке життя, він ще раз уявив собі цвіт, що за далеким морем у підхмар'ї витає на вершечку пальми...

¹ Йдеться про Дзюнітіро Танідзакі, відомого сучасного японського письменника.

7. Картина

Зненацька,— гаки справді зненацька,— розглядаючи за вітриною книгарні зібрання Ван-Гогових картин, він збагнув, що таке картина. Ясна річ, то були лише репродукції. Але вони вразили його яскравими барвами природи.

Захоплений картиною, він бачив перед собою тільки звивисте гілля дерев й округлі жіночі щоки.

Восени, одного дощового дня надвечір він проходив у передмісті попід залізничним віадуком. Унизу, під насипом, на другому кінці віадука стояла підвода. Проходячи мимо, він раптом відчув, ніби хтось раніше тут проходив. Хто? Та чи варто було про це питати? Десь у глибині молодого серця (йому було тоді двадцять три) він уявив собі, як, затиснувши в зубах довгий цибух люльки, фламандець з обрізаним вухом гострим поглядом удивляється у сумний краєвид на картині...

8. Іскри

Вимоклий, він брів асфальтом. А дощ таки добряче припустив. У повітрі, виповненому дощовими краплями, він відчував запах прогумованого макінтоша.

Несподівано перед собою на електричному дроті він побачив лілові іскри. Вони якимось дивно його зворушили. У кишені піджака стирчав рукопис, що його мали опублікувати друзі у своєму часописі.

Чалапаючи по дощу, він ще раз озирнувся на електричний дріт, що безперестанно випромінював навколо себе колючі іскрини. У людському житті він не бачив нічого, чого б душа прагла. А от ті лілові іскри, шалені спалахи в повітрі,— щоб їх спіймати, він ладен був і життям важити.

9. Труп

На великих пальцях трупів були прив'язані дротиком таблички з прізвищами й віком. Його приятель зігнувся над одним із них і, майстерно орудуючи скальпелем, почав здирати шкіру з обличчя. Під нею прослався ніжно-жовтий шар сала.

Він розглядав цього трупа. Той досвід, безперечно, знадобився йому для оповідання з давньоісторичним тлом¹. Від мерця відгонило неприємним духом гнилого абрикоса. Насупивши брови, приятель зосереджено орудував скальпелем.

— Тепер і трупів не вистачає,— проказав товариш. І вмить йому на думку сплила відповідь: «Якби мені бракувало трупів, я без жодного лихого наміру вдався б до вбивства». Звісно, та відповідь лишилася невисловлена.

10. Учитель²

Він сидів під розлогим дубом і читав учителеву книжку. Жоден листок на дереві не шелестів у промінні осіннього сонця. Він читав, а йому ввижалося, ніби високо в небі непорушно повисла скляна шалька терезів.

11. Світанок

Потім настав світанок. Він стояв на розі вулиці й споглядав широку торговицю. Люди й вози забарвилися темним пурпуром. Запаливши цигарку, він спокійно рушив углиб торговиці. Несподівано худючий пес загавкав на нього. Та він його не злякався, а навіть полюбив.

¹ Ідеться про оповідання «Расьомон».

² Ідеться про Нацуме Сосекі (1867—1916), класика новочасної японської літератури.

Посеред торгу, розіславши на всі боки своє віття, стояв платан. Він спинився під його стовбуром і крізь гілля позирнув на високе небо: над головою мерехтіла зірка.

Тоді йому було двадцять п'ять, того березня він познайомився з учителем.

12. Військовий порт

Усередині підводного човна — напівтемрява. Затиснутий звідусіль розмаїтою машинерією, він удивлявся у маленьке скельце перископа. У тому скельці яскраво відбивався військовий порт.

— Он там, здається, видніє «Крицевий», — пояснив йому морський офіцер.

Спостерігаючи через чотирикутну лінзу маленький військовий корабель, він раптом чогось пригадав селеру. Ту, що злегка пахне на порції біфштекса за тридцять сенів.

13. Учителева смерть

Щойно перестав дощ. Він ішов крізь вітер уздовж нової станційної платформи. Небо ще облягали хмари. По той бік платформи кілька чорноробів улад гупали кирками й про щось уголос співали, а вітер рвучко розкидав їхню пісню і його почуття. Затиснувши в губах запалену цигарку, він відчував у серці щемливу, як радість, печаль. З кишені його пальта виглядала телеграма: «Вчитель тяжко хворий».

З-за гори Мацуяма, звиваючись гадюкою, виповз ранковий восьмигодинний поїзд на Токіо. Над ним слався легенький димок.

14. Одруження

Наступного дня, після весілля, він дорікнув дружині: «Якщо ти так тринькатимеш гроші, то ми опинимось у скруті». Власне, він не хотів цього казати, але так

його напоумила тітка. Ясна річ, дружина попросила вибачення і в тітки, і в нього. Перед глечиком з жовтими нарцисами, що їх вона купила для нього.

15. Вони

Вони жили тихомирно. Під широкою тінню розлогого бананового дерева. Бо їхня оселя була у містечку над морем, на відстані одної години поїздом від Токіо.

16. Подушка

Вмостившись на подушечці скептицизму, що пахла виноградним листям, він читав Анатоля Франса. Та невтямки йому було, що в тій подушці заховався кентавр.

17. Метелик

У повітрі, напоєному духом водоростей, пурхав метелик. Лише на мить він відчув на спраглих губах дотик його крилець. Минуло чимало років, а пилوک з тих крилець ще й досі зблискує на його губах.

18. Місяць

Піднімаючись сходами готелю, він випадково стрівся з нею. Навіть удень її обличчя, здавалось, осявав місяць. Озирнувшись їй услід (вони анітрохи не зналися), він відчув не знаний досі смуток...

19. Штучні крила

Від Анатоля Франса він перейшов до філософів вісімнадцятого століття. Та до Руссо не дійшов. Мабуть, тому, що наполовину,— своєю запальністю,— він скидався на нього. Холодним розумом він став близько до філософа, автора «Кандіда».

У двадцять дев'ять років він уже не бачив просвітку

в житті. І тільки Вольтер подарував йому, безпорадному, штучні крила.

Змахнувши ними, він легенько майнув у піднебесся. І тої ж миті потонули вишу людські радощі й горе, залиті світлом розуму. На жалюгідні людські оселі посилаючи свій насміх та іронію, він безперешкодно полинув до сонця. Бо забув, що й стародавній грек обпалив на сонці свої штучні крила, впав у море й загинув...

20. Кайдани

Молоде подружжя оселилося у будинку його названих батьків. На краще вони не спромоглися, бо він щойно дістав посаду в газетному видавництві. Він покладав усю надію на авторський примірник угоди, написаної на жовтому папері. Однак згодом виявилось, що та угода ні до чого не зобов'язувала видавництво, а на нього лягла важким тягарем.

21. Донька божевільного

Два рикші мчали безлюдним путівцем під безхмарним небом. Свіжий вітерець давав ознаки, що дорога ця пролягає до моря. Сидячи на задній колясці, він здогадувався, що та зустріч не принесе радості, і раз по раз питав себе, яка сила несе його туди.

Адже це не була любов. А якщо не любов... Уникаючи відповіді, він мусив заспокоювати себе словами: «Принаймні ми однакові».

На передній колясці сиділа донька божевільного. Її молодша сестра з ревнощів укоротила собі віку.

«Тепер уже нічим не зарадиш».

До божевільної, підвладної лише матеріальним інстинктам, тепер він почував якусь ненависть.

Тим часом обидві коляски котилися повз цвинтар на піщаному березі. З-поміж живоплоту, обсипаного чере-

пашками устриць, виглядали чорні надгробки. Дивлячись на блискуче море за тими надгробками, він раптом відчув зневагу до її чоловіка, котрий не заволодів її серцем.

22. Маляр

То була ілюстрація в якомусь часописі. Але намальований тушшю півень свідчив про незвичайну обдарованість автора. Про того маляра він безперестанку розпитував своїх друзів.

Минув лише тиждень, і той маляр завітав до нього в гості. На все життя залишили ті відвідини яскравий спомин у його серці. У тому маляреві він відкрив не знаного ніким поета, розкрив перед собою не відому навіть маляреві його власну душу.

Якось восени одного прохолодного надвечір'я стеблина маїсу зненацька нагадала йому про того маляра. Високі маїсові стебла, настовбурчивши шоретке листя, розпускали навколо себе тонке, як нерви, коріння. Безперечно, це був автопортрет його вразливої натури. Таке відкриття навіяло смуток.

«Уже пізно. Та в останню хвилину...»

23. Вона

На майдан опускалися вечірні сутінки. Він переходив тим майданом, у тілі ще жевріла крихта денного тепла. Високі будинки на тлі сріблястого спокійного неба мерехтіли квадратами осяяних електричним світлом вікон.

Очікуючи на неї, він став край дороги. Збігло тільки п'ять хвилин, а вона, змарніла, змучена, підійшла до нього й, глянувши у вічі, всміхнено сказала: «Ви, мабуть, притомилися». Потім вони пліч-о-пліч пішли присмерковим майданом. Такого раніше з ними не було. Він počував, що заради неї ладен пожертвувати усім.

Коли вони вже сіли в авто, вона пильно глянула йому в обличчя і спитала:

— А ви не жалкуєте?

На те він рішуче відказав:

— Ні, не жалкую.

Вона схопила його руку й промовила:

— Я теж не жалкую, однак...

У ту мить її обличчя здавалося наче осяяне місяцем.

24. Пологи

Він стояв коло фусума¹ й стежив, як акушерка в білому халаті купала немовля. Щоразу, як в око дитині потрапляло мило, вона жалібно кривила личко й пищала тонким голосочком.

Відчуваючи, як від дитини віддає запахом мишеняти, він у думці мимоволі запитував себе: «Для чого з'явилося оте маля на цей світ, повний горя і страждань? Чому доля так нерозважно вибрала йому такого батька, як я?»

Дружина народила йому першу дитину — сина.

25. Стріндберг

Він стояв на порозі будинку й споглядав, як у місячному світлі, що сіялося крізь розквітле віття граната, кілька замурзаних китайців грали в мадзян². Потім він повернувся у покій і при світлі низько підвішеної лампи взявся читати «Зізнання ідіота». Не дочитавши й двох сторінок, він гірко посміхнувся. У листі до коханки-графині Стріндберг писав таку саму брехню, якої допустився і він...

¹ Ф у с у м а — внутрішня розсувна стіна в японському будинку.

² М а д з я н — китайська гра в кості.

26. Старожитність

Зблякли фігури Будди, святих, коней, зів'ялі квіти лотосу його пригнічували. Дивлячись на них, він забував усе на світі. Навіть про радість, що розлучився з донькою божевільного.

27. Спартанське виховання

Він проходив з приятелем глухим завулком. Назустріч йому наближався рикша. Зненацька він побачив, що в колясці сиділа дівчина, з якою він учора ввечері зустрічався. Її обличчя здавалось осяяне місячним світлом. Ясна річ, перед своїм товаришем він навіть з нею не привітався.

— Красуня, правда? — сказав товариш.

— Справжня красуня, — не вагаючись, відказав він, споглядаючи весняну гору в глухому куті вулиці.

28. Вбивця

Над путівцем, осяяним світлом сонця, плинув запах коров'ячого лайна. Витираючи піт, він брався вгору. Ячмінь обабіч путівця розпускав духмяні пахощі. «Забий! Забий!» — невідступно дзвеніло йому в голові. Кого — йому було відомо. Мимохіть на думку спав нищий коротко стрижений чоловік.

Незабаром з-під пожовклого ячменю вигулькнула кругла баня католицького костьола.

29. Форма

Глечик на сакі з карбованим візерунком явив йому красу форми.

На ліжку він розмовляв з нею про всяку всячину. За вікном спальні хлюпотів дощ. Під тим дощем квіти, мабуть, уже погнили. Її ж обличчя наче місяць осявав. Та від розмови з нею йому ставало нудно. Лежачи додільць, він запалив цигарку і пригадав, що прожив з нею сім років, як один день.

«Чи люблю я цю жінку? — запитав він себе. — Все ще люблю».

Навіть його, що так пильно слідкував за своїми думками, ця відповідь здивувала.

31. Великий землетрус¹

Він ходив по згарищу. В повітрі пахло перестиглими абрикосами. «Дивно, трупи під спекотливим сонцем навіть не смердять», — подумав він, злегка принохуючись до того запаху. Та дійшовши до ставка, заваленого мерцями, він відкрив собі, що слово «жахіття» — анітрохи не перебільшення для такого видовища. Та найдужче вразили його трупи підлітків. Поглядаючи на них, він почував щось схоже на заздрість. «Праведні душі бог замолоду бере до неба», — наверталось на думку. Його старша сестра і зведений брат згоріли у будинку. А шурякові, позиваному за кривоприсягу, тимчасово відклали вирок.

«Краще б усі загинули», — стоячи на згарищі, подумав він.

32. Сварка

Між ним і зведеним братом часто доходило до бійки. Через нього брат легко зазнавав кривди. Водночас і він через брата позбавлявся волі. Батьки завжди казали

¹ Землетрус в Токіо й п'ятьох суміжних префектурах 1 вересня 1923 р., коли тільки в столиці загинуло 70 тис. людей.

братові: «Наслідуй його». Йому самому ті слова — що лещата на руки. Схопивши один одного за попереки, вони борюкалися, аж поки не котилися під ганок. У саду біля ганку бував індійський бузок — він ще й нині це пам'ятає. Під захмареним небом його віття палахкотіло червоним цвітом.

33. Герой

З вікна Вольтерової оселі він позирав на високу гору. Над закрижаним гірським верхів'ям навіть не було видно яструба. Лише гірською стежкою угору вперто піднімався приземкуватий росіянин.

Як у Вольтеровім будинку спочіло, при яскравій лампі він сів писати тенденційний вірш, пригадуючи собі постать росіянина, що брався вгору.

Найревніш ти божу заповідь обороняєш,
Та частіш за всіх її ламаєш.
Ти найбільш народ кохаєш,
Та найбільш його під себе підгинаєш.
Ти найдужче прагнеш ідеалу,
Та за будні ти не забуваєш.
Ти у нас, на Сході, народився,
Ти цвітом пахнеш польовим,
Ти — електровоз.

34. Барви

Чомусь у тридцять років він уподобав собі пустир. Там валялася замшіла цегла й уламки черепиці. Та в його очах той краєвид нічим не різнився від Сезанового.

Несподівано йому пригадалася пристрасть, що полонила його душу сім років тому, і він відкрив, що тоді не помічав барв.

35. Манекен

Він вирішив жити бурхливим життям і до смерті не кається. Однак жив сумирно у своїх названих батьків і тітки. І це роздвоювало його почуття. Уздрівши в крамниці готового вбрання манекен, він подумав, що й сам дуже скидається на нього. А друге, підсвідоме «я» уже давно вкладало те почуття у нове оповідання.

36. Втома

Разом із одним студентом він проходив галявиною, порослою сусуки.

— У вас, здається, ще досить жадоби до життя, правда?

— Атож, та й у вас не менше.

— Е, ні. У мене більше її немає. Тільки залишилося бажання писати, та й більш нічого.

То була щира правда. Бо й справді, якимсь непомітно він утратив охоту до життя.

— Але ж бажання писати — це жадоба до життя.

Він промовчав. Зненацька над червоними остюками сусуки вигулькнув вулкан. До того вулкана він почував щось схоже на заздрість. Хоч і не міг збагнути чому...

37. Надлюдина

Він випадково стрівся з жінкою, яка талантом могла з ним позмагатися. Та він написав вірш «Надлюдина» й уник небезпеки. Серце болісно щеміло — так болить дереву, коли з нього обсипається блискуча крижана кірочка.

За вітром покотилась сугегаса¹,
Щось упало на курну дорогу...
Навіщо жаліти за іменем своїм?
Оплакувать твоє лиш ім'я треба...

¹ Сугегаса — схожий на парасольку плетений бриль.

38. Помста

В одному готелі на балконі, вкритому пагінням дикого винограду, він малював на втіху хлопцеві. Синові доньки божевільного, що з нею розлучився сім років тому.

Запаливши цигарку, донька божевільного споглядала їхню забаву. На серці йому каменем лежав якийсь тягар, а він усе малював і малював поїзди, літаки. На щастя, хлоп'я не доводилося йому сином. Однак слухати, як хлопчина називає його «дядечком», йому було нестерпно.

Згодом, як хлопець кудись подався, донька божевільного, попихкуючи цигаркою, влесливо почала:

— А хіба хлопець не схожий на тебе?

— Ні, не схожий. По-перше...

— Але ж недарма кажуть, що і в материнському лоні на дитя можна впливати.

Він мовчки відвернувся. А десь глибоко в душі зародилась звіряча жадоба її задушити.

39. Дзеркала

Він сидів у кутку кав'ярні й розмовляв з товаришем. Його приятель, ласуючи печеним яблуком, говорив про погоду. В їхній розмові він швидко виявив суперечності.

— Ти ще не одружився?

— Ні. Думаю оженитися наступного місяця.

Він мимохіть замовк. У дзеркалах на стіні відбилося безліч таких, як він. Від того у нього аж мороз пішов поза шкірою.

40. Діалог

— Чому ти нападаєш на теперішню соціальну систему?

— Бо бачу зло, породжене капіталізмом.

— Зло? А я гадав, що ти не помічавш відміни між добром і злом. А як же тоді твоє життя?..

Так розмовляв він з ангелом у новенькому циліндрі.

41. Хвороба

Його мучило безсоння. І він почав слабнути. Кілька лікарів ставили йому різні діагнози: кислотний катар, кишкову атонію, сухий плеврит, неврастенію, хронічний кон'юнктивіт, мозкове виснаження...

Та він знав причину своєї хвороби. Соромлячись себе, він боявся. Боявся суспільства, що зневажало його!

Якось пополудні, коли небо облягали олов'яні хмари, віщуючи снігопад, він сидів у кутку кав'ярні, затиснувши між губами запалену цигарку, і прислухався до музики, що линула з патефона навпроти. Звуки музики на диво глибоко просотувалися у душу. А коли патефон перестав грати, він підійшов й оглянув наліпку на пластинці:

«Magic Flute» — Mozart ¹.

Він умить збагнув. Порушуючи десять заповідей божих, Моцарт, напевне, теж страждав... Але, мабуть, не так, як він... Похнюпивши голову, він неквапом вернувся до свого столика.

42. Регіт богів

Одного весняного погідного дня, коли йому було тридцять, він проходив бором, пригадуючи власні слова, написані два чи три роки тому: «На жаль, боги не можуть так, як ми, заповідати собі смерті...»

43. Ніч

Знову настала ніч. Море перед бурею хлюпотало об берег, ненастанно розсипаючи у тьмяному світлі хмари

¹ «Чарівна флейта» Моцарта.

бризок. У таку пору просто неба він удруге взяв шлюб зі своєю дружиною. Для них то була й радість, і мука. Трійко дітей разом з ними стежило за спалахами блискавиць над морем. Притуливши до грудей маля, дружина, здавалось, ледве вгамовувала сльози.

— Ти бачиш корабель?..

— Бачу.

— Корабель з поламаними щоглами.

44. Смерть

Радий, що спить сам-один, він надумав був повіситися на поясі на віконних ґратах. Але, торкнувшись підборіддям пояса, він раптом злякався смерті. Ні, він не боявся страждання у мить смерті. Він двічі виймав кишенькового годинника й спробував прослідкувати, як настає непритомність. Помучившись трохи, він збайдужів до всього і дивився на світ невидючими очима. Якби він ще раз спробував затягти зашморґ, то напевне б умер. Він поглянув на годинника й виявив, що мучився одну хвилину й двадцять з чимось секунд. За віконними ґратами було темно, хоч в око стрель. Десь хрипко заспівав півень.

45. «Диван»

«Диван» ще раз наснажив його душу. То був гетевський «Західно-Східний диван». Поглядаючи на Гете, що стояв на межі добра й зла, він до відчаю заздрив йому. В його очах Гете-поет був величніший за Христа. У серці того поета знайшли собі місце не тільки Акрополь і Голгофа, але й розквітала аравійська троянда... Якби він годен був вступити у слід Гете... Дочитавши «Диван» і заспокоївши страшно схвильовану душу, він мимоволі відчув до себе зневагу за те, що вродився непридатним до життя євнухом.

Самогубство швагра зненацька перевернуло його життя. Тепер він мусив клопотатися про сестрину родину. Його майбутнє — принаймні так йому здавалось — потьмарилося, примеркло. Почуваючи на собі насмішку за своє духовне банкрутство (свої вади він знав геть усі), він і далі читав розмаїті книжки. Та навіть «Сповідь» Руссо була повна-повнісінька героїчної облуди. Що ж до «Нового життя»¹, то такого лицеміра, як головний герой роману, йому ніде не доводилося зустрічати. А от Франсуа Війон припав йому до серця. Серед кількох віршів у збірці він натрапив на «Прекрасного бика».

У сні йому ввижалася постать присудженого до повішення Франсуа Війона. Кілька разів він намагався, як Війон, спуститися на саме дно людського життя. Але на перешкоді йому стало оточення і власна фізична кволість. Поступово він підупав, як обсохле на верхку дерево, що його колись бачив Свіфт...

47. Гра з вогнем

Її обличчя світилося прекрасним блиском, наче тонкий лід, осяяний вранішнім сонцем. Він був до неї прихильний, але любові не почував. А її тіла він і пальцем не торкнувся.

— Це правда, що ви хочете вмерти?

— Власне, не смерті я хочу. Просто життя над усе остогидло.

По такій розмові вони постановили собі разом умерти.

— Platonic suicide².

¹ «Нове життя» — твір Сімадзакі Тосона (1872—1943), творця японського реалістичного роману.

² Platonic suicide — платонічне самогубство (англ.).

— Double platonic suicide¹.

Він мимоволі зауважив, що, хоч як дивно, а на душі йому відлягло.

48. Смерть

Він не вмер з нею. Тільки ще їй досі чомусь шкодує, що не торкнувся і пальцем її тіла. Вона деколи розмовляла з ним так, буцімто їй нічого не сталося, а передаючи йому пляшечку ціаністого калію, ще їй промовила:

— А цього, мабуть, вистачить, щоб нас обох покрити.

І справді, після того його душа зміцніла. Сидячи у плетеному кріслі, він споглядав молоді листочки дуба і все думав про мир і супокій, що йому подарує смерть.

49. Лебедине опудало

Безсилий, він узявся писати автобіографію. Та писати було навдивовижу важко. Бо ще лишилася у нього і власна гордість, і скептицизм, і тверезий розрахунок. Такого себе він не міг зневажати. Однак мимоволі приходила в голову думка, що кожна людина в душі така, як він. Серед різноманітних автобіографій йому часто пригадувалась «Поезія і правда»². Він ясно збагнув, що художній твір не кожного може зворушити. З голови йому ніяк не виходило, що його твори звернуті лише до близьких душею людей, які прожили життя, подібне до його власного. А тому він вирішив негайно написати свою «Поезію і правду».

Закінчивши писати «Життя ідіота», він якось випадково у крамниці старих речей натрапив на лебедине

¹ Double platonic suicide—подвійне платонічне самогубство (англ.).

² «Поезія і правда» — автобіографічний твір Гете,

опудало. Хоч лебідь ще стояв, гордовито піднявши дзьоба, та його зжовклі крила вже міль точила. Пригадуючи своє життя, він відчув на очах сльози, а на губах гірку посмішку. Попереду його чекало тільки божевілля або ж самогубство. Ідучи самотньо крізь вечірній натовп, він змирився з тим, що нещадна доля поволі доведе його до загибелі.

50. Бранець

Збожеволів його товариш. До нього він відчував завжди щирі прихильність. Бо він душею збагнув товаришеву самотність, захovanу під машкарою веселості. Він кілька разів заходив до товариша, коли той уже був божевільний.

— У тебе і в мене вселилася нечиста сила, «злий дух кінця століття», — пошепки казав йому товариш.

Через кілька днів по дорозі до санаторію його товариш, кажуть, навіть їв виноградні пуп'янки. Коли товариша забрали до лікарні, він раптом згадав про подароване товаришеві погруддя письменника, автора «Ревізора», якого той дуже любив. Згадавши, що Гоголь умер божевільним, він мимоволі відчув злу силу, що грається їхньою долею.

Цілком знемігши, він прочитав передсмертні слова Радіге¹: «Господні воїни вже йдуть по мене» й почув регіт богів. Він намагався збороти свою забобонну сентиментальність. Але тіло його вже не було здатне на таку боротьбу. Безперечно, «злий дух кінця століття» мучив його нещадно. Він заздрив середньовічним людям, що здавалися на божу ласку. Однак він уже не міг вірити навіть у того бога, в якого вірив Кокто!

¹ Т. Радіге (1903—1923) — французький письменник.

51. Поразка

Рука з пером затремтіла, з рота потекла слина. В голові йому прояснялося лише після дози 0,8 вероналу і то на півгодини-годину. Він жив у сутінках, день у день без надії на майбутнє, спершись на тонкий пощерблений меч.

Акутагава Рюноске
РАСЁМОН
и другие новеллы
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор С. І. Наливайко
Художник Ю. А. Чеканюк
Художній редактор В. В. Машков
Технічний редактор Л. Д. Макарчук
Коректори Т. Г. Білецька, Л. Г. Лященко

69 кон.

